

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

Aquifer Open Bible Dictionary

This work is an adaptation of Tyndale Open Bible Dictionary © 2023 Tyndale House Publishers, licensed under the CC BY-SA 4.0 license. The adaptation, Aquifer Open Bible Dictionary, was created by Mission Mutual and is also licensed under CC BY-SA 4.0.

This resource has been adapted into multiple languages, including English, Tok Pisin, Arabic (عربي), French (Français), Hindi (हिंदी), Indonesian (Bahasa Indonesia), Portuguese (Português), Russian (Русский), Spanish (Español), Swahili (Kiswahili), and Simplified Chinese (简体中文).

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

U

Ubatizo, Ubatizo wa Roho Mtakatifu, Ubatizo wa Yesu, Ufalme wa Mungu, Ufalme wa Mbinguni, Ufinyanzi, Ufufuo, Ugiriki, Kigiriki, Ugumu wa Moyo, uhindi, Uhuru, Kuwa huru, Ujio wa Pili wa Kristo, Ukamilifu wa Wakati, Ukarimu, Ukoo, Ukuhani, Ukumbi, Ukumbi wa Solomon, Ukumbusho, Ukuu na Nguvu, Ulemavu, Umilele, Umwilisho, Unabii, Ungamo, Upendo, Upinde wa mvua, Upole, Urithi, Urithi wa mzaliwa wa kwanza, Ushairi, Kibiblia, Ushirika, Usi (Mahali), Usi (Mtu), Usiku, Usingizi, Utajiri, Utakatifu, Utasa, Utawanyiko wa Wayahudi, Uteuzi wa Awali, Utii, Utimilifu, Uumbaji Mpya, Kiumbe Kipya, Uvumilivu, Uwindaji, Uyahudi, Uzali (Mtu), Uzima, Uzima wa Milele, Uzuri, Uzushi

Ubatizo

Neno linalomaanisha kwa ujumla "kuzamisha" au "kutumbukiza." Linawakilisha kundi la maneno yanayotumika kuashiria sherehe ya kidini kwa ajili ya utakaso wa sherehe. Katika Agano Jipya, ubatizo ukawa sherehe ya kuingizwa katika jumuiya ya Kikristo. Ilitafsiriwa kiteolojia kama kufa na kufufuka pamoja na Kristo.

Mapitio

- Ubatizo wa Yohana
- Ubatizo wa Yesu
- Amri ya Ufufuo wa Yesu ya Kubatiza
- Ubatizo katika Kanisa la Awali
- Theolojia ya Ubatizo katika Barua za Paulo na Petro

Ubatizo wa Yohana

Yohana alihubiri "ubatizo wa toba kwa ajili ya msamaha wa dhambi" ([Luka 3:3](#)). Asili ya sherehe yake ni vigumu kufuatilia. Wengine wamedai kwamba ubatizo wa Yohana ulikuwa kama ubatizo uliotekelwa na wale wa Qumran. Wengine wamedai kwamba ubatizo wake ulikuwa kama ubatizo uliotekelwa na Wayahudi wakati wa kuwaingiza waongofu wapya katika Uyahudi. Wanachama wa jamii ya Qumran walijiona kama watu wateule wa Mungu wa siku za mwisho na hivyo wakaishi jangwani. Waliishi maisha ya nidhamu kali na walijitumbukiza kila siku katika matendo ya utakaso wa sherehe.

Wakati huo huo, walifundisha kwamba toba ya ndani lazima iambatane na tendo la nje (Kanuni ya Jumuiya 2:3). Asili yake ya sadaka (au takatifu) inaonekana katika ukweli kwamba ni mwanachama kamili tu wa jumuiya angeweza kuifanya, na kisha tu baada ya miaka miwili ya majaribio (Kanuni ya Jumuiya 5:6). Waliogeuka kuwa Wayahudi kutoka dini nyingine walikubaliwa katika jumuiya tu baada ya kutimiza mahitaji fulani. Mahitaji haya yalijumuisha mazoea yafuatayo:

- masomo ya Torati (vitabu vitano vya kwanza vya Biblia)
- ukeketaji (zoezi la kuondoa govi la kiungo cha uzazi cha kiume)
- kuoga kwa sherehe ili kujisafisha kutoka kwa maisha yao ya awali yasiyo ya Kiyahudi

Ubatizo wa Yohana ulikuwa sawa na tofauti na aina hizi nyingine za ubatizo. Asili ya ubatizo wake inaweza kupatikana katika mfano wa kinabii ulioigizwa (hadithi fupi inayotumika kuelezea ukweli wa maadili). Vitendo hivi havikuashiria tu ujumbe wa Mungu bali pia vilikusudia kuutekeleza.

Mazoezi ya Yohana yalikuwa na athari kadhaa za kiteolojia:

1. Ilihusishwa kwa karibu na toba kali, siyo tu kwa watu wasio Wayahudi (mataifa) bali pia kwa watu wa Kiyahudi (ambayo ingekuwa ya kushangaza kwa watu wa wakati wa Yohana).

2. Ilikuwa na maana ya kieskatolojia kwa msingi. (ililenga nyakati za mwisho). Ilikuwa inajiandaa kwa ajili ya Masihi (Mpakwa mafuta wa Mungu), ambaye angebatiza kwa Roho Mtakatifu na kwa moto ([Mathayo 3:11](#)). Hii ilitazamia kutenganishwa kwa mwisho kati ya watu wa Mungu na waovu mwishoni mwa wakati (linganisha [Mathayo 3:12](#)).
3. Iliashiria utakaso wa kimaadili na hivyo kuwaandaa watu kwa ajili ya ufalme ujao wa Mungu ([Mathayo 3:2](#); [Luka 3:7-14](#)).

Licha ya uhusiano wazi kati ya sherehe ya Yohana na kanisa la awali, hatuwezi kudhani kama ukweli utegemezi kamili. Kwa kweli, sherehe ya ubatizo ilitoweka kutoka kwa huduma ya Yesu. Mwanzoni, Yesu aliwaruhusu wanafunzi wake kuendelea na sherehe hiyo ([Yohana 3:22](#)). Baadaye alionekana kumaliza desturi hiyo ([Yohana 4:1-3](#)). Hii huenda ilitokea kwa sababu zifuatazo:

1. Ujumbe wa Yohana ulikuwa kuhusu kile ambacho watu wanapaswa kufanya, wakati ujumbe wa Yesu ulikuwa kuhusu yeye ni nani na asili yake.
2. Ubatizo wa Yohana ulikuwa ukitazamia mbele, ukitarajia ufalme wa Mungu ujao, wakati ubatizo wa Yesu ulikuwa ukitazama nyuma, ukisherehekea tukio hilo.
3. Ubatizo wa Yohana ulikuwa ni desturi ya muda, wakati ubatizo wa Yesu ulikuwa wa sakramenti (desturi ya kudumu, takatifu).

Huduma ya Yesu ilitimiza huduma ya Yohana, hivyo Yesu aliondoka kwenye njia ya Yohana ya kufanya mambo.

Ubatizo wa Yesu

Tukio hili lina asili yake katika mchanganyiko tata wa nia za kimungu na kibinadamu ndani ya ufahamu wa Yesu wa jukumu lake kama Masihi (tazama [Marko 1:9-11](#) na sambamba). Kwa Yohana, ilikuwa uthibitisho wa ujumbe na huduma yake kutoka kwa Yesu. Matendo ya Yesu

yalilingana na tangazo la Yohana la ufalme. Kwa Yesu, pia ilikuwa upako ulioweka alama ya mwanzo wa huduma yake ya kimasihi. Kama inavyoonekana katika "sauti ya mbinguni" ya Mungu ya [Marko 1:11](#) na sambamba, hii ina vipengele viwili:

1. Sauti inarejelea [Zaburi 2:7](#), ikithibitisha uhusiano wa kipekee wa Yesu kama mwana
2. Inarejelea [Isaya 42:1](#), ikimthibitisha kama "mtumishi wa Yahweh" wa kimasiya. (Hii inajadiliwa kwa kina zaidi katika makala hapa chini.)

Amri ya Ufufuo wa Yesu ya Kubatiza

Hapa tunapata msingi wa kweli wa desturi ya kanisa katika [Mathayo 28:19](#). Kama ilivyosemwa tayari, wanafunzi waliacha kutumia desturi ya awali, hivyo wakati huu unaashiria kurejeshwa kwa ubatizo kama amri inayotegemea kifo na ufufuo wa Kristo. Haikuwa tena desturi inayolenga siku zijazo bali sasa ilikuwa imekuwa shughuli iliyotimia inayozingatia ujumbe wa injili. Ithibitishwa na Kristo aliyefufuka ambaye ameinuliwa kuwa Bwana wa ulimwengu wote. Pia ni kipengele muhimu cha kufanya wanafunzi, kama inavyoonekana katika matumizi ya kitenzi cha "kubatiza" baada ya kitenzi kikuu "fanya wanafunzi." Hatimaye, desturi hii inaashiria kuingia kwa muumini "katika" muungano na Mungu wa Utatu (kwa maana halisi "katika jina la" Baba, Mwana, na Roho Mtakatifu).

Ubatizo katika Kanisa la Awali

[Matendo 2:38](#) inaonyesha kwamba ubatizo ulikuwa taasisi takatifu tangu mwanzo kabisa. Hii inarudisha hadi siku za mwanzo za kanisa. Katika kanisa la awali ilikuwa sehemu muhimu ya mchakato wa wokovu ([Matendo 2:38](#), "tubuni na mbatizwe"). Ilifanyika kupitia kukiri na maombi "kwa jina la Yesu Kristo" ([Matendo 2:38](#); [8:16](#); [10:48](#); [19:5](#)). Kulikuwa na uwezekano wa muda wa maswali na majibu ambapo waumini walikiri imani yao na kujitolea kwa Kristo. Matokeo yake yalikuwa ni kukubalika na kutambulika na jumuiya ya waumini chini ya agano jipya (ahadi ya Mungu ya wokovu na maisha mapya katika Kristo). Hii ilionyesha msamaha wa dhambi ([Matendo 2:38](#); [5:31](#); [10:43](#); [13:38](#); [26:18](#)) na kupokea Roho Mtakatifu ([Luka 3:16](#); [Matendo 2:38, 41](#); [9:17](#); [10:47-48](#); [11:16-17](#); [19:5-7](#)). *Angalia* Ubatizo wa Moto; Ubatizo wa Yesu; Ubatizo wa Roho.

Teolojia ya Ubatizo katika Barua za Paulo na Petro

Taarifa ya msingi ya Paulo inapatikana katika [Wagalatia 3:27](#), "kubatzwa katika Kristo." Sherehe ya ubatizo inazingatia Kristo, ikionyesha muungano na Kristo. Hii inafafanuliwa zaidi na [Warumi 6:3-8](#), ambayo inalinganisha ubatizo na kufa na kufufuka (linganisha na [Wakolosai 2:12-13](#)).

Wakati huo huo, ubatizo unahusiana na Roho Mtakatifu. [Wakorintho wa Kwanza 12:13](#) inaunganisha "ubatizo kwa Roho mmoja" na kupewa "Roho huyo huyo." Wengi wanaona ubatizo kama uthibitisho wa nje wa "muhuri" wa ndani na Roho Mtakatifu ([2 Wakorintho 1:21-22](#); [Waefeso 1:13; 4:30](#)).

Hii inatupeleka kwenye kipengele cha baadaye cha ubatizo kinachohusiana na nyakati za mwisho. Katika uhusiano wake na kazi ya sasa ya Kristo na Roho Mtakatifu, ubatizo unawakilisha kumiminwa kwa wokovu katika enzi ya utimilifu. Hii ni kwa sababu ni sherehe inayoashiria kuingia kwa muumini katika baraka za enzi mpya ([Tito 3:5](#)).

Kuna pia uhusiano dhahiri kati ya ubatizo na maagano ya Agano la Kale (ahadi kati ya Mungu na watu wake). Uhusiano mkuu ni na agano la Mungu na Abrahamu na desturi yake ya tohara. Paulo katika [Wakolosai 2:11-12](#) anachanganya tohara ya Kiyahudi na ubatizo wa Kikristo kama picha za kazi ya ukombozi ya Kristo.

Mjadala wa leo unazingatia jinsi mazoea haya mawili yanavyofanana—je, ubatizo unafanya kazi sawa katika agano jipya, yaani, kisheria (kutangaza mtu kuwa sawa kisheria na Mungu) na kuhesabiwa (kuwapa haki ya Kristo)? Licha ya athari za kitheolojia, angalau Paulo hawezi kusemwa hivyo. Badala yake, anachukua hapa taswira ya Kiyahudi-Kikristo ya "kutahiriwa kwa moyo" ([Kumbukumbu la Torati 10:16; 30:6; Yereimia 4:4; Warumi 2:28-29; Wafilipi 3:3](#)). Wakristo wanapata utimilifu wa kile ambacho tohara ilionyesha tu—hali ya kiroho ambayo ni yenye ufanisi kabisa.

Ubatizo pia unahusiana na agano na Noa katika [1 Petro 3:19-21](#). Hapo, ukombozi wa Noa kupitia maji unachukuliwa kama picha ya athari za ubatizo. Mjadala unazingatia maana ya "ubatizo unaokuokoa sasa." Jibu limeunganishwa na maelezo yanayofuata, ambayo yanazungumzia "ahadi ya dhamiri safi kwa Mungu" (kwa maana halisi "ya dhamiri njema"). Ingawa majadiliano kati ya mitazamo ya sakramenti na ubatizo yanazingatiwa hapa chini, tutatoa maoni tu hapa

kwamba tafsiri "ombi kwa dhamiri njema" inafaa zaidi nafasi yenye msisitizo ya kifungu hiki na picha katika aya hii ya mgeuzi anayetoa ahadi. Ubatizo ni muhuri (au uthibitisho) wa agano la wokovu, ambalo lenyewe limekamilishwa kabla na tendo la Kristo na uamuzi wa imani wa muumini binafsi.

Ubatizo wa Roho Mtakatifu

"Ubatizo wa Roho" ni kifungu ambacho watu wengi hutumia wanapozungumzia uzoefu wa Kikristo. Lakini, kifungu hiki halisi hakipatikani katika Biblia. Badala yake, Agano Jipya daima hutumia vifungu kama "kubatiza katika Roho" au "kubatzwa katika Roho." Vifungu hivi vinaelezea kitendo au uzoefu, ambavyo vinawapa maana ya kiutendaji zaidi kuliko kifungu cha nomino "ubatizo wa Roho."

Je, "Ubatizo wa Roho" Unamaanisha Nini?

Usemi huo unaonekana kuwa ulianzishwa na Yohana Mbatizaji. Alisema, "Ninawabatiza kwa maji kwa ajili ya toba, lakini baada yangu atakuja Mmoja mwenye nguvu zaidi kuliko mimi, ambaye viatu vyake sistahili kubeba. Yeye atawabatiza kwa Roho Mtakatifu na kwa moto" (tazama [Mathayo 3:11; Luka 3:16](#); lakini [Marko 1:8](#) na [Yohana 1:33](#) wanaacha maneno "na moto"). Usemi huo ni wazi kuwa ni sitiari. Unasimama kinyume na kama utimilifu wa ubatizo wa maji wa Yohana. Ni sitiari ya *hukumu*. Muktadha katika Mathayo na Luka unafanya hili kuwa wazi.

Kusafisha na Hukumu katika Mawazo ya Kiyahudi

Kwenye mawazo ya Kiyahudi, kulikuwa na mawazo kadhaa yanayojulikana kuhusu jinsi Mungu angewasafisha au kuwahukumu watu:

1. Kutakasa kwa moto: Watu walifikiria kutakaswa au kuangamizwa na mto wa moto.
2. Kusafishwa na roho: Walifikiria kusafishwa na roho.
3. Kusafishwa na pumzi ya Mungu: Walijiona wakisafishwa na pumzi ya moto ya Mungu.

Ni muhimu kujua kwamba kwa Kiebrania, maneno ya "pumzi" na "roho" ni sawa. Tunaweza kupata mawazo haya katika sehemu za Biblia kama [Isaya 4:4](#), [Isaya 30:27-28](#), na [Danieli 7:10](#).

Huu usafishaji si tu kuhusu hukumu. Pia ni kuhusu wema wa Mungu. Mchakato wa kusafisha, kama kutenganisha ngano na sehemu zisizohitajika, huleta kitu kizuri. Baada ya kusafisha, nafaka nzuri (inayowakilisha watu wa Mungu) huhifadhiwa salama ([Mathayo 3:11-12](#)).

Pia ni sitiari ya *kuanzishwa* au mwanzo wa kitu kipya. Tofauti ya Yohana Mbatizaji juu ya "maumivu ya kimasihia." Hii ni njia ya kuelezea matarajio kwamba enzi ya kimasihia wakati kiongozi aliyechaguliwa na Mungu (Masiya) atatawala. Watu wengi wa Kiyahudi waliamini kwamba kabla ya Masiya kuja, kungekuwa na kipindi kigumu cha mateso na matatizo. Imani hii kuhusu nyakati ngumu kabla ya kuja kwa Masiya inapatikana katika sehemu kadhaa za Biblia na maandiko mengine ya kale ya Kiyahudi, kama vile:

- [Danieli 7:19-22; 12:1](#)
- [Zekaria 14:12-15](#)
- 1 Henoko 100:1-3

Ubatizo wa Roho katika Agano Jipya

Katika kitabu cha Matendo, sitiari inaendelea kumaanisha mwanzo wa kitu kipya, kama vile Yohana Mbatizaji alivyofundisha. [Matendo 2:4](#) inatimiza ahadi ya [Matendo 1:5](#). Kumiminwa kwa Roho Mtakatifu kulionekana kama *alama* ya "siku za mwisho" ([Isaya 44:3](#); [Ezekieli 39:29](#); [Yoeli 2:28-29](#)). Kwa hivyo, ilikuwa kwa kubatizwa katika Roho kwamba wanafunzi *walianza* kupata siku za mwisho wao wenyewe ([Matendo 2:1-7, 18](#)).

[Matendo 11:17](#) inazungumzia Pentekoste kama tukio walipokuja kumwamini Yesu Kristo kama Bwana. Vivyo hivyo, mtume Paulo anaona kipawa cha Roho Mtakatifu kama mwanzo wa uzoefu wa Kikristo ([2 Wakorintho 1:22](#); [Wagalatia 3:3](#)). Kwa hiyo "ikiwa mtu hana Roho wa Kristo, yeye si wa Kristo" ([Warumi 8:9](#)). Kwa kubatizwa katika Roho, Kornelio na marafiki zake walipokea msamaha na wokovu ambao Petro aliwaahidi ([Matendo 10:43-45](#); [11:13-18](#)). "Kubatizwa katika Roho" hapo ni sawa na "kupewa hata watu wa Mataifa toba kwa uzima" ([11:18](#)) na "kusafisha mioyo yao kwa imani" ([15:8-9](#)). *Tazama* Ubatizo; Ubatizo wa Moto; Vipawa vya Kiroho.

Ubatizo wa Yesu

Tukio muhimu katika maisha ya Yesu lililozindua mwanzo wa huduma yake. Ingawa wasomi

wachache leo wanapinga ukweli kwamba Yohana Mbatizaji alimbatiza Yesu, madhumuni na umuhimu wa ubatizo huo bado yanajadiliwa kwa kina.

Akaunti za injili zinakubaliana kwamba ubatizo wa Yohana ulikuwa ni ubatizo wa toba ([Mt 3:6-10](#); [Mk 1:4-5](#); [Lk 3:3-14](#)). Alitangaza kuwa ufalme wa mbinguni ulikuwa karibu na kwamba watu wa Mungu wanapaswa kujiandaa kwa ujio wa Bwana kwa upya wa imani kwa Mungu. Kwa Yohana, hii ilimaanisha toba, kukiri dhambi, na kutenda haki. Ikiwa ni hivyo, kwa nini Yesu alibatizwa? Ikiwa Yesu hakuwa na dhambi, kama vile Agano Jipya linavyotangaza ([2 Kor 5:21](#); [Ebr 4:15](#); [1 Pt 2:22](#)), kwa nini alikubali ubatizo wa toba kwa ajili ya msamaha wa dhambi? Injili zinatoa majibu.

Injili ya Marko

Marko anawasilisha ubatizo wa Yesu kama maandalizi muhimu kwa kipindi chake cha majaribu na huduma. Katika ubatizo wake, Yesu alipokea kibali cha Baba na kupewa Roho Mtakatifu ([1:9-11](#)). Marko anasisitiza uhusiano maalum wa Yesu na Baba, "Wewe ni Mwanangu mpendwa, nami nimependezwa nawe sana" ([1:11](#), nlt), unaleta pamoja marejeo mawili muhimu ya Agano la Kale. Umasihi wa Yesu unawasilishwa kwa njia mpya kabisa, ambapo Masihi mtawala ([Zab 2:7](#)) pia ni Mtumishi Anayeteseka wa Bwana ([Is 42:1](#)). Imani maarufu ya Kiyahudi ilitarajia Masihi mtawala ambaye angeanzisha ufalme wa Mungu, si Masihi ambaye angekufa kwa ajili ya watu. Marko alikusudia kuonyesha kwamba katika Yesu pekee, wakati uliowekwa na Mungu kwa ajili ya utimilifu wa kusudi lake ulikuwa umefika.

Taarifa kwamba mbingu zilifunguka wakati wa ubatizo wa Yesu ([Mk 1:10](#)) inaweza kutangaza ujio wa "nyakati za mwisho" (wakati wa utimilifu na kuanzishwa kwa ufalme wa Mungu). Tafsiri ya Kiyahudi ya wakati huo ya [Isaya 64:1](#) iliamini kwamba katika siku za mwisho Mungu angefungua mbingu na kushuka kwa watu wake. Katika mawazo ya Kiyahudi, kupasuka kwa mbingu pia kulihusishwa na kusikia sauti ya Mungu na kutolewa kwa Roho wa Mungu.

Injili ya Matayo

Akaunti ya Mathayo kuhusu ubatizo wa Yesu ina maelezo zaidi kuliko ile ya Marko. Inaanza kwa kutaja kusita kwa Yohana kumbatiza Yesu ([3:14](#)). Yohana alikubali tu baada ya Yesu kumweleza kwamba tendo hilo lilikuwa "linafaa kwetu kutimiza haki yote" ([3:15](#), rsv). Ingawa maana

kamili ya maneno hayo haijulikani, yanapendekeza kwamba ubatizo wa Yesu ulikuwa muhimu kutimiza mapenzi ya Mungu. Katika Agano la Kale na Jipya ([Zab 98:2-3](#); [Rum 1:17](#)) haki ya Mungu inaonekana katika wokovu wake kwa watu wake. Ndiyo maana Masihi anaweza kuitwa “Bwana Ndiye Haki Yetu” ([Yer 23:6](#); cf. [Is 11:1-5](#)). Yesu alimwambia Yohana kwamba ubatizo wake ulikuwa muhimu kutimiza mapenzi ya Mungu katika kuleta wokovu kwa watu wake. Hivyo basi, tamko la Baba katika ubatizo wa Yesu linawasilishwa kama tangazo la umma, likisisitiza kwamba Yesu alikuwa Mtumishi aliyechaguliwa na Mungu ambaye alikuwa karibu kuanza huduma yake kama mleta wokovu wa Bwana.

Injili ya Luka

Luka anapita haraka juu ya ubatizo wa Yesu, akiweka kando ubatizo wa wengine waliokuja kwa Yohana ([3:21-22](#)). Mukadha katika Luka pia unatoa mwangaza juu ya kusudi la ubatizo wa Yesu. Tofauti na Mathayo, Luka anaweka ukoo wa Yesu baada ya ubatizo wake na kabla tu ya huduma yake kuanza. Ulinganifu na Mose, ambaye ukoo wake unatokea kabla ya kazi yake kuu kuanza ([Kut 6:14-25](#)), inaonekana kuwa zaidi ya bahati mbaya. Inawezekana inakusudiwa kuonyesha jukumu la Yesu katika kuleta ukombozi kwa watu wa Mungu kama vile Mose alivyofanya katika Agano la Kale. Katika ubatizo wake, kwa kushuka kwa Roho Mtakatifu juu yake, Yesu alipewa vifaa vya kutekeleza kazi ambayo Mungu alimwita kufanya. Baada ya jaribu lake ([Lk 4:1-13](#)), Yesu aliingia katika sinagogi na kutangaza kwa watu kwamba amepakwa mafuta na Roho kutangaza Habari Njema ([4:16-21](#)). Upako huo ulitokea katika ubatizo wa Yesu (rej. [Matendo 10:37-38](#)).

Kwenye akaunti yake ya injili, Luka alijaribu kumtambua Yesu na watu wa kawaida—kwa mfano, katika hadithi ya kuzaliwa (Yesu alizaliwa katika zizi na kutembelewa na wachungaji wa hali ya chini, [Lk 2:8-20](#)) na kupitia ukoo (akisisitiza uhusiano wa Yesu na ubinadamu wote, [3:38](#)) mara baada ya ubatizo. Hivyo, Luka aliona ubatizo kama hatua ya kwanza ya Yesu kujitambulisha na wale aliokuja kuwaokoa.

Kwenye Agano la Kale, Masihi daima hakuwa na uwezo wa kutenganishwa na watu aliowawakilisha (tazama hasa [Yer 30:21](#) na [Ez 45-46](#)). Ingawa “mtumishi” katika Isaya wakati mwingine anaonekana kama kundi ([Is 44:1](#)) na wakati mwingine kama mtu binafsi ([53:3](#)), daima

anaonekana kama mwakilishi wa watu kwa Bwana ([49:5-26](#)), pamoja na mtumishi wa Bwana.

Ni dhahiri kwamba Luka, pamoja na Marko na Mathayo, walikuwa wakijaribu kuonyesha kwamba Yesu, kama mwakilishi wa kimungu wa watu, alijitambulisha nao kupitia ubatizo wake.

Injili ya Yohana

Injili ya nne haielezi kwamba Yesu alibatizwa, lakini inasema kwamba Yohana Mbatizaji aliona Roho akishuka juu ya Yesu ([Yn 1:32-34](#)). Akaunti hii inasisitiza kwamba Yesu alimwendea Yohana wakati wa huduma ya Yohana ya kuhubiri na kubatiza; Yohana alitambua kwamba Yesu alikuwa Kristo, kwamba Roho wa Mungu alikuwa juu yake, na kwamba alikuwa Mwana wa Mungu. Yohana pia alitambua kwamba Yesu, tofauti na yeye mwenyewe, alibatiza kwa Roho Mtakatifu ([1:29-36](#)).

Yohana Mbatizaji alimueleza Yesu kama “Mwanakondoo wa Mungu anayechukua dhambi za ulimwengu” ([1:29](#), nlt). Mfano wa karibu zaidi katika Agano la Kale kwa kauli hiyo unatoka kwenye kifungu cha “mtumishi wa Bwana” ([Is 53:6-7](#)). Inawezekana kwamba “Mwanakondoo wa Mungu” inaweza kuwa tafsiri mbadala ya neno la Kiaramu “mtumishi wa Mungu.”

Hisia ya Yesu kama yule anayebeba dhambi za watu inaonekana wazi katika injili ya nne. Kwamba Yesu alikuwa mwakilishi wa ahadi na mkombozi wa watu, ilieleweka na Yohana Mbatizaji na ilifikishwa na mwandishi wa injili.

Muhtasari

Katika Injili nne, ni wazi kwamba Roho Mtakatifu alikuja juu ya Yesu wakati wa ubatizo wake ili kumwezesha kutekeleza kazi ya Mungu. Waandishi wote wa Injili nne waliona kwamba Yesu alipakwa mafuta na Mungu ili kutimiza jukumu yake ya kuleta wokovu kwa watu. Mawazo haya yanatoa ufunguo wa kuelewa kwa nini Yesu alibatizwa. Katika tukio hilo mwanzoni mwa huduma yake, Mungu alimtia Yesu mafuta kwa Roho Mtakatifu ili kutekeleza kazi yake ya upatanishi kati ya Mungu na watu. Wakati wa ubatizo wake, Yesu alitambuliwa kama yule ambaye angebeba dhambi za watu; Yesu alibatizwa ili kujitambulisha na watu wenye dhambi.

Tazama pia Yesu Kristo.

Ufalme wa Mungu, Ufalme wa Mbinguni

Utawala mkuu wa Mungu, ulioanzishwa na huduma ya Kristo duniani na kukamilika wakati ufalme wa dunia unakuwa ufalme wa Bwana wetu na wa Kristo wake ([Ufu 11:15](#)).

Mapitio

- Utangulizi
- Historia ya Agano la Kale
- Katika Agano Jipya

Utangulizi

Kulingana na ushuhuda wa Injili tatu za kwanza, tangazo la ufalme wa Mungu lilikuwa ujumbe mkuu wa Yesu. Mathayo anafupisha huduma ya Galilaya kwa maneno "Yesu alisafiri kote Galilaya akifundisha katika masinagogi, akihubiri kila mahali Habari Njema kuhusu Ufalme" ([Mt 4:23](#), toleo la Tafsiri Mpya Hai (TMH). Mahubiri ya Mlimani yanahusu haki inayostahili watu kuingia katika ufalme wa Mungu ([5:20](#)). Mkusanyiko wa mifano katika [Mathayo 13](#) na [Marko 4](#) inaonyesha "siri" ya ufalme wa Mungu ([Mth 13:11](#); [Marko 4:11](#)). Kuanzishwa kwa Meza ya Bwana kunatazamia kuanzishwa kwa ufalme wa Mungu ([Mth 26:29](#); [Marko 14:25](#)).

Agano Jipya inaripoti aina mbili tofauti za usemi: "ufalme wa Mungu" na "ufalme wa mbinguni." Ya mwisho inapatikana tu katika Mathayo, lakini Mathayo pia ina "ufalme wa Mungu" mara nne ([Mth 12:28](#); [19:24](#); [21:31](#), [43](#)). "Ufalme wa mbinguni" ni usemi wa Kisemiti ambao ungekuwa na maana kwa Wayahudi lakini si kwa Wagiriki. Wayahudi, kwa heshima kwa Mungu, waliepuka kutamka jina la Mungu, na fasihi ya wakati huo inatoa mifano ya kutumia neno "mbingu" badala ya Mungu ([1 Macc 3:18](#), [50](#); [4:10](#); Tazama [Luka 15:18](#)).

Ufunguzi wa kuelewa ufalme wa Mungu ni kwamba maana ya msingi ya neno la Kigiriki basileia, kama ilivyo pia kwa Kiebrania malkut, ni utawala, kutawala, mamlaka. Mara nyingi tunakuta katika Agano la Kale usemi "katika mwaka wa ufalme wa ...," ikimaanisha katika mwaka wa utawala wa mfalme fulani (mfano, [1 Mambo ya Nyakati 26:31](#); [2 Mambo ya Nyakati 3:2](#); [15:10](#); [Ezra 7:1](#); [8:1](#); [Esta 2:16](#); [Yeremia 10:7](#); [52:31](#)). Tunaposoma kwamba ufalme wa Solomoni ulimarishwa kabisa ([1 Wafalme 2:12](#)), tunapaswa kuelewa kwamba mamlaka yake ya kutawala yalitatuwa. Kugeuza "ufalme wa Sauli kwa [Daudi]" ([1 Mambo ya](#)

[Nyakati 12:23](#), (KJV) inaonyesha kwamba mamlaka ambayo ilikuwa ya Sauli ilipewa Daudi. Kama sababu ya kupata mamlaka kisheria, Daudi akawa mfalme. Wazo hili dhahania la *malkut* linaonekana wazi linapopatikana katika ulinganifu na mawazo kama vile nguvu, uwezo ([Danieli 4:34](#); [7:14](#)).

Wakati malkut inapotumika kwa Mungu, karibu kila mara inarejelea mamlaka yake au utawala wake kama Mfalme wa mbinguni. "Watazungumza pamoja kuhusu utukufu wa ufalme wako; wataadhimisha mifano ya nguvu zako. ... Kwa maana ufalme wako ni ufalme wa milele. Unatawala kizazi baada ya kizazi" ([Zab 145:11, 13](#), toleo la TMH).

Zaidi ya hayo, ikiwa mfalme anatawala, lazima kuwe na ufalme au eneo ambalo anatawala. Hii pia inaitwa malkut. "Kwa hiyo ufalme wa Yehoshafati ulikuwa na amani, kwa maana Mungu wake alikuwa amemstarehesha pande zote" ([2 Mambo ya Nyakati 20:30](#), rsv; tazama [Esta 3:6](#); [Yer 10:7](#); [Dan 9:1](#); [11:9](#)).

Matumizi haya mawili ya basileia yanapatikana katika Agano Jipya. Kwa kweli, basileia inaweza kutafsiriwa na usemi "nguvu ya kifalme" katika [Luka 23:42](#) (niv mg) na kwa "ufalme" katika [Yohana 18:36](#). Wakati mtu wa heshima alikwenda nchi ya mbali kupata "ufalme" ([Luka 19:12](#), nasb) alikwenda kwa mamlaka ya utawala kupata uteuzi kama mfalme. Yesu aliposema, "Ufalme wangu si wa ulimwengu huu" ([Yn 18:36](#), toleo la rsv), hakumaanisha kusema kwamba utawala wake hauna uhusiano na ulimwengu bali kwamba ufalme wake—utawala wake—hautokani na mwanadamu bali hutoka kwa Mungu. Kwa hiyo, anakataa matumizi ya mapigano ya kidunia ili afikie malengo yake.

Maana kuu ya basileia inafanya iwe rahisi kuelewa maneno mengi katika injili. Katika Sala ya Bwana ombi "Ufalme wako uje" ([Mth 6:10](#)) ni sala ya kumwomba Mungu aonyeshe utawala wake ili mapenzi yake yatimizwe duniani kama ilivyo mbinguni. Tunaposoma kwamba tunapaswa "kupokea ufalme wa Mungu kama mtoto" ([Marko 10:15](#), rsv), tunapaswa kufungua mioyo na maisha yetu kwa utawala wa Mungu.

Pia katika Agano Jipya kuna maneno kuhusu kuwa *ndani* ya ufalme au *kuingia* katika ufalme ([Mth 8:11](#); [Marko 9:47](#); [10:23-25](#); [Luka 13:28](#)). Hakuna pingamizi la kifilolojia au kitheolojia kuelewa "ufalme wa Mungu" kwanza kama utawala wa kimungu na pili kama eneo la baraka ambalo utawala huo unapatikana.

Historia ya Agano la Kale

Usemi "ufalme wa Mungu" haupatikani katika Agano la Kale, lakini wazo hilo linaonekana katika manabii wote. Mungu mara nyingi huzungumziwa kama Mfalme, wa Israeli ([Kut 15:18](#); [Hes 23:21](#); [Kumb 33:5](#); [Isaya 43:15](#)) na wa dunia yote ([2 Fal 19:15](#); [Zab 29:10](#); [47:2](#); [93:1-2](#); [96:10](#); [97:1-9](#); [99:1-4](#); [145:11-13](#); [Isa 6:5](#); [Yer 46:18](#)). Ingawa Mungu si Mfalme wa kidunia wa Israeli, marejeleo mengine huzungumzia siku ambayo Mungu atakuwa Mfalme na atatawala juu ya watu wake ([Isa 24:23](#); [33:22](#); [52:7](#); [Ob 1:21](#); [Sef 3:15](#); [Zek 14:9-11](#)).

Muhtasari huu mfupi wa ufalme wa Mungu unatoa muhtasari wa dhana nzima ya Agano la Kale. Ingawa Mungu ni Mfalme juu ya dunia yote, yeye kwa njia maalum ni Mfalme juu ya watu wake, Israeli. Utawala wa Mungu kwa hivyo ni kitu kilichotimizwa katika historia ya Israeli. Hata hivyo, umetimizwa kwa sehemu tu na kwa njia isiyo kamilifu. Israeli mara kwa mara iliasi dhidi ya ukuu wa kimungu. Zaidi ya hayo, Israeli ilikuwa ikisumbuliwa mara kwa mara na vita na majirani zake wapagani ambapo haikushinda kila wakati. Tena, kuna maovu katika asili na ulimwengu wa kimwili ambayo mara nyingi huleta mateso kwa watu wa Mungu. Kwa hiyo, manabii wanatarajia siku ambapo utawala wa Mungu utaonekana kikamilifu, si kwa Israeli pekee, bali kwa ulimwengu wote. Mkazo mkuu wa manabii ni juu ya tumaini, kuanzishwa kwa utawala mkamilifu wa Mungu duniani.

Manabii wanaelezea kuanzishwa kwa mwisho kwa ufalme wa Mungu kwa maneno ya theofania—kutembelewa na Mungu ([Mika 1:3-4](#)). Zakaria anatabiri "Siku ya Bwana" ambapo mataifa yote yatakusanyika vitani dhidi ya Yerusalemu, wakati Bwana atatoka na kupigana dhidi ya mataifa hayo ([Zek 14:3,5](#)). Israeli itatembelewa na Bwana ([Isaya 29:6](#)) na kuokolewa kutoka kwa maadui zake ([Isaya 35:4](#); [59:20](#)). Kuja kwa Mungu pia kutamaanisha hukumu ([Isaya 2:21](#); [26:21](#)). Ujio huu wa mwisho wa Mungu utamaanisha wokovu wa Mataifa na pia wa Israelii ([Zek 2:10-11](#); tazama. [Isa 66:18-24](#)).

Nyuma ya hii lugha ni theologia ya pekee ya "Mungu anayekuja." Ni ukweli unaotambulika sana katika theolojia ya kisasa ya Agano la Kale kwamba Mungu wa Agano la Kale si mungu wa asili, kama miungu ya watu wengine, bali ni Mungu wa historia—Mungu anayewatembelea watu wake katika historia ili kuwabariki au kuwahukumu. Mungu alitembelea Israeli huko Misri ili kuwaokoa

kutoka utumwani na kuwafanya kuwa watu wake. Uokoaji kutoka Misri haukuwa tu kitendo cha ukombozi; kilikuwa kitendo ambacho Mungu alijidhihirisha na ambacho Israeli walipaswa kumjua na kumtumikia.

Kwasababu Mungu amewatembelea watu wake tena na tena katika historia yao, lazima hatimaye aje kwao siku zijazo kuhukumu uovu na kuanzisha ufalme wake. Tumaini la Israeli limejikita katika historia, au tuseme katika Mungu anayefanya kazi katika historia. Mungu hatimaye ataingia katika historia kwa theofania ya utukufu ili kuanzisha utawala wake duniani kote. Chanzo cha ufalme si historia yenyewe bali ni Mungu.

Wakati manabii wanapooona ufalme ukitoka kwa Mungu, ufalme huo daima uko duniani. Uingiliaji wa kimungu katika mpangilio wa asili haukusudiwi kuleta uharibifu wake bali kutoa nafasi kwa mpangilio mpya, mkamilifu unaotokana na ule wa zamani, usio kamili. Manabii hawatoi picha moja thabiti ya mpangilio mpya. Wakati mwingine mpangilio mpya unafafanuliwa kwa maneno ya kidunia. "Mashamba ya mizabibu yaliyopandwa kwenye milima ya Israeli yatatoa divai tamu" ([Amosi 9:13](#), nlt). Kwa upande mwingine, Mungu ataumba mbingu mpya na dunia mpya ([Isaya 65:17](#); [66:22](#)), ambapo kutakuwa na furaha isiyo na wasiwasi, ustawi, amani, na haki. Ujio wa mwisho wa Mungu utamaanisha ukombozi wa dunia, kwa kuwa dunia iliyokombolewa ndiyo eneo la ufalme wa Mungu. Manabii wanatazamia tena na tena ukombozi wa uumbaji "kutoka utumwa wa uharibifu." Maelezo mara nyingi yanatolewa kwa maneno rahisi ya kimwili. Jangwa litakuwa na matunda ([32:15](#)); jangwa litachanua maua ([35:2](#)); huzuni na huzuni zitaondoka (mstari wa [10](#)). Mchanga unaowaka utapoa na maeneo makavu yatakuwa chemchemi za maji (mstari wa [7](#)); amani itarudi kwa ulimwengu wa wanyama ili majeraha na uharibifu yote yaondolewe ([11:6](#)). Haya yote yanatokea kwa sababu dunia imejaa maarifa ya Mungu (Mstari wa [9](#)).

Lugha kama hiyo si mashairi tu bali inaakisi theolojia ya kina ya uumbaji. Binadamu kama viumbe waliumbwa kuishi duniani, na dunia inashiriki katika hatima ya binadamu. Jambo kuu ni kwamba uumbaji kama huo ni mzuri na si kikwazo kwa hali ya kiroho ya kweli, kama ilivyokuwa mara nyingi katika mawazo ya Kigiriki. Ukombozi daima unajumuisha ukombozi wa dunia, ambayo kisha inakuwa mazingira yenye baraka ambayo Mungu alikusudia iwe. Wokovu haumaanishi ukombozi kutoka kwa hali ya kuwa kiumbe, kwa kuwa hili si

jambo baya bali ni kipengele muhimu na cha kudumu cha kuwepo kwa kweli, kwa mwanadamu bali ni kipengele muhimu na cha kudumu cha uwepo wa ukombozi wa kweli wa binadamu. Wokovu haumaanishi kutoroka kutoka kwa uwepo wa kiumbe wa mwili, kama katika mawazo fulani ya Kigiriki. Kinyume chake, ukombozi wa mwisho utamaanisha ukombozi wa mtu mzima. Kuibuka kwa fundisho la ufufuo wa mwili ni tafakari ya theolojia hii ya hali ya kiumbe. Hitimisho la hili ni kwamba uumbaji kwa ujumla wake lazima ushiriki katika baraka ya ukombozi.

Kipengele cha kipekee katika eskatolojia ya kinabii ni mvutano kati ya historia na eskatolojia. Yaani, manabii walipotazama siku zijazo, waliona hukumu ya kihistoria ya haraka pamoja na ujio wa mbali wa eskatolojia. Kwa Amos, Siku ya Bwana ni hukumu ya haraka ya Israeli na Waashuri na wokovu wa mwisho wa eskatolojia. Yoeli anaona ujio wa kihistoria wa ukame na nzige, lakini zaidi ya hapo anaona Siku ya eskatolojia ya Bwana. Sefania anaona Siku ya Bwana inayokaribia katika ujio wa kihistoria usioelezwa ([Sef 1:2–18](#)), lakini zaidi ya hapo anaona wokovu wa Mataifa ([3:9](#)). Mungu yule yule anayefanya kazi katika historia kubariki na kuhukumu watu wake atafanya kazi mwishoni mwa historia katika tendo la eskatolojia la hukumu na wokovu. Manabii hawatofautishi wazi kati ya siku hizi mbili, kwani ni Mungu yule yule anayejali kuhukumu na kuokoa watu wake.

Matumaini ya eskatolojia ya manabii daima ni matumaini ya kimaadili. Hiyo ni kusema, manabii hawavutiwi na siku zijazo kwa ajili yake yenyewe bali kwa athari ya siku zijazo kwa wakati huu wa sasa. Utabiri wa kinabii ulitolewa ili, kwa kuzingatia hukumu na wokovu wa baadaye, Israeli ikabiliane na mapenzi ya Mungu sasa. “Jiandaeni kukutana na Mungu wenu anapokuja kuhukumu, enyi watu wa Israeli” ([Amosi 4:12](#), nlt) inaweza kuchukuliwa kama kauli kuu ya manabii wote.

Kwenye Agano Jipya

Injili za Sinoptiki

Mafundisho ya Yesu kuhusu ufalme wa Mungu yalijumuisha tofauti ile ile kati ya utaratibu wa sasa na enzi ijayo kama ile ya manabii, na alielezea kwa nahau “enzi hii na enzi ijayo.” Ukweli huu umefichwa katika toleo la KJV, ambayo inatafsiri neno la “enzi” kwa “ulimwengu.” Hata hivyo, hizi dhana mbili tofauti. Mtu tajiri alimuuliza Yesu nini anapaswa kufanya ili arithi uzima wa milele ([Marko 10:17](#)). Mukstadha unafanya iwe wazi

kwamba alikuwa akiuliza kuhusu maisha ya eskatolojia—maisha ya ufufuo ([Dan 12:2](#)). Yesu anazungumzia ugumu wa kuingia katika ufalme wa Mungu. (Kifungu sambamba katika [Mathayo 19:23–24](#) ina “ufalme wa Mungu” na “ufalme wa mbinguni,” ikithibitisha kwamba ni maneno yanayoweza kubadilishana.) Katika majibu yao wanafunzi wanauliza, “Basi ni nani anayeweza kuokolewa?” Jibu la Yesu linatofautisha hali ya wanafunzi wake “katika wakati huu” na “enzi ijayo” ([Marko 10:29–30](#)) wakati watakaporithi uzima wa milele. Ni wazi kutoka kwa kifungu hiki kwamba kwa namna fulani ufalme wa Mungu, ufalme wa mbinguni, wokovu, na uzima wa milele vyote vinahusiana na enzi ijayo. Kwa kadiri ambavyo usemi huu unahusika, watu wa Mungu hawataweza kupata uzima wa milele mpaka wafanye hivyo katika enzi mpya.

Ni Mathayo pekee anayerekodi usemi “mwisho wa enzi.” Enzi hii itakamilishwa na kuja kwa Mwana wa Adamu ([Mth 24:3](#)) na kwa hukumu ya wanadamu ([13:39–42](#)). Kisha wenye haki watatenganishwa na waovu (Mstari wa [49](#)). Usemi huo huo unatokea katika ahadi ya Yesu aliyefufuka akiwahakikishia wanafunzi wake uwepo wake hadi utimilifu wa enzi ([28:20](#)). Lazima ifuatwe kwamba ikiwa enzi hii itafikia utimilifu wake, lazima ifuatiwe na enzi nyingine—enzi ijayo.

Ufalme wa eskatolojia utanzishwa na tukio la kiapokaliptiko—kuja kwa utukufu kwa Mwana wa Adamu. Hii inaelezwa wazi na mifano miwili kuhusu ufalme wa Mungu. Katika mfano wa magugu, “Mwana wa Adamu atawatuma malaika wake, nao wataondoa kutoka katika ufalme wake mambo yote yanayosababisha dhambi na watenda maovu wote, na kuwatupa katika tanuru la moto” ([Mth 13:41–42](#), toleo la RSV). Mfano wa kondoo na mbuzi unaakisi eskatolojia hiyo hiyo. Mwana wa Adamu atakapokuja katika utukufu wake, ataketi kwenye kiti chake cha enzi cha utukufu kuhukumu mataifa, akitenganisha kondoo na mbuzi. Wenye haki—kondoo—watakata “kurithi ufalme uliotayarishwa kwa ajili yenu tangu kuwekwa misingi ya ulimwengu”; na kuingia katika ufalme ni sawa na kuingia katika uzima ([25:31–46](#), toleo la RSV).

Tabia ya eskatolojia ya ufalme wa Mungu pia inaonekana katika mifano mingine miwili ya [Mathayo 25](#). “Ufalme wa mbinguni utafananihwa na wanawali kumi waliotwaa taa zao na kwenda kumlaki bwana arusi” (sura ya [25:1](#), toleo la RSV). Hata hivyo, watano kati yao walikuwa wapumbavu na hawakuandaa mafuta ya kutosha kwa taa zao.

Hivyo walichelewa kwenye harusi na walitengwa kutoka kwenye karamu ya harusi—ishara ya ufalme wa eskatolojia—wakati wale waliokuwa wamejiandaa vizuri waliingia katika ufalme. Vivyo hivyo, wale watumishi wawili waaminifu ambao walikuwa “waaminifu juu ya kidogo” waliruhusiwa “kuingia katika furaha ya bwana wako” (mistari ya [21, 23](#)), wakati mtumishi asiye mwaminifu alitengwa kutoka kwenye ufalme na kutupwa katika giza la nje.

Yesu karibu hakuwahi kuonyesha shauku yoyote katika maelezo ya ufalme wa eskatolojia, lakini ni wazi kwamba ujio wake ulikuwa mara kwa mara katika mawazo yake. Wenye moyo safi wataona Mungu ([Mt 5:8](#)). Mavuno yatafanyika na nafaka itakusanywa kwenye ghala ([13:30, 39; Mk 4:29](#)). Yesu mara nyingi alitumia mfano wa karamu au ushirika wa meza kuelezea maisha katika ufalme wa eskatolojia. Atakunywa divai tena na wanafunzi wake katika ufalme wa Mungu. Watakula na kunywa kwenye meza ya Yesu katika ufalme ([Lk 22:30](#)). Watu watakusanywa kutoka pande zote za dunia kukaa kwenye meza na watakatifu wa Agano la Kale ([Mt 8:11–12; Lk 13:29](#)). Utimilifu unafananishwa na karamu ya harusi ([Mth 22:1–14](#)) na karamu ([Luka 14:16–24](#)). Mifano hii yote inaonyesha urejesho wa ushirika kati ya Mungu na watu, muungano ambao ulikuwa umevunjwa na dhambi.

Kwenye methali nyingi zilizotajwa kuonyesha tabia ya baadaye ya ufalme, “ufalme” unarejelea mpangilio wa eskatolojia—eschaton, enzi ijayo. Hata hivyo, Yesu alipowafundisha wanafunzi wake kuomba “Ufalme wako uje” ([Mth 6:10](#)), hakuwa akirejelea mpangilio mpya wa eskatolojia; alikuwa akirejelea ufalme kama utawala wa kifalme wa Mungu, utawala wake. Ni ombi kwamba Mungu ataweka utawala wake mkuu duniani kwa ufanisi.

Katika mafundisho yake kuhusu ufalme wa Mungu kama utimilifu wa apokaliptiki, Yesu hatofautiani kimsingi na manabii wa Agano la Kale. Kipengele cha kipekee zaidi katika mafundisho ya Yesu—kwa kweli, ukweli unaoelezea ujumbe na utume wake wote—ni ukweli kwamba kwa namna fulani ya kweli, ufalme wa Mungu umekuja katika historia kwa njia isiyotarajiwa kabisa. Hii inaweka mafundisho ya Yesu mbali na mawazo yote ya Kiyahudi ya wakati huo.

Hii inaonekana kwanza kabisa katika mafundisho yake ya mara kwa mara kwamba utume wake ni utimilifu wa manabii wa masihi wa Agano la Kale. Marko anafupisha ujumbe wa Yesu kwa maneno “Ufalme wa Mungu umekaribia! acheni dhambi

zenu na amini Habari Njema hii!” ([Marko 1:15](#), nlt). Usemi huu unaweza kuwa na maana moja kati ya mbili. Inaweza kumaanisha ujio wa karibu wa ufalme wa apokaliptiki. Mathayo anafupisha ujumbe wa Yohana Mbatizaji kwa maneno karibu sawa: “Acheni dhambi zenu na mgeukie Mungu, kwa sababu Ufalme wa Mbinguni umekaribia” ([Mth 3:2](#), toleo la NLT). Mbatizaji anaeleza anachomaanisha kwa kukaribia kwa ufalme wa Mungu: “Yuko tayari kutenganisha makapi na nafaka kwa mundu wake wa pepeto. Kisha atasafisha eneo la kupuria, akihifadhi nafaka katika ghala lake lakini akichoma makapi kwa moto usiozimika” (mistari wa [12](#), toleo la NLT). Yohana alitangaza tendo la apokaliptiki; “moto usiozimika” unaweza kumaanisha si tukio la kihistoria bali hukumu ya apokaliptiki. Yohana alitarajia Yesu kuwa ndiye ambaye tukio la ulimwengu linalotarajiwa na manabii lingetekelezwa.

Inawezekana kwamba hii pia ilikuwa maana ya Yesu. Hata hivyo, tafsiri nyingine inawezekana ambayo inaungwa mkono vyema na mwelekeo halisi wa utume wake: “Wakati umetimia.” Ahadi za kimasihia za manabii hazikuwa tu karibu kutimizwa; zilikuwa kweli katika mchakato wa kutimizwa katika utume wake. Ndani ya Yesu, Mungu alikuwa akiwatembelea watu wake. Tumaini la manabii kwa namna fulani halisi lilikuwa likitimia.

Maana ya hili inaweza kuonekana katika utangulizi wa Luka wa huduma ya Yesu. Luka anachagua tukio lililotokea Nazareti baadaye katika huduma ya Yesu ([Luka 4:16–21](#)) na kuliweka mwanzoni mwa Injili yake ili kutoa sauti hii ya utimilifu. Yesu alisoma kutoka kwa Isaya ahadi iliyotazamia wokovu wa masihi: “Roho wa Bwana yu juu yangu, kwa maana ameniteua kuhubiri Habari Njema kwa maskini. Amenituma kutangaza kwamba mateka wataachiliwa huru, kwamba vipofu wataona, kwamba waliokandamizwa watawekwa huru kutoka kwa watesi wao, na kwamba wakati wa kibali cha Bwana umefika” (mistari ya [18–19](#), toleo la nlt). Kisha Yesu aliwashangaza wasikilizaji wake kwa kauli “Andiko hili limetimia leo mbele ya macho yenu!” (mistari [21](#), toleo la nlt).

Hapa kulikuwa na dai la kushangaza. Yohana Mbatizaji alikuwa ametangaza ujio wa apokaliptiki wa Mungu ambao ungemaanisha utimilifu wa tumaini la eskatolojia na ukamilifu wa enzi ya masihi. Yesu alitangaza kwamba ahadi ya masihi ilikuwa inatimizwa katika nafsi yake. Huu si ufalme wa apokaliptiki bali ni wokovu wa sasa. Katika maneno haya Yesu hakutangaza ukaribu wa ufalme

wa apokaliptiki. Badala yake, alitangaza kwa ujasiri kwamba ufalme wa Mungu ulikuwa umefika. Uwepo wa ufalme ulikuwa tukio, kitendo, tendo la neema la Mungu. Hii haikuwa theolojia mpya au wazo jipya au ahadi mpya; ilikuwa tukio jipya katika historia.

Ujumbe wa utimilifu unasikika tena katika jibu la Yesu kuhusu kufunga. “Je, wageni wa harusi hufunga wakati wa kusherehekea na bwana harusi? Bila shaka hapana. Hawawezi kufunga wakati wako na bwana harusi” ([Mika 2:19](#), toleo la nlt). Sikukuu ya ndoa ilikuwa imekuwa mfano katika Uyahudi kwa ajili ya utimilifu wa kimasih. Katika maneno haya Yesu alitangaza uwepo wa wakati wa wokovu wa kimasih. Ingekuwa ni kinyume cha maneno kwa wanafunzi kufunga wakati walipokuwa wakifurahia baraka za enzi ya kimasih. Wakati wa utimilifu ulikuwa umefika.

Usemi unaopatikana katika muktadha tofauti katika Mathayo na Luka unagusa ujumbe huu kuu wa utimilifu katika historia ya tumaini la Agano la Kale: “Heri macho yanayoona mnayoona! Kwa maana nawaambia kwamba manabii wengi na wafalme walitamani kuona mnayoona, wala hawakuyaona, na kusikia mnayosikia, wala hawakuyasikia” ([Luka 10:23-24](#), toleo la rsv; cf. [Mth 13:16-17](#)). Wote Mathayo na Luka wanaunganisha usemi huu na ufalme wa Mungu, na wote wanakubaliana kwamba tumaini la vizazi vya zamani limekuwa kitu cha uzoefu. Manabii wengi na wafalme walitazamia kitu fulani, lakini walitazamia bila mafanikio, kwa kuwa hakikuja kwao. Kile walichokitamani sasa kimekuja, na hii haiwezi kuwa chochote chini ya wokovu wa kimasih uliyoahidiwa.

Utimilifu katika historia unathibitishwa tena katika jibu la Yesu kwa swali la Yohana kuhusu yule anayekuwa ([Mth 11:2-3](#)). “Matendo ya Kristo” (Masihi) hayakuwa matendo ambayo Yohana alikuwa ametangaza. Watawala waovu kama Herode hawakuwa wakihukumiwa kwa moto. Badala yake, Yesu alikuwa akiwasaidia watu, si kuleta ufalme wa kiapokaliptiki. Yesu alijibu kwa maneno yanayorudia ahadi ya wokovu wa kimasih katika [Isaya 35:5-6](#): “Nendeni mkamwambie Yohana mnachosikia na kuona: vipofu wanapata kuona na viwete wanatembea, wenye ukoma wanatakaswa na viziwi wanasikia, na wafu wanafufuliwa, na maskini wanahubiriwa injili” ([Mth 11:4-5](#), toleo la rsv). Katika maneno haya Yesu alidai kwamba baraka za wokovu wa kimasih zipo. Kulikuwa na sababu ya kuchanganyikiwa kwa Yohana, kwa kuwa utimilifu haukuwa ukifanyika

kama ilivyotarajiwa. Utimilifu wa kiapokaliptiki haukuonekana kuwa karibu. Lengo la jibu la Yesu lilikuwa kwamba utimilifu ulikuwa ukifanyika bila utimilifu wa eskatolojia. Kwa hiyo, Yesu alitangaza baraka maalum kwa wale ambao hawakukwazwa na tabia ya utimilifu wa kimasih (mstari wa [6](#)). Utimilifu ulikuwa ukifanyika kweli, lakini si utimilifu wa kiapokaliptiki.

Taarifa isiyo na utata zaidi ya uwepo wa ufalme inapatikana katika maneno kuhusu kufungwa kwa Shetani. Moja ya matendo ya kipekee ya Yesu ilikuwa kufukuza mapepo—ukombozi kutoka kwa nguvu za kishetani. Mafarisayo walikubali nguvu zake lakini walizihusisha na Shetani. Yesu alijibu, “Ikiwa Shetani anamfukuza Shetani, amegawanyika dhidi yake mwenyewe; basi ufalme wake utawezaje kusimama? ... Lakini ikiwa ni kwa Roho wa Mungu kwamba ninafukuza mapepo, basi ufalme wa Mungu umekuwa kwenu” ([Mth 12:26, 28](#), toleo la rsv). Hapa kitenzi kina maana wazi “kuja, kufika” (cf. [Rom 9:30](#); [2 Cor 10:14](#); [Phil 3:16](#)). Hapa kuna uthibitisho wazi kwamba ufalme wa Mungu umekuwa miongoni mwa wanadamu.

Katika ufafanuzi Yesu alisema, “Au mtu anawezaje kuingia katika nyumba ya mtu mwenye nguvu na kupora mali zake, isipokuwa kwanza amfunge yule mtu mwenye nguvu? Ndipo kweli anaweza kupora nyumba yake” ([Mth 12:29](#), toleo la rsv). Mtu mwenye nguvu ni Shetani; “wakati huu wa uovu” ([Gal 1:4](#)) ni “nyumba” yake; “mali” zake ni wanaume na wanawake waliopagawa na pepo. Yesu ameivamia nyumba ya mtu mwenye nguvu ili kuwanyakua kutoka kwake wanaume na wanawake aliowashikilia, na hili ni kazi ya ufalme wa Mungu. Utawala wa kifalme wa Mungu umeingia katika historia katika nafsi ya Yesu kabla ya utimilifu wa kiapokaliptiki ambapo Shetani ataangamizwa, ili kumfanya Shetani kushindwa kwanza. Yesu tayari amemfunga Shetani (yaani, kupunguza nguvu zake). Hili limefanikishwa na uwepo wa ufalme wa Mungu katika utume wa Yesu.

Msemo kama huo unapatikana katika [Luka 10:18](#). Yesu alikuwa ametuma kundi la wanafunzi wake kwenye misheni ya kuhubiri. Kama Yesu, walipaswa kutangaza ukaribu wa ufalme wa Mungu ([Luka 10:9](#)). Wao pia walipaswa kufukuza mapepo. Waliporudi kwa Yesu kuripoti mafanikio yao, Yesu alisema, “Nilimwona Shetani akianguka kama umeme kutoka mbinguni” (mstari wa [18](#), toleo la rsv). Hii tena ni lugha ya sitiari inayodai kwamba katika misheni ya wanafunzi wa Yesu, pamoja na Yesu mwenyewe, Shetani ameanguka kutoka mahali pake pa nguvu. Zote mbili “kufunga”

na “kuanguka” ni sitiari zinazofafanua ukweli huo huo: ushindi wa ufalme wa Mungu juu ya Shetani.

Hapa kuna kipengele kinachomtofaisha Yesu na Agano la Kale na kutoka kwa Uyahudi wote wa kisasa. Manabii walifikiria ufalme ukianzishwa na kiumbe wa mbinguni wa kimiujiza ([Dan 7](#)) au kutawaliwa na mfalme wa nguvu wa Kimasihi wa Kidaudi ([Isaya 9, 11](#)). Utimilifu wa matumaini ya Kimasihi ni kila mahali kwa manabii, matumaini ya eskatolojia. Vivyo hivyo ni kweli kwa waandishi wa Kiyahudi ambao walikata tamaa ya historia na kuweka matumaini yote katika siku zijazo.

Kinyume na yote yaliyotangulia, Yesu alitangaza ufalme wa Mungu kama tukio linalotokea katika nafsi yake na utume wake. Mungu alikuwa amechukua hatua tena; Mungu alikuwa akitenda. Hakuna Myahudi wa karne ya kwanza aliyekuwa na wazo la ufalme wa Mungu kuja katika historia kupitia mtu wa kawaida—mwalimu ambaye alikuwa mpole na mnyenyekevu.

Uwepo wa ufalme unaonekana zaidi katika ukweli kwamba utawala wa Mungu, uliopo kwa Yesu, ni zawadi ya kupokelewa. Hii pia ni kweli kwa ufalme katika utimilifu wake wa eskatolojia, ambapo ufalme unarithiwa bure na wenye haki ([Mth 25:34](#)). Katika jibu la swali la kijana kuhusu kurithi uzima wa milele ([Marko 10:17](#)), Yesu alizungumza juu ya kuingia katika ufalme (mistari ya [23-24](#)) na kupokea zawadi ya uzima wa milele (mistari wa [30](#)) kana kwamba kuna usawa. Ufalme ni zawadi ambayo Baba anafurahia kuwapa kundi dogo la wanafunzi wa Yesu ([Luka 12:32](#)).

Ikitawala kwa eskatolojia ya Mungu kuwaletwa watu wake baraka za ufalme huo, na ikiwa ufalme wa Mungu ni utawala wake unaoingia katika historia kabla ya utimilifu wa eskatolojia, basi tunaweza kutarajia utawala wa Mungu kwa sasa kuleta baraka za awali kwa watu wake. Ukweli huu unaonyeshwa katika maneno mengi. Ufalme ni kitu cha kutafutwa hapa na sasa ([Mth 6:33](#)) na kupokelewa kama watoto wanavyopokea zawadi ([Marko 10:15](#); [Luka 18:16-17](#)). Ingawa upo katika umbo lisilotarajiwa, ufalme wa Mungu katika nafsi ya Yesu ni kama hazina iliyofichwa au lulu ya thamani kubwa ambayo umiliki wake unazidi mali nyingine zote ([Mth 13:44-46](#)). Zawadi ya ufalme pia inaonekana kwa usemi kwamba viziwi wanasikia, vipofu wanaona, wenye ukoma wanatakaswa, na maskini wanahubiriwa habari njema ([11:5](#)).

Injili ya Yohana

Kwenye Injili ya Yohana, dhana ya uzima wa milele inachukua nafasi ya ufalme wa Mungu katika mafundisho ya Yesu. Ufalme wa Mungu umetajwa mara mbili ([Yn 3:3, 5](#)), na umewekwa katika uhusiano na uzima wa milele. Ufalme wa Mungu hapa ni ufalme wa eskatolojia, na uzima wa milele ni maisha ya ufalme. Hivyo, kama vile ufalme wa Mungu katika Injili za sinoptiki ni wa wakati ujao na wa sasa, vivyo hivyo uzima wa milele ni maisha ya wakati ujao ([12:25](#)) na pia ni baraka ya sasa ([3:16](#), nk.).

Vitendo

Kwenye Matendo inaonekana wanafunzi wa kwanza walishindwa kuelewa ujumbe wa Yesu kuhusu ufalme wa Mungu kama baraka ya kiroho ya sasa. Walikusanyika pamoja kusubiri kuja kwa ufalme wa eskatolojia kwa Israeli ([Matendo 1:6](#)). Matendo inasema kwamba wanafunzi waliendelea kuhubiri ufalme wa Mungu, lakini mara nyingi ni baraka ya eskatolojia ([8:12](#); [14:22](#); [19:8](#); [20:25](#); [28:23, 31](#)). Hata hivyo, marejeleo mawili ya mwisho yanafanya ufalme wa Mungu kuwa sawa na injili kuhusu Yesu Kristo.

Mojawapo ya mada muhimu katika Matendo inahusishwa na ile ya ufalme wa Mungu. Katika Siku ya Pentekoste, Petro anatangaza kwamba Mungu amemketisha Yesu mkono wake wa kuume katika utimilifu wa [Zaburi 110:1](#) ([Matendo 2:33-35](#)). Katika Zaburi hii ni unabii wa kutawazwa kwa mfalme wa Daudi huko Yerusalemu. Petro anadai kwamba unabii huu sasa umetimia katika utawala wa mbinguni wa Yesu. Kwa hiyo, amefanywa Bwana na Kristo (Masihi). Haya ni maneno yanayoweza kubadilishana, "Bwana" likimaanisha mtawala kamili, "Kristo" likimaanisha mfalme wa kimsihi.

Maandishi ya Paulo

Paulo alieneza zaidi mada hii ya utawala wa mbinguni wa Kristo, Mfalme aliyetiwa mafuta. Ufalme ni urithi wa eskatolojia ([1 Kor 6:9](#); [15:50](#); [Gal 5:21](#); [Efe 5:5](#); [1 The 2:12](#); [2 The 1:5](#); [2 Tim 4:1, 18](#)) na baraka ya sasa ambayo waumini wanaingia sasa ([Rum 14:17](#); [Kol 1:13](#)). Ufunguo wa hili ni tabia inayobadilishana ya utawala na ufalme wa kimsihi. Yesu sasa ametukuzwa kama Bwana juu ya yote ([Fil 2:11](#)), na hata kama utawala wake hauonekani, utadhihirika kwa wote katika kuja kwake mara ya pili. Vivyo hivyo, ametawazwa kama Mfalme wa kimsihi kwa sababu ya ufufuo wake na kikao cha mbinguni, na lazima atawale

kama Mfalme hadi atakapoweka maadui wake wote chini ya miguu yake ([1 Kor 15:25](#); [Efe 1:22](#)). Adui wa mwisho kuangamizwa ni kifo.

Ufunuo

Ujumbe mkuu wa Ufunuo kwa Yohana ni ukamilisho wa kusudi la ukombozi la Mungu, wakati ufalme wa dunia hii unakuwa ufalme wa Bwana wetu na wa Kristo wake ([Ufu 11:15](#)). Ufunuo unaonyesha hali ya kanisa linaloteswa katika dunia yenye uhasama, lakini unahakikishia kanisa kwamba Kristo tayari ameshinda ushindi dhidi ya nguvu za uovu ([5:5](#)), kwa uwezo ambao anaweza hatimaye kuziharibu ([19:11-20:14](#)). Tena, adui wa mwisho kuangamizwa ni kifo ([20:13-14](#)). Ufunuo unafunga kwa picha yenye alama nyingi ya ufalme wa Mungu (sura [21-22](#)) wakati Mungu anakuja kukaa kati ya watu wake, na "wataona uso wake" ([22:4](#)). Hivyo Agano Jipya linamalizika: mpangilio wa kimungu unarejeshwa kwa dunia iliyovurugika. Huu ndio ufalme wa Mungu.

Tazama pia Yesu Kristo, Mafundisho ya; Mfalme; Mfano.

Ufinyanzi

Utengenezaji wa vyombo vya udongo na mfinyanzi.

Historia na Maendeleo

Udongo wa kwanza ulitengenezwa kwa mikono, ukaundwa katika umbo linalotakiwa na kukaushwa juani. Hakuna rekodi zinazofafanua kazi ya mfinyanzi wa kale na nafasi yake katika jamii, ingawa kuta za makaburi na majumba ya kifalme huko Misri zimejaa picha za wafinyanzi wakifanya kazi, na mengi yanaweza kujifunza kwa kuangalia shughuli zinazoonyeshwa. Wafinyanzi wa kwanza wanafikiriwa kuwa walikuwa wanawake ambao, kutokana na mahitaji, walitengeneza vyombo kwa ajili ya maandalizi ya chakula, wakati wanaume walikuwa nje wakitafuta chakula. Hii bado inaonekana kuwa mtindo katika maeneo kama Afrika, Anatolia, Kurdistan, na kusini magharibi mwa Marekani. Hatimaye, utengenezaji wa udongo ukawa taaluma, ikifanywa na watu fulani katika kijiji kikubwa na mara nyingi na mafundi wanaohama kutoka kijiji hadi kijiji wakitengeneza udongo kukidhi mahitaji na kisha kuendelea mbele.

Ugunduzi uliobadilisha utengenezaji wa vyungu kutoka shughuli ya kawaida ya mama wa nyumbani hadi kuwa taaluma ulikuwa ni uvumbuzi wa gurudumu la mfinyanzi. Kasi ambayo vyombo vingeweza kutengenezwa ilifanya ufundi huo kuwa wa viwanda, na hatimaye ikawa kazi ya wanaume hasa, ingawa kuna ushahidi kwamba watu (inawezekana wanawake) waliendelea kutengeneza baadhi ya vyombo nyumbani. Kabla ya ugunduzi wa gurudumu la mfinyanzi, mbinu za kutengeneza vyungu kwa kuweka mikunjo ya udongo, moja juu ya nyingine, zilikuwa njia kuu iliyotumiwa, hasa kwa vyombo vikubwa. Gurudumu la kwanza la mfinyanzi lililopatikana katika uchimbaji katika nchi za Biblia linatoka Uru huko Sumer karibu 3500 hadi 3000 Kabla ya Kristo (KK). Huenda lilitengenezwa katika makazi yanayochipuka ya mijini kutokana na soko kubwa la vyungu. Yereimia anazungumzia kuhusu warsha ya mfinyanzi katika karne ya sita KK: "Kwa hiyo nilifanya kama alivyoniambia na nikamkuta mfinyanzi akifanya kazi kwenye gurudumu lake. Lakini chungu alichokuwa akitengeneza hakikutokea kama alivyotarajia, hivyo mfinyanzi alikandamiza chungu hicho kuwa kipande cha udongo na kuanza tena" ([Yer 18:3-4](#), nlt). Kuna ushahidi huko Ugiriki wa warsha kubwa katika kipindi cha kale zikijajiri zaidi ya wafanyakazi 50.

Udongo lazima uzungushwe angalau mara 100 kwa dakika ili kuunda nguvu ya katikati inayohitajika "kutupa" chombo. Magurudumu ya zamani zaidi yalitengenezwa kwa mawe mawili, moja la chini lenye shimo katikati na moja la juu lenye sehemu inayojitokeza inayotoshea kwenye shimo la chini, ikiruhusu jiwe la juu kuzungushwa. Jiwe la juu, lenye ubao mkubwa uliunganishwa nalo ambapo chombo kilipumzika, lilizungushwa na mwanafunzi. Kufikia kipindi cha Hellenistic, baada ya 300 KK, gurudumu la mguu lilivumbuliwa.

Mbinu nyingine iliyotumiwa katika utengenezaji wa vyombo vya kale ilikuwa ni moldi. Moldi zilichongwa kutoka kwenye jiwe laini au kufanywa kwa udongo kwa ajili ya uzalishaji wa wingi wa aina moja ya chombo. Moldi za taa ni za kawaida katika makumbusho ya Mashariki ya Kati kutoka vipindi vya Hellenistic na Kirumi. Taa ndogo za mafuta zilifanywa kwa sehemu mbili kwenye moldi, nusu ya juu na nusu ya chini, kisha kuunganishwa pamoja kabla ya kuchomwa. Taa za Herodian pia zilikuwa na mdomo wa spatula ambao uliundwa kando na sehemu nyingine mbili.

Tofauti katika ukubwa na umbo la vyombo vya kale vya udongo ni ya kushangaza. Nyumba ya kawaida

ya kale ilikuwa na vyombo vikubwa (amphorae na pithoi) kwa ajili ya kuhifadhi vimiminika kama divai au maji. Vyombo hivi vilikuwa na ncha chini na vilibuniwa awali kulala dhidi ya mteremko wa mwili wa meli wakati wa kusafirishwa. Katika nyumba za watu wa kawaida, vilikuwa vimewekwa sehemu kwenye ardhi na kuegemezwa ukutani. Katika tavern za Pompeii na Herculaneum, vilihifadhiwa kwenye rafu za mbao. Mitungi mikubwa yenye mdomo wazi iliwekwa sehemu kwenye ardhi ili kuweka kioevu kilichomo ndani yake baridi. Pia, nafaka za aina mbalimbali ziliweza kuhifadhiwa ndani ya hivi, baadhi yake zikiwa na urefu wa futi nne (mita 1.2) na upana wa futi tatu (mita 0.9). Mitungi midogo ya maji yenye uwezo wa kuhifadhi robo moja (lita 0.9) au zaidi ilitumika kwa kawaida. Mitungi ya mviringo ilitumika kumimina divai, ikiwa na mdomo uliopunguza kumwagika kwa kioevu cha thamani. Chupa za mviringo, zenye vipini kwenye bega zote mbili, zilitumika kubeba maji kwenye safari. Bakuli na sahani zilikuwa za kawaida katika ukubwa na kina mbalimbali katika nyumba za kale. Sahani zenye mdomo mkubwa zinazojulikana kama kraters zilitumika kwa kunywa. Kupika kulifanywa kwenye sufuria za ukubwa wa kati (karibu galoni moja, au lita 3.8) zenye chini ya mviringo ambazo zingeweza kukaa kwa urahisi kwenye moto au kwenye sehemu iliyochimbwa sakafuni baada ya kuchukuliwa kutoka motoni. Pia zilikuwa na vipini viwili vya mviringo, ambavyo viliruhusu zining'inizwe juu ya moto.

Vyombo vilipakwa rangi katika Ugiriki ya kale na maelezo ya kina kuhusu dini, ngono, vita, na maisha ya jamii. Vyombo vya awali vya tamaduni za Minoan na Mycenaean vina kazi nzuri ya sanaa yenye mifumo ya mimea, wanyama, na maisha ya baharini pamoja na miundo ya kijiometri. Kuanzia nyakati za awali katika Mashariki ya Kati, tofauti katika muundo ziliundwa kwa kutumia vivuli vya giza na mwanga vya slip vilivyopakwa au kumwagwa kiholela kwenye vyombo.

Ufanyanji katika Maandiko

Kuna marejeleo mengi kuhusu mfanyanji na kazi yake katika Biblia. Mfano ni haya yafuatayo: “Israeli, je, siwezi kukutendea kama mfanyanji huyu alivyofanya kwa udongo wake? Kama udongo ulivyo mkononi mwa mfanyanji, ndivyo ulivyo mkononi mwangu” ([Yer 18:6](#), nlt); “Bwana, wewe ni Baba yetu. Sisi ni udongo, na wewe ni mfanyanji. Sisi sote tumeumbwa kwa mkono wako” ([Is 64:8](#), nlt). Katika hadithi ya Uumbaji, Mungu anaonyesha kama mfanyanji akimfanya

binadamu kutoka ardhini ([Mwa 2:7](#)). Ukuu wake kamili katika uchaguzi wa Israeli unajadiliwa na Paulo ([Rum 9:20-21](#)) kutoka kwa mfano uliotumiwa na Isaya ([Is 45:9](#)) kuhusu sufuria inayobishana na mfanyanji wake: “Je, sufuria ya udongo inabishana na mtengenezaji wake? Je, udongo unashindana na yule anayemfanyanga, akisema, ‘Acha, unafanya vibaya!’ Je, sufuria inasema, ‘Unawezaje kuwa na mikono mizito hivyo!’” (nlt).

Yeremia alitabiri kwa uwazi uharibifu wa Yerusalemu kwa kuvunja chupa ya mfanyanji vipande vingi sana kiasi kwamba haingeweza kurejeshwa ([Yer 19:11](#)). Wayahudi, wakati wa uharibifu, ingawa walikuwa wa thamani machoni pa Mungu, walikuwa “kama vyungu vya udongo” ([Maombolezo 4:2](#))—usemi wa udhaifu wao wa kibinadamu; wangeweza kuvunjika na kuharibiwa kwa urahisi.

Chombo cha udongo kilichovunjika katika ulimwengu wa kale kilionekana kuwa kisicho na thamani kiasi kwamba vipande vilifagiliwa kando au kutupwa nje ya dirisha na kipya kutengenezwa. Sanaa ya mfanyanji ilikuwa maarufu sana na vyombo vilipatikana kwa urahisi kwa bei nafuu. Watu kwa kawaida hawakubeba vyombo vyao walipohama. Ilikuwa rahisi kutengeneza au kununua vipya kuliko kujaribu kuvibeba, hasa vile vikubwa. Hata hivyo, vipande vilivyovunjika havikuwa bila matumizi fulani. Ayubu alikuna usaha kutoka kwenye vidonda vyake kwa kipande cha udongo kilichovunjika ([Ay 2:8](#)). Katika nyakati za baadaye, vipande vya udongo vilivyovunjika vilitumika kuandika maelezo na vilijulikana kama ostraca. Mwandishi wa zaburi alizungumzia nguvu zake kama zilizokauka kama kipande cha udongo kilichovunjika ([Zab 22:15](#))—rejeleo la ukosefu wa unyevu katika chombo cha udongo kilichokaushwa na kuchomwa. Kushindwa kwa mataifa ya kipagani yenye miungu mingi na ibada ya sanamu kunafanuliwa kama vyombo vya udongo vinavyopigwa chini na kuvunjwa vipande na wenye haki ([Zab 2:9](#); [Ufu 2:27](#)).

Tazama pia Arkeolojia na Biblia; Matofali na Tanuri la Matofali; Maandishi.

Ufufuo

Kitendo cha kufufuliwa kutoka kwa wafu, kinachotumiwa katika Biblia katika muktadha mitatu tofauti: (1) Kinarejelea kufufuliwa kimuujiza kwa wafu kurudi kwenye maisha ya

duniani, kama vile wakati Eliya alipomfufua mvulana ([1 Waf 17:8-24](#)), Elisha alipomfufua mwana wa Mshunani ([2 Waf 4:18-37](#)), Yesu alipomfufua binti ya Yairo ([Mark 5:35-43](#)) na Lazaro ([Yoh 11:17-44](#)), Petro alipomfufua Dorkasi ([Matendo 9:36-42](#)), na Paulo alipomfufua Eutiko ([20:9-12](#)). Hakuna dalili kwamba ufufuo huu ungezuia kifo cha baadaye. (2) Kinarejelea mara nyingi ufufuo wa Yesu Kristo. (3) Pia kinarejelea ufufuo wa eskatolojia wa wanadamu mwishoni mwa wakati kwa ajili ya adhabu au thawabu ([Yoh 5:29](#); cf. [Ufunuo 20:5-6](#)).

Mapitio

- Ufufuo katika Agano la Kale na Uyahudi
- Ufufuo wa Yesu Kristo
- Akaunti za Ufufuo
- Umuhimu wa Ufufuo wa Kristo
- Ufufuo kwa Ujumla
- Ufufuo na Gnostisismi

Kufufuka katika Agano la Kale na Uyahudi

Wazo la ufufuo kwa uzima wa milele lilianza polepole nchini Israeli. Maisha na kifo vilihusishwa na kuwepo kimwili katika ulimwengu huu. Kifo kilimaanisha kuondoka ulimwengu huu na kuingia katika hali ya kivuli inayojulikana kama Sheol, mahali pa rephaim, au vivuli ([Is 14:9](#)), mahali pa kukosa matumaini ([2 Sam 12:23](#); [Ayub 7:9-10](#)). Janga la Sheol lilikuwa kwamba mtu alikatwa kutoka kwa ushirika na Mungu. Katika hatua hiyo ya mawazo ya Israeli, kulionekana kuwa na matumaini kidogo ya ufufuo ([Zab 6:4-5](#); [88:10-12](#)).

Lakini katikati ya kukata tamaa kuhusu mustakabali wa kibinafsi, Israeli ilikuza hisia ya uaminifu kwa Mungu. Licha ya ukweli kwamba mustakabali haukuwa wazi, Ayubu alilia bila msaada, "Mtu akifa, je, ataishi tena?" ([Ayub 14:14](#)). Ayubu alipokuwa akitafuta kile kinachoonekana kuwa hakiwezekani, kifungu kigumu katika [Ayubu 19:25-26](#) kinapendekeza ukweli wa ufufuo na mkombozi aliye hai (go'el).

Wakati wengine wangeweza kusema kwamba [Hosea 6:1-3](#) inapendekeza ufufuo, inawezekana zaidi kwamba Israeli iliona kuwa ni ahadi ya utunzaji wa Mungu unaoendelea, hata iliposhindwa mikononi mwa maadui zake. Kama Paulo aliona katika kauli ya siku ya tatu ya Hosea kama kumbukumbu ya Yesu ni vigumu kutathmini ([1 Wakorintho 15:4](#)). Sehemu hii, pamoja na

maandiko kama mifupa mikavu ya Ezeieli (Mambo [37](#)), inazingatia hasa kuwapa Israeli matumaini licha ya kushindwa. Lakini yanaweza kuwa sehemu ya hisia zinazoendelea katika Israeli kwamba baada ya kifo kunapaswa kuwa na kitu zaidi.

Hata hivyo, katika [Danieli 12:2](#), kuna rejeleo la uhakika kuhusu ufufuo wa wafu. Hakika, maandiko yalitangaza ufufuo wa aina mbili wa Wayahudi: baadhi yao kwa uzima wa milele na baadhi yao kwa dharau ya milele. Lakini hakukuwa na ufufuo wa jumla wa watu wote uliopendekezwa na maandiko haya.

Katika kipindi cha kati ya Agano la Kale na Jipya, maoni yalianza kuimarika. Masadukayo, ambao walikuwa na msimamo wa kihafidhina kidini, hawakukubali mawazo mapya ya ufufuo na maisha baada ya kifo. Waliendelea kudai kwamba hakukuwa na kutajwa kwa ufufuo katika maandiko ya Mose, kwamba maisha yalihusu ulimwengu huu wa kidunia, na kwamba tumaini la baadaye lilipatikana kupitia watoto wa mtu ([Ecclus 46:12](#)). Sheol, mahali pa wafu, ilikuwa haina uhusiano na Mungu na ilikuwa mahali pa kuishi bila matumaini. Maoni ya Masadukayo kuhusu ufufuo yanajulikana kwa Wakristo kwa sababu ya mkutano kati ya Yesu na Masadukayo walipomjaribu kuhusu mke wa ndugu saba. Yesu alikataa maoni yao kuhusu ufufuo, Mungu, na Maandiko ([Mark 12:18-27](#)).

Mafarisayo, pamoja na Waesseni na wale wa Qumran, walianzisha ufufuo. Mfano wa ufufuo mara mbili ulipendekezwa na vifungu maarufu vya eskatolojia vya 2 Esdrasi 7 na Ufunuo wa Baruku 50-51. Maandishi yote mawili yanaweza kuwa ya mwisho wa karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK). Katika Mifano Ya 1 Enoki, Wayahudi wenye haki wangeweza kutarajia ufufuo kwa ujumla, lakini si waovu (1 Enoki 1:46, 51, 62). Lakini mahali pengine katika Enoki kuna dalili kwamba baadhi ya waovu wanaweza kufufuliwa kwa ajili ya hukumu (vv 22, 67, 90). Ufufuo wa wenye haki katika maandiko haya ungekuwa kwa ujumla unahusishwa na aina ya kiroho ya mwili, lakini katika [2 Maccabees 7:14ff](#), mtazamo unaonekana kuwa haujaendelea sana na ni wa kimwili zaidi. Wana wa dini huko Qumran walitarajia ufufuo katika Siku Kuu ya Bwana.

Ingawa katika Uyahudi kulikuwa na hisia inayoongezeka ya siku ya eskatolojia ya ufufuo na hukumu, hakukuwa na dalili yoyote ya ufufuo wa Masihi. Wazo kama hilo lilipaswa kusubiri ukweli wa kihistoria wa Yesu.

Kufufuka kwa Yesu Kristo

Kufufuka kwa Kristo ni jambo kuu katika Ukristo. Ufufuo ulikuwa muhimu sana kwa Paulo kiasi kwamba aliweka mahubiri na imani juu ya uhalali wake. Aliona kwamba Ukristo bila ufufuo ungekuwa mtupu na usio na maana ([1 Kor 15:12-19](#)). Kwa hakika, ufufuo kwake ulikuwa ni kufunuliwa kwa nguvu za Mungu katika Yesu ([War 1:4](#)).

Kufufuka kwa Kristo ni dhana ya msingi nyuma ya maandiko mengine ya Agano Jipya pia. Kuzaliwa upya kwa tumaini lililo hai kunategemea ufufuo ([1 Pet 1:3](#)). Ni msingi wa ushuhuda na ushirika na Mungu, kwa sababu Bwana aliye hai ameonekana na kuguswa ([1 Yoh 1:1-4](#)). Ni dhana ya msingi kwa huduma na utume ([Matendo 1:21-25](#)). Injili vivyo hivyo hazingekuwa habari njema ikiwa hazingemalizika na ufufuo wa Kristo. Ufufuo wa Kristo ni mfano wa kwanza kwa waumini wote, ambao watapata ufufuo Kristo atakaporudi.

Maelezo ya Ufufuo

Wakati ufufuo wa Yesu Kristo ni kiini cha Ukristo, umekuwa mada ya mjadala mkubwa. Wasomi mara nyingi wamebaini tofauti zilizopo katika simulizi hizo. Kulikuwa na wanawake wangapi na ni nani walikuwa kwenye kaburi? Kulikuwa na malaika mmoja (Mathayo; Marko) au wawili (Luka; Yoh) kwenye kaburi? Je, wanawake walikuja kumpaka mafuta mwili (Marko; Luka) au kuona kaburi (Mathayo)? Je, wanawake hawakusema chochote kwa mtu yeyote kwa sababu ya hofu (Marko), au waliripoti kwa wanafunzi (Mathayo)? Ni ipi ilikuwa mpangilio wa maonyesho, na yalifanyika Yerusalemu (Luka; [Yoh 20](#)) au Galilaya (Mathayo; [Yoh 21](#)) au katika sehemu zote mbili? Je, maonyesho yanaweza kuunganishwa? Yesu alikuwa na mwili wa aina gani? Maswali haya na mengine mengi yamekuwa chanzo cha mjadala mkubwa wa kisasa wa wasomi.

Maswali mengi haya hayakugunduliwa kwanza na wasomi wa hivi karibuni. Tatian katika karne ya pili alijaribu kuondoa maswali kwa kuandika *Diatessaron* (maelewano) kwa matumaini kwamba Wakristo wangekubali kazi yake kama mbadala usio na tofauti kwa Injili. Ingawa Wakristo walipenda maelewano hayo, waliendelea kusambaza Injili kwa uaminifu, kwa sababu waliamini kwamba ndani yake, kwa uvuvio wa kimungu, Mungu alikuwa ametoa ushuhuda wenye nguvu kuhusu Mwana wake. Wengi leo bado wanajaribu njia ya maelewano katika jitihada za kushughulikia maswali madogo ya kihistoria, lakini

mara nyingi hukosa upekee wa kila ushuhuda. Wengine wanasisitiza tofauti na kubashiri juu ya miundo ya Injili, lakini ukweli wa ufufuo mara nyingi hupotea katika maelezo ya miundo hii ya kibinadamu. Zote mbili ni majaribio ya kulinda kiini cha imani na sababu kwa njia tofauti.

Kaburi Tupu

Maelezo mengi yametolewa kuhusu kaburi tupu. Wengine walisema mwili uliibwa na wanafunzi (tayari limependekezwa na [Math 28:13](#)), lakini basi inahitaji kuelezea kanisa kwa misingi ya udanganyifu. Wengine wamesema kwamba Wayahudi wangeweza kuiba mwili, au wanafunzi wangeweza kukosea kaburi, lakini basi mwili ungekuwa umeonyeshwa na maadui. Wengine wamesema kwamba Yesu angeweza kuzirai, akafufuka baadaye katika kaburi baridi, lakini basi matokeo hayo yasingeweza kuhamasisha nguvu ya kanisa la Kikristo. Maelezo haya yote ni majaribio ya kiakili yanayotokana na dhana kwamba ufufuo halisi wa Yesu haukuweza kutokea.

Licha ya tofauti za kimaada, na ingawa waandishi wa Injili wametumia kiasi kikubwa cha nyenzo za kawaida katika hadithi zao za kaburi, wao wenyewe hujiepusha kutumia kaburi kama msingi wa imani ya ufufuo. Isipokuwa [Yohana 20:8](#), kaburi tupu lilileta mshangao na hofu. Hakika, lilionekana kuwa hadithi isiyo na maana ([Luka 24:11](#)). Sio hadithi za kaburi bali ni maonyesho ya Yesu baada ya ufufuo wake yaliyosababisha imani.

Maonekano

Tofauti na hadithi za kaburi, kuna mambo machache yanayofanana katika maonyesho. Hata hivyo, maonyesho ndiyo msingi wa imani kwamba jambo lisiloaminika lilitokea. Adui kama Paulo aligeuzwa kuwa mtume mwenye bidii ([Matendo 9:1-22](#); [1 Kor 15:8](#)). Mvuvu mwenye hofu kama Petro aliacha nyavu zake ([Yoh 21](#)). Mtu mwenye shaka kama Tomaso alitamka ungamo kuu la Ukristo wa mapema, akimwita Yesu "Bwana wangu na Mungu wangu" ([20:24-28](#)). Na wasafiri wawili waliochoka kwenda Emau walipata bidii mpya ya kurudi haraka Yerusalemu na kushiriki habari kuhusu kukutana kwao na Yesu aliyefufuka ([Luka 24:13-35](#)).

Wasomi wamejadili asili ya maonyesho haya. Kuanzia na orodha ya Paulo ya maonyesho ([1 Kor 15:5-8](#)), baadhi wamependekeza kuwa maonyesho yote yana asili sawa, na kwa kuwa maonyesho ya barabara ya Damasko kwa Paulo yaliyoandikwa katika Matendo yanaonekana kuwa ya kiroho

([Matendo 9:1-9](#); cf. [22:6-11](#); [26:12-19](#)), basi maonyesho yote lazima yalikuwa sawa. Kauli kwamba Yesu aliyefufuka alikuwa wa kuguswa ([Luka 24:41-43](#)) zinakataliwa kama nyongeza za baadaye kwa mapokeo ya aina ya maono ya awali. Aina hii ya hoja inategemea dhana za kutowezekana kwa ufufuo wa mwili.

Nadharia nyingine ilitokana na mgawanyiko kati ya Yesu wa historia na Kristo wa imani. Kulingana na mtazamo huu, ufufuo haupaswi kuzingatiwa kama ukweli wa kihistoria bali kama uzoefu wa imani ya wanafunzi. Hata hivyo, suala ni kwamba mashahidi wa ufufuo wa Yesu walitangaza tukio hilo kama ukweli wa kihistoria, unaoweza kushikika.

Umuhimu wa Ufufuo wa Kristo

Watu kadhaa walifufuliwa kutoka kwa wafu, kama ilivyorekodiwa katika Biblia. Mwana wa mjane mmoja alifufuliwa na Eliya, mwana wa mjane mwingine alifufuliwa na Yesu, na Lazaro alifufuliwa na Yesu. Hata hivyo, ufufuo wao (au ufufuko) si sawa na ufufuo wa Kristo. Walifufuka tu ili kufa tena; yeye alifufuka kuishi milele. Walifufuka wakiwa bado wamehukumiwa na uharibifu; yeye alifufuka bila kuharibika. Walifufuka bila mabadiliko katika hali yao; yeye alifufuka katika umbo tofauti kabisa.

Wakati Bwana alifufuka, mambo matatu muhimu yalitokea kwake. Alitukuzwa, alibadilishwa, na akawa roho. Yote matatu yalitokea kwa wakati mmoja. Alipofufuka, alitukuzwa (tazama [Luka 24:26](#)). Wakati huo huo, mwili wake ulibadilishwa kuwa wa utukufu ([Wafil 3:21](#)). Vilevile—na kwa njia ya ajabu—akawa roho anayetoa uhai ([1 Kor 15:45](#)).

Kabla ya kusulubiwa na kufufuka kwa Bwana, alitangaza, “Saa imefika kwa Mwana wa Adamu kutukuzwa. Amini, amini, nawaambia, isipokuwa punje ya ngano ianguke ardhini na kufa, inabaki peke yake; lakini ikifa, inaleta punje nyingi” ([Yoh 12:23-24](#)). Tangazo hili linatoa picha bora ya ufufuo. Paulo pia alitumia mfano huu. Alifananisha utukufu wa ufufuo na punje inayopandwa katika kifo na kisha kuja katika uhai. Kwa kweli, Paulo alitumia mfano huu alipokuwa akijibu maswali mawili ambayo Wakorintho waliuliza kuhusu ufufuo: (1) Wafu wanafufuliwaje? na (2) Wanakuja na mwili wa aina gani? ([1 Kor 15:35](#)).

Kwenye swali la kwanza Paulo alijibu, “Mtu mpumbavu, kile unachopanda hakiwezi kufanywa hai isipokuwa kife” ([1 Kor 15:36](#)). Hii inafuata kikamilifu maneno ya Bwana katika [Yohana 12:24](#),

na haya mawili yanaeleza kila moja. Mbegu lazima ife kabla ya kuhuishwa. Paulo anatoa maelezo zaidi kwa swali la pili; na Roho alimuongoza katika kusema kwake kuu ili kufunua siri hii. Akitumia mfano huo huo wa asili wa mbegu ya ngano, Paulo alifunua kwamba mwili unaotokea katika ufufuo ni tofauti kabisa kwa umbo na ule uliopandwa. Kupitia mchakato wa kikaboni, mbegu moja tupu inabadilishwa kuwa shina la ngano. Kimsingi, mbegu na shina ni kitu kimoja—la pili likiwa tu ni ukuaji hai na upanuzi ulioonyeshwa wa la kwanza. Kwa ufupi, shina ni utukufu wa mbegu, au mbegu iliyotukuzwa. Mfano huu unaonyesha kwamba mwili wa Yesu uliufufuka ulikuwa tofauti kabisa na ule uliokuwa umezikwa. Katika kifo, alikuwa amepandwa katika uharibifu, aibu, na udhaifu; katika ufufuo, alitokea katika kutokuharibika, utukufu, na nguvu. Mwili wa asili ambao Yesu alikuwa nao kama mwanadamu ukawa mwili wa kiroho, na wakati huo huo Kristo akawa “roho inayotoa uhai.”

Kwa uwepo huu mpya wa kiroho, Kristo, kama roho na kupitia Roho Mtakatifu, angeweza kukaa ndani ya mamilioni ya waumini kwa wakati mmoja. Kabla ya ufufuo, Yesu alikuwa na mipaka ya mwili wake wa kufa; baada ya ufufuo wake, Yesu angeweza kupatikana bila kikomo na waumini wake wote. Kabla ya ufufuo wake, Kristo angeweza kukaa tu miongoni mwa waumini wake; baada ya ufufuo wake, angeweza kukaa ndani ya waumini wake. Kwa sababu Kristo alikua roho kupitia ufufuo, anaweza kupatikana na wale anaokaa ndani yao. Roho wa Kristo sasa anamfanya Kristo kuwa halisi na wa uzoefu kwetu.

Bwana Yesu aliingia katika aina mpya ya uwepo alipo fufuka kutoka kwa wafu kwa sababu alitukuzwa na wakati huo huo akawa roho—au, kwa kutumia neno jipya, alifanywa “pneumafied” (kutoka kwa neno la Kigiriki la “roho,” pneuma). Inaonekana kwamba alipo fufuka, Roho aliyekaa ndani yake aliingia na kujaa mwili wake ili kuunda uwepo wake wote na roho. Tafiti za hivi karibuni katika eneo la pneumatolojia (uchunguzi wa Roho) zinaonyesha kwamba Kristo aliyefufuka na Roho waliunganishwa kupitia ufufuo wa Kristo.

William Milligan, mwandishi wa kitabu bora cha Kiingereza kuhusu ufufuo, alisema kwamba Kristo aliyefufuka ni roho. Katika kitabu hicho, kinachoitwa *Ufufuo wa Bwana Wetu*, aliandika yafuatayo:

Hali ya Bwana wetu baada ya Ufufuo wake ilionekana na waandishi watakatifu kama hali ya kimsingi ya pneuma (roho). Sio kwamba Bwana

wetu hakuwa na mwili, kwa kuwa ni somo la mara kwa mara la Maandiko kwamba alikuwa na mwili; lakini kwamba tabia ya kina zaidi, ya msingi ya hali yake, iliyoingia hata mwilini, na kuunda kuwa mabadiliko kamili na maelewano na roho yake, ilikuwa pneuma. Kwa maneno mengine, inapendekezwa kuchunguza kama neno pneuma katika Agano Jipya halitumiki kama maelezo mafupi ya jinsi Bwana wetu alivyokuwa baada ya Ufufuo wake, tofauti na jinsi alivyokuwa wakati wa siku za unyenyekevu wake duniani.

Milligan aliendelea kutoka hapo kuonyesha kwamba Maandiko kadhaa yanathibitisha kuwa Kristo aliyefufuka ni roho. Alitaja [1 Wakorintho 6:17](#) kuonyesha kwamba muumini ambaye ameunganishwa na Bwana aliyefufuka lazima aunganishwe naye kama roho, kwa sababu yeye ambaye ameunganishwa na Bwana anasemekana kuwa “roho moja” naye. Alitumia [2 Wakorintho 3:17-18](#) kuonyesha kwamba Bwana ambaye ni Roho si mwingine ila ni Kristo aliyefufuka. Pia alitumia [1 Timotheo 3:16](#), [Warumi 1:3-4](#), na [Waebrania 9:14](#) kuthibitisha kwamba Bwana aliyefufuka ni roho.

Tunaposoma sura za mwisho za Injili, tunatambua kwamba mabadiliko makubwa yalikuwa yametokea kwa Bwana wetu baada ya ufufuo. Kwa kuingia katika utukufu, alikuwa ameingia katika eneo jipya la uwepo. Wakati mmoja alikuwa anaonekana; wakati mwingine alikuwa hafahamiki ([Luka 24:31](#)). Alikuwa anapinga mipaka ya nafasi na labda hata wakati. Asubuhi mapema ya siku ya ufufuo, alimtokea Maria Magdalene bustanini ([Yoh 20:11-17](#)), kisha kwa baadhi ya wanawake wengine ([Math 28:9](#)). Baada ya hayo, alipaa kwa Baba yake ([Yoh 20:17](#)). Kisha alirudi kumtokea Petro, ambaye alikuwa amerudi nyumbani ([Yoh 20:10](#); [Luka 24:34](#)). Siku hiyo hiyo, alasiri, alitembea maili saba (kilomita 11.3) na wanafunzi wawili waliokuwa njiani kwenda Emau ([Luka 24:13-33](#)), baada ya hapo alitokea kwa wanafunzi walipokuwa wamekusanyika katika chumba kilichofungwa mahali fulani huko Yerusalemu ([Luka 24:33-48](#); [Yoh 20:19-23](#)). Ni karibu haiwezekani kufuata mpangilio wa mfululizo, wa wakati wa matukio haya yote. Kile Yesu alifanya kilikuwa hakiwezekani kibinadamu. Angewezaje kufanya matukio haya yote siku hiyo hiyo? Tunachoweza kusema ni kwamba ufufuo ulibadilisha sana eneo lake la uwepo. Kama roho, na bado akiwa na mwili—ulio tukufu—hakuwa tena na mipaka ya wakati na nafasi.

Kupitia ufufuo, Yesu alikuwa amepata umbo tofauti (tazama [Mark 16:12](#)). Kuhusu nafsi yake, alikuwa bado yule yule; Yesu aliyekuwa akitembea Galilaya na alisulubiwa Kalvari ni Yesu yule yule aliyefufuka. Nafsi yake haijabadilika, wala haitawahi; ni isiyobadilika. Lakini umbo lake lilibadilika; sasa ni roho inayotoa uhai. Kama hivyo, Kristo anaweza kukaa ndani ya waumini wake wote.

Kufufuka na kuzaliwa upya vimeunganishwa kwa karibu katika Maandiko—kwa njia ile ile ambayo kusulubiwa na ukombozi huunda umoja usiotenganishwa. Kama vile ukombozi haukuwa na uwezekano bila kusulubiwa kwa Kristo, vivyo hivyo kuzaliwa upya hakuwezekani bila kufufuka kwa Kristo. Maandiko yanasema wazi kwamba tumekuzwa upya kupitia kufufuka kwa Kristo ([1 Pet 1:3](#)).

Baada ya Kristo kufufuliwa kutoka kwa wafu, aliwaita wanafunzi ndugu zake ([Math 28:10](#); [Yoh 20:19](#)), na akatangaza kwamba Mungu wake sasa alikuwa Mungu wao, na Baba yake Baba yao. Kupitia ufufuo, wanafunzi walikuwa wamekuwa ndugu za Yesu, wakiwa na uhai wa kiungu sawa na Baba yule yule. Kama mzaliwa wa kwanza kutoka kwa wafu ([Kol 1:18](#); [Ufunuo 1:18](#)), Yesu Kristo alifanyika mzaliwa wa kwanza kati ya ndugu wengi ([War 8:29](#)).

Kufufuka kwa Ujumla

Paulo alitazamia Siku ya Bwana ambapo wafu katika Kristo watafufuliwa na wale ambao bado wako hai watajiunga na wafu katika ushindi wa mwisho ([1 Wath 4:15-18](#)). Hakukuwa na shaka akilini mwake kwamba ufufuo huu ulikuwa matarajio ya utukufu, kwamba ulijumuisha aina fulani ya mwili wa kibinafsi, na kwamba mwili huu hautakuwa wa kimwili bali wa kiroho ([1 Kor 15:35-44](#)). Paulo hakuzungumzia ufufuo mbili, kama vile maandiko ya Yohana (kwa mfano, [Yoh 5:29](#)), bali tu ufufuo wa uzima. Pengine Ufunuo wa Yohana unatoa dalili bora katika kuelewa mawazo ya Agano Jipya juu ya suala hili kwa sababu inarejelea baraka ya kuwa sehemu ya ufufuo wa kwanza ([Ufunuo 20:5-6](#)). Ingawa katika Ufunuo neno “ufufuo” halitumiki kuhusiana na hukumu, kuonekana kwenye kiti cha hukumu na hukumu ya kifo cha pili katika ziwa la moto inaonyesha kwamba ufufuo kwa hukumu hautakuwa wa asili sawa na ufufuo wa uzima.

Ufufuo na Gnostisismi

Uchambuzi wa mwisho wa Gnostiki unadaiwa kwa mtazamo wa Kigiriki wa kutokufa na unahusisha kuondoa ganda la mwili katika kupaa kiroho kwa mfuasi hadi Pleroma, au mbingu ya Gnostiki. Kwa sababu ya jinsi Gnostiki walivyotumia maneno, Injili ya Filipo ni dirisha lenye msaada kwa kuelewa kupotoshwa kwa mawazo na Gnostiki. Hapo inasemekana kwamba "wale wanaosema kwamba Bwana alikufa kwanza na [kisha] akafufuka wako katika kosa; kwa sababu alifufuka kwanza na [kisha] akafa. Ikiwa mtu yeyote hafikii ufufuo kwanza, je, hatakufa?" (Filipo 56:15–19). Dhana ya ufufuo imeondolewa katika muktadha wa mwisho na kufafanuliwa si kwa maana ya matarajio ya kweli ya baadaye ya ufufuo bali kwa maana ya ufufuo wa kiroho uliotimia katika ulimwengu huu. Injili ya Filipo pia ni muhimu katika kuelewa kwa nini katika [2 Timotheo 2:17–19](#) ukosoaji ulikuwa mkali sana dhidi ya Himeneo na Fileto kwa kushikilia kwamba ufufuo ulikuwa umepita. Ni wazi, eskatolojia iliyotimia ilikataliwa katika jamii ya Pauline na na kanisa ilipoonekana katika Gnostiki. Na inapaswa kuendelea kukataliwa na kanisa katika siku za sasa.

Tazama pia Wafu, Mahali pa; Eskatolojia; Kujiliwa kwa Pili kwa Kristo; Roho.

Ugiriki, Kigiriki

Marejeleo ya kibiblia kuhusu Ugiriki na watu wa Kigiriki mara nyingi hayako wazi. Katika Agano la Kale, vifungu vingine vinarejelea Ugiriki au Wagiriki kama "Yavani" au "wana wa Yavani." Yavani alikuwa mwana wa nne wa Yafethi, ambaye anaonekana katika "jedwali la mataifa" katika [Mwanzo 10](#). Kama vile jina Israeli linavyotokana na Yakobo, jina Yavani linatumika kwa ajili ya kizazi chake.

Maelezo ya Biblia kuhusu Yavani na wanawe yanaonyesha kwamba waliishi katika nchi ya Ugiriki na walikuwa Wagiriki ([1 Mambo ya Nyakati 1:5, 7](#); [Isaya 66:19](#); [Ezekieli 27:13](#)). Kitabu cha Danieli kinaelezea ufalme wa Iskanda Mkuu, ambacho kinathibitisha kwamba Yavani inamaanisha Ugiriki. Wakati wasomi wa Kiyahudi walipotafsiri Biblia ya Kiebrania kuwa Kigiriki (Septuaginta), mara nyingi walibadilisha jina Yavani na neno "Mgiriki." Hii inatokea katika vifungu kama [Danieli 8:21](#); [10:20](#); [11:2](#); [Zekaria 9:13](#); na [Yoeli 3:6](#).

Kwenye Agano Jipya, neno "Mgiriki" linaonekana kuwa na maana maalum ya Mheleni, likirejelea Wayahudi wanaoishi katika miji ya Kiheleni (inayozungumza Kigiriki) ([Matendo 6:1](#); [9:29](#); [11:20](#)). Neno hilo katika [Yohana 12:20](#), [Matendo 14:1](#), na [16:1–3](#) linaonekana kumaanisha Wagiriki hasa. Hata hivyo, mara nyingi katika Agano Jipya, neno "Mgiriki" lilitumika kumaanisha "wasio Wayahudi." Wayahudi walitambua tu Wayahudi na wasio Wayahudi, hivyo neno hilo lilikuwa karibu sawa na watu wa mataifa ([Warumi 1:16](#); [10:12](#); [1 Wakorintho 1:22, 24](#); [Wagalatia 2:3](#); [3:28](#)).

Wakati mwingine neno "Mgiriki" linarejelea lugha ([Yohana 19:20](#); [Matendo 21:37](#); [Ufunuo 9:11](#)). Matumizi ya neno "Mgiriki" kwa mwanamke Msirofoinike ([Marko 7:26](#)) yanaweza kuwa ya kitamaduni. Matendo yanarejelea Wagiriki katika masinagogi kama waangalizi. Inawezekana hawa ni Wagiriki, lakini haijulikani kwa uhakika ([Matendo 14:1](#); [17:4](#); [18:4](#)).

Jiografia

Nchi ya kale ya Ugiriki ilijumuisha sehemu ya kusini ya Rasi ya Balkan. Hata hivyo, wasemaji wa lugha ya Kigiriki waliishi pia katika visiwa vya Bahari ya Aegean, magharibi mwa Asia Ndogo, kusini mwa Italia, na Sicily.

Kujitokeza kwa Utamaduni wa Kigiriki

Baada ya Vita vya Kiajemi kumalizika (497 Kabla ya Kristo (KK)), Athene iliingia katika kipindi cha ajabu cha ukuu. Athene ilijengwa upya na bandari yake ya Piraeus ikafanywa ngome. Wakati raia wa Athene walipoanzisha utawala wa kidemokrasia, machafuko yalionekana kutishia. Pericles, kiongozi mahiri, alirejesha usawa wa serikali na Athene ikapata utukufu tena.

Majengo makubwa yalijengwa kwenye Akropolis, hasa Parthenon (iliyowekwa wakfu kwa Athena, mungu wa kike wa Athene). Athene ilipata utajiri, kwa sehemu kutokana na michango kwa Ligi ya Delian. Nguvu ya baharini ya Athene iliongezeka.

Watu wengi waliishi Athene:

- Watumwa
- Mafundi
- Wafundi
- Wafanyabiashara wa kimataifa
- Wasanii
- Washairi
- wanafalsafa
- Walimu
- Waigizaji
- Wanariadha
- Wataalamu wa sayansi
- Madaktari
- Wanahistoria
- Walimu wa dini
- Wataalamu wa masuala ya kijeshi na majini

Waandishi maarufu wa karne ya tano na mwanzoni mwa karne ya nne KK walijumuisha:

- Waandishi wa michezo kama Aeschylus, Sophocles, na Euripides
- Wanahistoria kama Thucydides na Herodotus
- Wanafalsafa kama vile Socrates, Plato, na Aristotle.

Sanaa na usanifu wa majengo vilistawi katika kipindi hiki. Hii ilikuwa enzi ya dhahabu yenye mafanikio makubwa katika sanaa, mawazo, fasihi, na usanifu wa majengo.

Enzi ya Ugiriki ya Kale

Nguvu na ushawishi wa Athene ulipungua kabla ya kumalizika kwa karne ya nne KK. Philip wa Makedonia, akiwa na tamaa za kifalme, alielekea magharibi. Kufikia mwaka wa 338 KK, Athene na Thebes zilishindwa. Ugiriki iliungana kuwa Dola la Makedonia. Philip aliuawa mwaka wa 336 KK, lakini mwanawe Iskanda, aliyesoma katika utamaduni wa Athene, alichukua kazi ya baba yake. Kabla ya kifo chake mwenyewe mwaka wa 323 KK, Iskanda alishinda Uajemi na kufika Punjab nchini India.

Mwishowe, alidhibiti eneo kutoka Caucasus (eneo la milima kati ya Bahari Nyeusi na Bahari ya Caspian) hadi Jangwa la Libya na mipaka ya Wakushi pia. Maeneo makubwa ya Iskanda yaligawanywa kati ya majenerali wanne baada ya kifo chake. Baada ya marekebisho kadhaa, mgawanyiko mitatu ulijitokeza. Ptolemy alitawala Misri. Seleucus alitawala Asia Ndogo, Syria, na mashariki. Antigonos alitawala mgawanyiko wa tatu, Makedonia.

Eneo la Kigiriki hatimaye lilikuja chini ya udhibiti kamili wa Warumi, ambao walihamia maeneo ya Kigiriki mnamo mwaka wa 198 KK. Kwa miaka mingi, walianzisha majimbo ya Kirumi, kama vile Akaya ([Matendo 18:12](#)). Ilikuwa katika ulimwengu wa Uheleni, sasa chini ya Warumi, ambapo Wakristo walieneza ujumbe wa Habari Njema kuhusu Yesu (injili) katika karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK).

Wagiriki Nchini Palestina

Uchimbaji umeonyesha kwamba kulikuwa na mawasiliano kati ya Palestina na maeneo ya Aegean kwa karne nyingi zilizopita.

Kuanzia kipindi cha Shaba ya Kati (wakati wa mababa wa kwanza wa kibiblia), vyombo vya udongo vya Minoan II ya Kati vimepatikana katika baadhi ya maeneo. Wafilisti walikuwa sehemu ya Watu wa Baharini katika karne ya 13 KK. Walikaa katika maeneo ya pwani ya Palestina na kuendeleza utamaduni wao huko, wakiacha idadi kubwa ya vyombo vyao vya udongo. Kati ya mwaka wa 1370 na 1200 KK, watu mbalimbali kutoka Aegean na Asia Ndogo ya magharibi walifika Palestina.

Vyombo vya Mycenaean ni mabaki ya kawaida. Mabaki ya vyombo vya Attic black-figure kutoka karne ya sita KK yanaonyesha uwepo wa Wagiriki. Mfano wa vyombo vya Attic red-figure kutoka kipindi cha karibu 530–300 KK pia unapatikana.

Sarafu za fedha zilizoigwa kutoka drachma za Attiki zinatoka katika kipindi hicho. Ushawishi wa Kigiriki uliongezeka na kuimarisha Uheleni. Hatimaye, watawala wa Ptolemaic na Seleucid walitawala Palestina. Vitu vya udongo na vipengele vya usanifu vinaonyesha ushawishi wa Kigiriki katika Palestina. Ushawishi huu ulienea kote katika eneo la Levant.

Kwa ujio wa Warumi, ushawishi huu uliendelea. Kigiriki kilikuwa lugha ya biashara. Kwa hakika, Agano Jipya liliandikwa kwa Kigiriki cha watu wa

kawaida. Aina mbalimbali za maandiko ya Kigiriki zimepatikana kutoka enzi za Kirumi.

Tazama pia Aleksanda #1; Alexandria; Ugiriki; Wagiriki; Wayahudi.

Ugumu wa Moyo

Ugumu wa moyo ni msemu unaotumia wazo la kitu kigumu ambacho hakiwezi kubadilika, kama jiwe. Inaelezea mtu ambaye kwa ukaidi anakataa kumsikiliza Mungu au kubadilisha njia zake.

Hadithi ya Moyo Mgumu wa Farao

Biblia inazungumzia ugumu wa moyo kwa mara ya kwanza katika hadithi ya Farao, mtawala wa Misri wakati wa Mose. Huu ni mfano muhimu unaotusaidia kuelewa maana ya ugumu wa moyo. Biblia inataja ugumu wa moyo wa Farao angalau mara 20 katika Agano la Kale. Baadaye, Paulo anaandika kuhusu maana ya hili katika [Warumi 9:17-24](#).

Mara ya kwanza kutajwa ni katika [Kutoka 4:21](#), ambapo Mungu anamwahidi Mose kwamba ataufanya moyo wa Farao kuwa mgumu ili asiruhusu Waisraeli kuondoka. Ahadi hii inarudiwa katika [Kutoka 7:3, 14:4](#), na [17](#), na inatokea katika [7:13-14](#). Mungu alifanya miujiza mingi ambayo Farao aliona kwa macho yake mwenyewe. Mungu pia alimwonya Farao kuhusu kile kitakachotokea ikiwa hatatii. Wakati Farao alikataa kusikiliza, Mungu alituma mapigo kumi mabaya kwa Misri.

Biblia inaweka wazi kwamba ukaidi wa Farao ulikuwa sehemu ya mpango wa Mungu kwa malengo na makusudi yake mwenyewe ([Kutoka 9:16](#); [Yoshua 11:20](#); linganisha [Warumi 9:17-18](#)). Hata hivyo, pia inasema kwamba Farao mwenyewe alifanya moyo wake kuwa mgumu ([Kutoka 8:15, 32](#); [9:34](#); [13:15](#)). Hii inaonyesha kwamba kufanya moyo kuwa mgumu ni matokeo ya kukataa ukweli. Hili ni jambo muhimu katika Biblia. Kufanya moyo kuwa mgumu si tu kitu ambacho Mungu anaruhusu kitokee kwa mtu, bali pia ni chaguo la kugeuka kutoka kwa ukweli. Kwa sababu ya hili, mtu huyo anawajibika kwa Mungu kwa ugumu wa moyo wao.

Jinsi Mioyo Inavyogeuka Migumu

Paulo anaeleza katika [Warumi 1:18-32](#) jinsi mioyo ya watu inavyogeuka migumu. Kila mtu kwa asili anajua jambo fulani kuhusu Mungu, lakini wanachagua kukataa maarifa haya. Wanachukua kile ambacho ni kweli kuhusu Mungu na kukigeuza

kuwa uongo. Wanajaribu kuficha ukweli wanaoujua.

Kutokana na hili, mioyo yao inakuwa migumu. Paulo anasema mioyo yao inakuwa "imegiza" wakati Mungu anapowaacha kufuata njia zao za dhambi. Hii inasababisha matokeo ya kiakili, kimaadili, na kijamii. Paulo anaita hii kuwa "moyo mgumu na usiotubu" katika [Warumi 2:5](#). Anaeleza kuwa watu hawa hawapigani tu dhidi ya adhabu ya Mungu au matokeo ya dhambi zao. Badala yake, wanapigana dhidi ya ukweli na dhidi ya kile wanachojua mioyoni mwao kuwa sahihi ([Warumi 2:14-16](#)).

Maonyo Kuhusu Mioyo Migumu

Mara nyingi katika Biblia, Mungu anaonya watu wasiruhusu mioyo yao kuwa migumu. Moyo mgumu unaonyesha kwamba mtu hana imani na Mungu ([Kumbukumbu la Torati 15:7](#); [Waebrania 3:8, 15](#); [4:7](#)). Yesu alihisi huzuni kubwa alipoona mioyo migumu ya watu ([Marko 3:5](#); [16:14](#)). Katika mfano mmoja, Yesu alieleza kwamba Mose aliruhusu talaka kwa sababu mioyo ya watu ilikuwa migumu sana kufuata mpango wa awali wa Mungu kwa ndoa ([Mathayo 19:8](#)).

Injili zinatufundisha kwamba wakati mwingine Mungu hufanya watu washindwe kuelewa ukweli wa kiroho ([Mathayo 13:13-15](#); [Yohana 12:39-41](#)). Watu wanapoendelea kukataa kumtii Mungu, mioyo yao inakuwa migumu zaidi. Hii inaonyesha uasi wao mkubwa dhidi ya Mungu ([Zaburi 95:8](#); [Yohana 12:40](#); [Waebrania 3:8, 15](#); [4:7](#)). Biblia inaonyesha mifano mingi ya hili wakati watu wa Mungu waligeuka na kuacha kumfuata ([2 Wafalme 17:14](#); [Nehemia 9:16-17](#); [Waebrania 3:8](#)).

Tazama pia Upofu; Hukumu; Kuzaliwa upya.

uhindi

Nchi ya mashariki yenye mipaka ya kijiografia isiyo thabiti katika nyakati za Biblia. Biblia inataja Uhiindi tu katika [Esta 1:1](#) na [8:9](#). Milki ya Ahasuero ilienea kutoka Hoddu hadi Kush. Neno "Hoddu" linatokana na neno la Kiajemi la zamani, Hindush, ambalo linahusiana na neno la Kisanskriti, Sindhu, linalomaanisha "mto," yaani, Mto Indus. Maandishi kutoka Uajemi yanaonyesha kwamba Uhindi ilikuwa jimbo la Milki ya Achaemenid kutoka 559 hadi 330 Kabla ya Kristo (KK). Hii inaunga mkono taarifa za kibiblia katika Esta. Hata mwanahistoria Mgiriki Herodotus katika karne ya tano KK

inaonekana alikuwa na taarifa chache kuhusu Uhindi (*Vita vya Kiajemi* 3.94–106; 4.40, 44). Baadhi ya hadithi na mapokeo ya Kiebrania yanataja Wayahudi nchini India katika siku za Mfalme Solomoni. Baadhi ya wafasiri wamependekezwa kwamba Mto Pishon katika nchi ya Havila inaweza kumaanisha Uhindi ([Mwanzo 2:11](#)). Wengine wanasema kwamba bidhaa kutoka Ofiri, kama vile mbao za sandali (“mbao za almug,” [1 Wafalme 10:11](#); [2 Mambo ya Nyakati 2:8](#)), pembe za ndovu, na nyani, zilikuwa na asili ya Kihindi. Pia, baadhi ya vitu vilivyobebwa na wafanyabiashara kwenda Tiro, kama vile pembe za ndovu na ebeni ([Ezekieli 27:15](#)), huenda vilitoka Uhindi.

Agano Jipya halirejelei Uhindi. Hata hivyo, maandiko ya Kiyahudi kutoka kabla na baada ya Agano Jipya yanataja nchi hiyo. Haya yanajumuisha Targums kwenye Esta, Midrashim, na Talmud. Ni baada tu ya kifo cha Alexander Mkuu mwaka wa 323 KK ndipo Palestina na Ulaya zilianza kuandika kuhusu Uhindi. [1 Maccabees 6:37](#) inasema majeshi ya Seleucid yalitumia tembo wa vita (ambao huenda walitoka Uhindi), waliopandwa na waendeshaji wa Kihindi katika karne ya pili KK. [1 Maccabees 8:8](#) inasema kwamba Warumi waliwalazimisha Antioko III kujisalimisha.

Thamani ya Uhindi haieleweki kutokana na masuala ya maandishi. Zaidi ya hayo, hakuna ushahidi kwamba Milki ya Seleucid ilifika hadi Uhindi. Hata hivyo, Warumi walifanya biashara na Uhindi kupitia Misri na Bahari ya Shamu. Hii inafanya ukosefu wa marejeleo katika Agano Jipya kuwa ya kushangaza. Kadri karne za Kikristo zilivyopita, marejeleo yalionekana katika fasihi ya Kiyahudi na ya Kikristo ya mapema. Ni hakika kwamba, mwanzoni mwa enzi ya Kikristo, kulikuwa na makazi ya Wayahudi na Wakristo wa monofisiti huko Uhindi. Monophysitism ni imani kwamba Yesu Kristo alikuwa na asili moja tu, ambayo ilikuwa ya kimungu, badala ya asili zote mbili za kibinadamu na kimungu. Kulingana na hadithi, ni mtume Tomaso aliyekwenda na injili Uhindi na kuanzisha kanisa la Mar Thoma.

Uhuru, Kuwa huru

Ubora au hali ya kuwa huru. Katika ulimwengu wa kale, utumwa ulikuwa umesambaa kila mahali. Sheria ya Mose ilisema kwamba mtumwa Mwebrania angeweza kutumikia kwa miaka sita na kuwa huru katika mwaka wa saba ([Kutoka 21:2](#)). Sheria hii ndiyo msingi wa [Yeremia 34](#). Yeremia anaweka wazi mambo mawili: watu walijua sheria,

lakini wengi hawakuitii. Hata hivyo, sheria ilionyesha kwamba uhuru ulikuwa muhimu. Baada ya kila miaka 49, kulikuwa na mwaka maalum uitwao Yubile. Wakati huu, mali yote ingerejea kwa wamiliki wake wa asili na watumwa wangeachiliwa huru ([Mambo ya Walawi 25:8–24](#); linganisha [Ezekieli 46:17](#)).

Uhuru wa Watumwa

Uhuru unaweza kutolewa kwa mtumwa kwa sababu mbalimbali. Mtumwa lazima aachiliwe ikiwa mmiliki alisababisha kupoteza jicho au jino la mtumwa ([Kutoka 21:26–27](#)). Ayubu anatafakari kwamba katika Sheol au kifo “mtumwa yuko huru kutoka kwa bwana wake” ([Ayubu 3:19](#)). Katika aya nyingine, anashukuru kwa uhuru wa punda wa mwituni ([39:5](#)).

Masihi na Uhuru

Wakati Masihi (Mteule wa Mungu) atakapokuja, moja ya kazi zake itakuwa “kutangaza uhuru kwa wafungwa” ([Isaya 61:1](#)). Waumini wa Agano la Kale walifikiria uhuru huu kama uhuru kutoka kwa utawala wa kigeni. Hata hivyo, Masihi anazingatia zaidi kuwaweka watu huru kiroho. Uhuru ni njia ya maisha mbele za Mungu. Ni pia ukombozi kutoka dhambini.

Uhuru katika Agano Jipya

Kwenye Agano Jipya, uhuru wakati mwingine unaonekana kama kuachiliwa halisi kutoka kifungoni. Kwa mfano, Injili zote nne zinarejelea desturi ya Kiyahudi ya kumwachilia mfungwa wakati wa Pasaka (tazama [Marko 15:6–15](#)). Pia kuna marejeleo ya kuachiliwa kwa wafungwa (tazama [Matendo 3:13](#); [16:35](#)). Paulo aliwahimiza watumwa Wakristo kutafuta uhuru wao ikiwa wangeweza ([1 Wakorintho 7:21](#)). Aliomba mmiliki wa mtumwa, Filemoni, kumwachilia Onesimo, ambaye alikuwa mtumwa aliyekimbia (tazama [Filemoni](#)). Paulo hakupinga utumwa kama sehemu ya injili ya Kikristo. Badala yake, alisisitiza uhuru katika Kristo kwa waumini wote. Wote wako huru katika Kristo, wale walio huru na wale ambao ni watumwa.

Uhuru wa Kweli Kupitia Yesu

Uhuru wa kweli ni ule ambao Yesu anatoa. Yesu anasema kwamba watu wanakuwa huru kweli pale Mwana anapowaweka huru ([Yohana 8:36](#)). Paulo anafurahia uhuru ambao Yesu Kristo huleta ([Warumi 7:24–25](#)). Wazo hili linaweza kuelezwa kwa kusema kwamba ukweli huwafanya watu huru

([Yohana 8:32](#)). Bila shaka, maneno haya lazima yaeleweke kwa sababu Yesu mwenyewe ndiye ukweli ([Yohana 14:6](#)). Hii si dhana ya kifalsafa kwamba kosa linawafanya watu watumwa wakati ukweli una athari ya kuwaweka huru. Ukweli hapa ni ule unaohusishwa na Yesu, "neni la ukweli, injili" ([Wakolosai 1:5](#)). Paulo anasema, "Basi Bwana ni Roho; walakini alipo Roho wa Bwana, hapo ndipo penye uhuru." ([2 Wakorintho 3:17](#)).

Uhuru kutoka kwa dhambi

Agano Jipya linaeleza kwamba watu wakiachwa peke yao hawawezi kushinda dhambi. Ulimwengu wa kisasa unathibitisha hili. Tunaweza kutamani kufanya mema, lakini uovu una nguvu sana kwetu. Hatuwezi kufanya mema tunayotaka kufanya ([Warumi 7:21-23](#)). Lakini kwa sababu ya kazi ya wokovu ya Kristo, nguvu ya dhambi imevunjwa. "Kwa maana katika Kristo Yesu, sheria ya Roho wa uzima imekuweka huru kutoka kwa sheria ya dhambi na mauti." ([Warumi 8:2](#)). Ukweli huu umeelezwa mara nyingi na kwa njia tofauti.

Uhuru kutoka kwa Sheria ya Kidini

Kuna uhuru mwingine ambao ni wa Mkristo. Wakristo wamekombolewa kutoka kwa sheria. Katika karne ya kwanza, kulikuwa na wengi waliodhani njia ya wokovu ilikuwa kutii amri za Mungu. Hii ilihimizwa sana miongoni mwa Wayahudi fulani. Baadhi ya Wakristo wa kwanza walionekana kupokea wazo hilo kutoka kwao. Wazo hilo linaonekana wazi: ikiwa tunaishi maisha mema, tutakuwa sawa na Mungu.

Tatizo na nafasi hii ni kwamba hatuishi maisha bora. Dhambi ni kali sana. Kuna tatizo lingine. Yesu hakufa kwa njia ya sheria. Hili limepewa msisitizo maalum katika Wagalatia. Paulo anasisitiza kwa nguvu kwamba wokovu haupatikani kwa njia ya sheria bali kwa imani ([Warumi 4](#); [Wagalatia 3](#)). Analalamika juu ya watu ambao walijipenyeza ili kupeleleza uhuru waliokuwa nao katika Kristo Yesu ([Wagalatia 2:4](#)). Anaonyesha kwamba kwa kuwa Kristo alituweka huru, hatupaswi kujisalimisha kwa aina yoyote ya utumwa ([5:1](#)).

Uhuru wa Uumbaji

Paulo aliandika kwamba siku moja, viumbe vyote vitakuwa "huru kutoka kwa utumwa wa uharibifu" ([Warumi 8:21](#)). Viumbe vitashiriki kwa namna fulani katika uhuru wa utukufu wa watoto wa Mungu. Hii inaashiria mustakabali mzuri kwa viumbe. Hatupaswi kupuuza "utukufu" ambao uhuru wa watoto wa Mungu unamaanisha.

Kutumia uhuru kwa hekima

Tunaweza kutamani kutumia uhuru kwa kuwa hatufanyi chochote kupata wokovu wetu. Biblia inatuonya tusitumie vibaya uhuru wetu ([Warumi 6:1-4](#); [Wagalatia 5:13](#); [1 Petro 2:16](#)). Tunapaswa kuishi kama watu huru. Hatupaswi kufanya uhuru wetu kuwa njia ya kuwa watumwa wa dhambi.

Tazama pia Mtumwa, Utumwa.

Ujio wa Pili wa Kristo

Kurejea kwa Yesu Kristo duniani kukamilisha kazi ya wokovu.

Maneno Yanayotumika

Fundisho linaonyeshwa na vitenzi kama "kuja," "kushuka," "kuonekana," na "kufunuliwa" na Kristo kama mhusika (kwa mfano, "Nitarudi tena," [Yn 14:3](#); "Bwana mwenyewe atashuka," [1 Thes 4:16](#); "atakapofunuliwa," [1 Yn 2:28](#); [3:2](#); "siku ambayo Mwana wa Adamu atafunuliwa," [Lk 17:30](#); "wakati Bwana Yesu atakapodhihirishwa kutoka mbinguni," [2 Thes 1:7](#)). Pia inaonyeshwa na aina mbalimbali za nomino, hasa kwa "kuja" (ambayo ni tafsiri ya kawaida ya neno la Kigiriki parousia, linalomaanisha "uwepo," "ziara," "kuwasili," "ujio," hasa wa mtu wa kifalme au mashuhuri) lakini pia kwa "kuonekana" (kama ilivyo katika [2 Tm 4:8](#); [Ti 2:13](#)), "kufunua," au "ufunuo" ([1 Kor 1:7](#)). Vitenzi na nomino hizi tofauti zinaashiria tukio lile lile lakini zinaangazia vipengele tofauti vya tukio hilo, hasa udhihirisho wa utukufu wa Mungu katika Kristo anapokuja. Wakati wa tukio hili unatajwa mara kwa mara kama "Hio Siku," wakati mwingine kwa uhakika (kama ilivyo katika [Rum 13:12](#); [1 Kor 3:13](#); [Ebr 10:25](#)), mara nyingi na sifa, kama vile "siku ya Kristo" ([Fil 1:10](#); [2:16](#)), "siku ya Bwana" ([1 Thes 5:2](#); [2 Thes 2:2](#)), "siku ya Bwana Yesu" ([1 Kor 5:5](#); [2 Kor 1:14](#)), "siku ya Yesu Kristo" ([Fil 1:6](#)), na "siku ya Bwana wetu Yesu Kristo" ([1 Kor 1:8](#)). Maneno kama haya yanapotumika, mara nyingi kuna rejeleo la hukumu itakayopitishwa wakati wa kuja kwa Kristo: siku yake ni "siku ya hukumu" ([1 Yn 4:17](#)) au "siku ya ghadhabu" ([Rum 2:5](#)). Kwa watu wa Mungu, hata hivyo, ni "siku ya ukombozi" ([Efe 4:30](#)).

Matangazo ya Agano Jipya

Kwamba ujio wa pili wa Kristo ulikuwa ni kipengele muhimu katika injili kama ilivyohubiriwa katika enzi za mitume ni wazi

kutoka kwa maandiko mengi ya Agano Jipya (yaliyotajwa hapa chini kutoka rsv).

Asili ya Ujio wa Pili unapatikana katika mafundisho ya Yesu kabla ya kifo chake. Akijizungumzia kama Mwana wa Adamu, Yesu alisema, "Siku ambayo Mwana wa Adamu atafunuliwa" ([Lk 17:30](#)) atakuja "katika mawingu kwa nguvu na utukufu mkuu" ([Mk 13:26](#)). Lugha hii inatokana na Agano la Kale, hasa kutoka kwenye maono ya Danieli ambapo "mmoja kama Mwana wa Adamu" analetwa "na mawingu ya mbinguni" kupokea utawala wa milele kutoka kwa siku za kale ([Dn 7:13-14](#)). Wingu au mawingu mara kwa mara yalifunika utukufu wa kiungu katika Agano la Kale (kama ilivyo katika [Kut 40:34](#); [1 Fal 8:10-11](#)); kutajwa kwao kuhusiana na kuja kwa Mwana wa Adamu kunaonyesha kwamba, atakapokuja, utukufu wa Mungu utaonekana ndani yake. Marejeleo ya mwisho ya Yesu kuhusu kuja kwake mara ya pili yalikuja katika kesi yake mbele ya viongozi wa Kiyahudi alipoulizwa na kuhani mkuu kusema kama yeye alikuwa "Kristo, Mwana wa Aliyebarikiwa," alijibu, "Mimi ndiye; na mtamwona Mwana wa Adamu ameketi mkono wa kulia wa Nguvu, na akija na mawingu ya mbinguni" ([Mk 14:61-62](#)).

Baada ya Injili, sehemu zilizobaki za Agano Jipya zinathibitisha ujio wa pili wa Kristo. Rekodi ya Matendo inaanza na uhakikisho wa malaika wakati wa kupaa kwa Kristo kwamba "huyu Yesu, ambaye alichukuliwa kutoka kwenu kwenda mbinguni, atakuja kwa njia ile ile mliyomwona akienda mbinguni" ([Matendo 1:11](#)). Muhtasari wa hotuba za mitume ambazo kitabu kinajumuisha hurejelea mara kwa mara Yesu kama "yule aliyewekwa na Mungu kuwa hakimu wa walio hai na wafu" ([10:42](#); cf. [17:31](#)).

Akiwaandikia waongofu wake huko Thesalonike (karibu 51 Baada ya Kristo (BK) wiki chache baada ya kusikia na kuamini injili mara ya kwanza, Paulo anawakumbusha jinsi walivyokuwa wamemgeukia Mungu kutoka kwa sanamu, kumtumikia Mungu aliye hai na wa kweli, na kumngoja Mwana wake kutoka mbinguni, ambaye alimfufua kutoka kwa wafu, Yesu ambaye anatukomboza kutoka kwa ghadhabu ijayo" ([1 Thes 1:9-10](#)). Hapa ukombozi wa Yesu unaotarajiwa wa watu wake kutoka kwa hukumu ya mwisho umewekwa sawa na ufufuo wake wa kihistoria; njia ya maisha ya Kikristo inakumbatia kumtumikia Mungu na kumngoja Kristo. Ujumbe huu wa kumngoja Kristo unarudiwa na kuimarishwa mara kadhaa katika barua hii fupi. Miaka michache baadaye, Paulo anatumia lugha sawa anapoandika kwa waongofu wake huko

Korintho (tazama [Matendo 18:1-18](#)): "Hamkosi kipawa chochote cha kiroho, mnapomngoja kufunuliwa kwa Bwana wetu Yesu Kristo" ([1 Kor 1:7](#)). Na katika kile kinachoweza kuwa barua yake ya mwisho, anazungumzia "taji ya haki" ambayo Bwana atamzawadia "siku hiyo, na si mimi tu," anaongeza, "bali pia kwa wote waliopenda kuja kwake" ([2 Tm 4:8](#)). Kupenda kuja kwake na kumngoja ni njia mbili tofauti za kueleza mtazamo huo huo.

Mwandishi kwa Waebrania anawahimiza wasomaji wake kwa uhakika kwamba kwa muda mfupi "ajaye atakuja na hatakawia" ([Ebr 10:37](#)). Yakobo anasema kwamba "kuja kwa Bwana kumekaribia" ([Yak 5:8](#)). Petro anazungumzia wakati "mchungaji mkuu atakapodhihirishwa" ([1 Pet 5:4](#)). Ufunuo kwa Yohana unamalizika na ahadi ya Bwana aliyefufuka, "Hakika naja upesi," na jibu la kanisa, "Amina. Njoo, Bwana Yesu!" ([Ufu 22:20](#)).

Ujio wa Pili na Ufufuo

Katika 1 Wathesalonike, iliyoandikwa si zaidi ya miaka 20 baada ya kifo na ufufuo wa Kristo, kuja kwake tena kunawasilishwa kama faraja na kutia moyo kwa wale ambao marafiki wao Wakristo walikuwa wamekufa. Paulo alilazimika kuondoka Thesalonike kabla ya kuwa na muda wa kuwapa waongofu wake mafundisho mengi kama walivyohitaji, na wakati baadhi yao walikufa muda mfupi baada ya kuondoka kwake, marafiki zao walijiuliza kama wangepata hasara kubwa katika Ujio wa Pili, tofauti na wale ambao wangukuwa bado hai kumkaribisha Bwana anayerejea. Hapana, anasema Paulo, "wale ambao wamelala usingizi" hawatapata hasara yoyote. Kinyume chake, jambo la kwanza kutoka wakati "Bwana mwenyewe atashuka kutoka mbinguni" ni kwamba "waliokufa katika Kristo watafufuka." Ni tu baada ya hapo ndipo wale ambao watakuwa hai hadi wakati huo watanyakuliwa kujiunga nao na kuwa milele "pamoja na Bwana" ([1 The 4:15-17](#)). Maelezo zaidi juu ya mada hii inatolewa katika 1 Wakorintho, iliyoandikwa takriban miaka mitano baadaye. Hapo ufufuo wa waumini ni mavuno kamili yaliyoanzishwa na ufufuo wa Kristo: "Kristo matunda ya kwanza, kisha katika kuja kwake wale walio wa Kristo" ([1 Kor 15:23](#)). Ufunuo wa ziada unafunuliwa: si tu kwamba kila muumini aliyekufa atafufuliwa katika "mwili wa kiroho" (v [44](#)) lakini pia wale ambao bado wako hai watabadilishwa ili kuwa na miili inayofaa kwa maisha katika ufufuo. Kwa waumini waliokufa na walio hai sawa, Paulo alitangaza kwamba "kama tulivyobeba sura ya mtu wa mavumbi [yaani, Adamu; cf. [Mwa 2:7](#)], tutabeba

pia sura ya mtu wa mbinguni [yaani, Kristo aliyefufuka]” ([1 Kor 15:49](#)). Kwa athari hiyo hiyo, Paulo anaandika (miaka michache baadaye bado) katika [Wafilipi 3:20-21](#) kwamba kutoka mbinguni “tunamngojea Mwokozi, Bwana Yesu Kristo, ambaye atabadilisha mwili wetu wa unyonge kuwa kama mwili wake wa utukufu.” Ufunuo wa kina zaidi wa kile kitakachohusika unafanywa katika [Warumi 8:18-23](#), ambapo ufufuo wa watu wa Kristo ni kichocheo cha ukombozi na upya wa utukufu wa uumbaji wote.

Ujio wa Pili na Hukumu

Uhusiano wa hukumu na Ujio wa Pili unatokana na mafundisho ya Yesu katika Injili. Uhusiano huu pia ni wazi katika nyaraka za Agano Jipya. Paulo, hasa, aliweka mada hii katika kiwango cha kibinafsi. Alikataza hukumu ya mapema ya Wakristo wenzake: “Msihukumu kabla ya wakati, kabla ya Bwana kuja” ([1 Kor 4:5](#)). Bwana atafanya uchunguzi ambao utaweka wazi nia zilizofichwa za moyo. Paulo alijua kwamba kazi yake ya kitume ingeangaliwa “siku ya Kristo” ([Fil 2:16](#); [1 Thes 2:19](#)). Mahali pengine, Paulo anawahimiza wafuasi wake kukumbuka kwamba wao, pamoja naye, lazima waonekane mbele ya mahakama ya kimungu, inayoitwa “kiti cha hukumu cha Mungu” (ambapo “kila mmoja wetu atatoa hesabu ya nafsi yake,” [Rum 14:10-12](#)) au “kiti cha hukumu cha Kristo” (ambapo kila mmoja atapokea “mema au mabaya, kulingana na alivyotenda mwilini,” [2 Kor 5:10](#)). Inaonekana wazi kwamba hukumu hii itafanyika wakati wa kuja kwa pili kwa Kristo, ambaye wakati huo “atahukumu walio hai na wafu” ([2 Tm 4:1](#)). Kwa sababu Paulo alikuwa akiandika kwa Wakristo, alielekea kuzingatia hukumu au tathmini ambayo waumini wangeipata wakati wa kurudi kwa Bwana. Lakini pia alieleza wazi kwamba ujio huo ungeleta hukumu kwa wale waliopinga imani ya Kikristo ([2 Wathesalonike 1:6-10](#)). Hii imeelezwa wazi katika [Matendo 17:31](#), ambapo Paulo aliwaambia Waathene kwamba Mungu “ameweka siku ambayo atahukumu ulimwengu kwa haki kwa mtu ambaye amemchagua.”

Tazama pia Siku ya Bwana; Eskatologia; Hukumu; Kiti cha Hukumu; Siku za Mwisho; Unyakuo; Ufufuo; Ufunuo, Kitabu cha; Dhiki.

Ukamilifu wa Wakati

Kirai kinachomaanisha “wakati ulipotimia” au “ukamilifu wa wakati” kinapatikana katika [Wagalatia 4:4](#) na [Waefeso 1:10](#). Katika Wagalatia, rejeleo ni kwa wakati ambapo “Mungu alituma Mwanawe.” Paulo alitumia mfano wa mtoto kukua kueleza kwamba Yesu alikuja kwa wakati mwafaka katika historia ya binadamu ili kuwaweka watu huru kutoka kwenye utawala wa sheria.

Wataalamu wengi wa kidini wameona ishara kwamba wakati ulikuwa sahihi kwa kuzaliwa kwa Yesu kutokana na matukio ya siku zake. Ushindi wa Warumi ulikuwa umeleta amani, hivyo kusafiri kulikuwa salama na rahisi. Umoja huo ulijengwa juu ya ushindi wa awali wa Alexander Mkuu, ambaye alipanua ufalme kutoka Ugiriki hadi Misri na India, na aliacha nyuma lugha na utamaduni wa Kigiriki. Hii baadaye ilisaidia kueneza ujumbe kuhusu Yesu.

Wayahudi wanaozungumza Kigiriki waliishi katika kila mji wa Dola ya Kirumi. Dini yao ililindwa na sheria ya Kirumi, na sheria hiyo ililinda Ukristo kwa miaka yake 50 ya kwanza. Watu wengi wasio Wayahudi ambao walivutiwa na imani ya Kiyahudi katika Mungu mmoja na maisha yao walikwenda kwenye maeneo ya ibada ya Kiyahudi. Kwa hivyo, maeneo haya yalikuwa mwanzo mzuri kwa juhudi za awali za kanisa kufikia wasio Wayahudi.

Nchini Palestina, Wayahudi walimtarajia Masihi (mkombozi) kuwaokoa kwa sababu walikuwa chini ya udhibiti wa Herode na Warumi. Watu walikuwa tayari kupigania uhuru, na wakati mwingine walifanya hivyo. Wakulima maskini walitendewa vibaya na wamiliki wa ardhi matajiri, ambao walitumia kila nafasi kuchukua ardhi zaidi. Wengi wa wamiliki hawa wabaya wa ardhi walitoka katika familia za kikuhani za jemadari, ambao tamaa yao ilijulikana kwa wote.

Kote Palestina, watu walikuwa wakifikiria sana kuhusu ujio wa mkombozi. Mafarisayo walizungumza kuhusu kile kitakachotokea mkombozi atakapokuja. Waandishi huko Qumran waliandika vitabu kuhusu hili. Hapa ndipo jamii ya Nyaraka za Bahari ya Chumv iliishi. Wakati ulikuwa sahihi kwa Yesu kuja, kama alivyosema mwenyewe ([Mathayo 13:11, 16-17](#); [Marko 1:15](#)).

Kwenye [Waefeso 1:10](#), Paulo alitumia kifungu cha Kigiriki kidogo tofauti, ambacho kinajumuisha kipindi chote kati ya kuja kwa kwanza kwa Yesu na wakati atakaporudi kukamilisha mpango wa Mungu katika historia. Yesu alifichua mpango wa Mungu kupitia kanisa. Hii hutokea watu

wanapoacha matendo mabaya na kuwa wafuasi wake. Paulo anaita hii "siri" ([Warumi 16:25-26](#); [Waefeso 1:9; 3:4-5](#); [Wakolosai 1:26](#)).

Mwishowe, wakati utakapokuwa sahihi kabisa na mpango wa Mungu utakapokamilika, Yesu atakuwa na mamlaka juu ya kila kitu. Paulo alijua hili lilikuwa likitokea, lakini alisubiri hadi litimie kabisa, jambo ambalo alitumaini lingetimia hivi karibuni.

Ukarimu

Dhana ya kibiblia mara nyingi hutumiwa kwa maneno kama "mgeni," "msafiri," na "mgeni." Ni muhimu kuelewa kuwa "ukarimu" unahusiana na wema unaotolewa kwa watu ambao wako nje ya mduara wa kawaida wa marafiki wa mtu. Hili linaonyeshwa na neno la Kigiriki linalomaanisha "upendo kwa wageni." Ingawa dhana hii inaungwa mkono kikamilifu katika Biblia, pia inapatikana katika tamaduni zisizo za kibiblia. Inapatikana hasa miongoni mwa jamii za kuhamahama (wanaosafiri kutoka sehemu moja hadi nyingine). Wajibu maalum wa kutoa chakula, makazi, na ulinzi unatambulika kwa uwazi katika tamaduni hizi.

Matumizi ya kawaida ya ukarimu katika Agano la Kale yanaweza kuonekana kupitia mifano ifuatayo:

- Abrahamu na wageni watatu ([Mwanzo 18:2-8, 16](#))
- Mapokezi ya Labani kwa mtumishi wa Abrahamu ([Mwanzo 24:15-61](#))
- Matibabu ya Manoah kwa malaika ([Waamuzi 13:15](#))

Lakini kuna pia matukio ambapo mwenyeji alihisi kulazimika kuchukua hatua kali kumlinda mgeni wake, hata kwa madhara ya familia yake mwenyewe ([Mwanzo 19:1-8](#); [Waamuzi 19:14-24](#)). Ukarimu wa familia ya Mshunani pia unajulikana, ingawa Elisha hakuwa mgeni kwao ([2 Wafalme 4:10](#)).

Kulingana na Agano Jipya, Yesu alitegemea desturi ya jumla ya ukarimu katika kuwatumia wanafunzi ([Luka 10:7](#)), pamoja na katika safari zake mwenyewe. Injili iliposambazwa na wamisionari wanaosafiri, Wakristo walihimiza kuwakaribisha katika nyumba zao ([Waebrania 13:2](#); [1 Petro 4:9](#); [3 Yohana 1:5-8](#)). Viongozi wa kanisa hawapaswi kujiondoa katika huduma hii ([1 Timotheo 3:2](#); [Tito](#)

[1:8](#)). Kufanya hivyo ni sababu ya hukumu ([Mathayo 25:43-46](#)).

Tazama pia Mgeni.

Ukoo

Uchunguzi wa ukoo unaohusisha kufuatilia nyuma ya mababu au kizazi kijacho cha taifa, kabila, familia, au mtu binafsi. Waebrania hawakuwa watu pekee katika ulimwengu wa kale waliojali kuweka kumbukumbu za ukoo. Orodha ya wafalme wa Wasumeri ya milenia ya tatu Kabla ya Kristo ina kumbukumbu za watawala wa mapema wa Mesopotamia. Katika kumbukumbu za Wababeli neno "mwana" lilitumika mara nyingi kwa maana ya "mzao wa." Mfalme Tirhaka wa Misri (karibu 685 Kabla ya Kristo) alimtaja "baba" yake, Sesostri III, aliyeishi takriban miaka 1,200 kabla yake. Wagiriki na Warumi pia walihifadhi kumbukumbu za ukoo. Hata hivyo, ukoo wa kibiblia, hasa ule wa Mwanzo na [1 Mambo ya Nyakati 1-9](#), ni wa kipekee katika fasihi ya Mashariki ya Karibu ya kale. Ni mwanzoni mwa enzi ya Kiislamu tu ambapo kumbukumbu za ukoo mpana kama hizo zinapatikana. Hata leo miongoni mwa Wasemiti wa kikabila, kama vile Waarabu wahamaji, kuna hamu kubwa ya ukoo, na si jambo la kawaida kwa Mwarabu kuweza kutaja kwa usahihi majina ya mababu zake kwa vizazi 10 au 15 nyuma, ikifunika kipindi cha miaka mia kadhaa.

Maneno Yanayotumika

Neno "ukoo" linaonekana mara moja tu kama nomino katika Agano la Kale la Kiebrania ([Nehemia 7:5](#)), ambapo linarejelea rejista ya wale waliorudi Yerusalemu na Zerubabel mwishoni mwa uhamisho. Fomu ya kitenzi ya neno hilo hilo inapatikana jumla ya mara 20 katika 1—2 Mambo ya Nyakati, Ezra, na Nehemia. Maneno "vizazi" na "kitabu cha vizazi," yanayotumiwa katika Mwanzo na kwingineko katika Agano la Kale, yanafikisha wazo hilo hilo. Maneno sawa katika Agano Jipya yanapatikana katika [1 Timotheo 1:4](#) na [Tito 3:9](#) ("koo") na [Mathayo 1:1](#), ambayo yanarejelea "kitabu cha ukoo" wa Yesu Kristo.

Lengo la Rekodi za Ukoo

Uhifadhi wa rekodi za ukoo katika Israeli ya kale ulikuwa shughuli muhimu na ulitumika kwa madhumuni kadhaa ya manufaa. Ahadi ya Mungu ya ardhi kwa Abrahamu na wazao wake ilifanya rekodi hizo kuwa muhimu ili kuanzisha na

kuhifadhi mgao wa ardhi; rekodi ya ukoo ilitumika kama ushahidi wa haki halali ya mali ya mababu. Ukoo ulikuwa muhimu kwa uhifadhi wa ukuhani wa kipekee uliokuwa umeanzishwa na sheria ya Musa. Wakati wa Yosefu Flavius kila kuhani alitakiwa kuweza kuthibitisha ukoo wake.

Mojawapo ya sababu muhimu zaidi za kuhifadhi rekodi za ukoo ilikuwa ni kuanzisha na kudumisha haki ya urithi wa kifalme katika Yuda kupitia familia ya Daudi. Imani kwamba Masiha angekuja kutoka nyumba ya Daudi ilifanya rekodi hizo kuwa muhimu zaidi.

Madhumuni mengine yaliyotimizwa na rekodi hizi za familia ni pamoja na kuwekwa kwa jukumu la kijeshi kulingana na familia ([Hesabu 1:2-3](#)). Nafasi katika kambi na kwenye safari kutoka Misri iliamuliwa na makabila na familia ([2:2, 17; 10:11-28](#)). Pia, baraka za Mungu zilipitishwa kutoka kwa mwanachama mmoja wa familia hadi kwa wazao wake ([Mwanzo 27](#)). Msisitizo uliowekwa juu ya usafi wa mkutano ([Kumbukumbu 7:1-4; 23:1-8](#)) ulitaka rekodi kamili za familia, hasa katika kipindi cha baada ya uhamisho. Kwa msisitizo wa Ezra na Nehemia juu ya usafi wa kikabila, na kwa kuondolewa kwa vipengele vya kigeni kutoka miongoni mwa watu ([Ezra 2:59-63; 10:9-44; Nehemia 13:23-28](#)), ushahidi wa maandishi wa usafi wa ukoo ukawa muhimu; shauku katika kuandaa nasaba ikawa kubwa baada ya uhamisho.

Ukoo kwa kawaida ulifuatiliwa kupitia wanaume wa familia, huku wanawake wakitajwa mara chache tu (kwa mfano, [Mwanzo 11:29](#), Sara na Milka; [22:23](#), Rebeka; na [Hesabu 26:33-27:11](#), ambapo urithi wa mali wa binti za Selofehadi ulijumuishwa). Mathayo anataja wanawake watatu: Tamari, Rahabu, na Ruthu; na katika kundi la pili anarejelea Bathsheba (angalia mjadala hapa chini).

Orodha Kuu za Ukoo katika Biblia

Vyanzo vikuu vya nyenzo za ukoo katika Agano la Kale vinapatikana katika Mwanzo, Hesabu, 2 Samweli, 1 Wafalme, 1—2 Mambo ya Nyakati (ambayo yana kiasi kikubwa zaidi cha nyenzo za ukoo katika Biblia), Ezra, na Nehemia. Ukoo wa Yesu Kristo katika [Mathayo 1](#) na [Luka 3](#) ni rekodi pekee za Agano Jipya. Pamoja zinajumuisha rekodi ya ukoo kutoka Adamu hadi Kristo.

Zikiwa zimepangwa pamoja kwa vipindi vya kihistoria, yafuatayo ni orodha kuu za nasaba zinazopatikana katika Biblia:

Kabla ya Mafuriko

Orodha tatu ni kutoka kipindi hiki. Ya kwanza, inayopatikana katika [Mwanzo 4:17-22](#), inafuatilia kizazi cha Kaini kupitia vizazi saba na inaeleza asili ya urithi wa kazi na ufundi fulani. Ya pili, [Mwanzo 4:25-26](#), inaanza simulizi la kizazi cha Sethi, kizazi cha Adamu ambacho uaminifu wake kwa Mungu unalinganishwa na kizazi kisicho cha Mungu cha Kaini. Orodha ya tatu, [Mwanzo 5:1-32](#) (linganisha [1 Mambo ya Nyakati 1:1-4](#)), inafuatilia kizazi cha Adamu kupitia Sethi hadi Nuhu na watoto wake wakati wa Gharika.

Kutoka kwa Noa hadi Abrahamu

[Mwanzo 10:1-32](#) (linganisha [1 Mambo ya Nyakati 1:4-23](#)), mara nyingi huitwa "jedwali la mataifa," lina orodha ya mataifa yaliyotokana na wana wa Nuhu (Shemu, Hamu, na Yafethi). [Mwanzo 11:10-26](#) (linganisha [1 Mambo ya Nyakati 1:24-27](#)) inaeleza kizazi cha Shemu hadi wakati wa Abrahamu, na [Mwanzo 11:27-30](#) (tazama pia [Mwanzo 22:20-24](#)) inaorodhesha kizazi cha Nahori, ndugu yake Abrahamu.

Kutoka kwa Abrahamu hadi Kushuka Misri

Wazao wa Abrahamu kupitia Hagari, Sara, na Ketura wanapatikana katika [Mwanzo 16:15, 21:1-3](#), na [25:1-4](#) (wakianzisha Waarabu kama wazao wa Abrahamu; angalia [1 Mambo ya Nyakati 1:28-34](#)). [Mwanzo 19:37-38](#) inaunganisha Wamoabi na Waamoni kwa Abrahamu kupitia mpwa wake Loti. Orodha muhimu sana ya kizazi katika kipindi hiki ni ile ya wazao wa Yakobo, ikitoa maelezo ya uzazi, kuzaliwa, na kutajwa kwa waanzilishi wa makabila 12 ya Israeli ([Mwanzo 29:31-30:24; 35:16-26](#)). Esau anatambuliwa kama babu wa Waedomu; wazao wake Waedomu wanafuatiliwa kupitia wake zake watatu ([Mwanzo 26:34; 36:1-43; 1 Mambo ya Nyakati 1:35-54](#)). Orodha ya familia ya Yakobo wakati alipoingia Misri, ikiwa na idadi ya 70, inapatikana katika [Mwanzo 46:1-27](#) (angalia [Kutoka 6:14-16; Hesabu 26:1-51; 1 Mambo ya Nyakati 2-8](#)). Orodha ya sehemu ya vichwa vya nyumba za baba za Reubeni, Simeoni, na Lawi inapatikana katika [Kutoka 6:14-25](#); kusudi kuu la ukoo huu ni kuthibitisha Haruni na Musa kama wanachama wa kabila la Lawi.

Kutoka kwa Kutoka hadi Ushindi wa Kanaani

Wakati makabila yalipokuwa bado jangwani baada ya kutoka Misri, sensa ilifanyika ili kubaini jumla ya Waisraeli ([Hesabu 1:4-54; 2:2-33](#)). Katika kipindi hicho hicho, ukoo wa familia ya Haruni uliandaliwa,

na sensa tofauti ilifanyika kwa Walawi ([3:1-39](#)). Orodha ya wapelelezi 12 waliotafuta nchi na makabila waliyowakilisha inatolewa katika [Hesabu 13:4-16](#); majina muhimu zaidi kwenye orodha hii ni Kalebu na Yoshua. Karibu na mwisho wa safari za jangwani, sensa nyingine ya watu iliamriwa; jumla ilikuwa takriban sawa na ile ya sensa ya kwanza karibu miaka 40 iliyopita ([26:4-51, 57-62](#)). Makabila yalipokaribia Nchi ya Ahadi, orodha iliandaliwa ya wawakilishi wa makabila ambao wangeshilikia katika mgawanyo wa ardhi ([34:16-29](#)).

Kipindi cha Wafalme

Wakati wa kipindi chote cha ufalme, zaidi ya miaka 400, kumbukumbu za ukoo zenye umuhimu wowote ni zile zinazohusiana na Daudi. Wazao wake wanafuatiliwa kupitia watawala 20 waliokaa kwenye kiti cha enzi cha Yuda hadi taifa lilipoanguka kwa Wababeli mwaka 586 Kabla ya Kristo (1—2 Kgs; linganisha [1 Nyakati 11:1-2 Nyakati 36:21](#)). Orodha ya watoto wa Daudi inapatikana katika [2 Samweli 3:2-5](#) na [5:14-16](#) (linganisha [1 Nyakati 3:1-9; 14:4-7](#)). Mashujaa wake, kikundi cha askari wa kipekee, wanatajwa katika [2 Samweli 23:8-39](#) (linganisha [1 Nyakati 11:10-47](#)). Wale waliojiunga naye huko Ziklag wameandikwa katika [1 Mambo ya Nyakati 12:1-22](#). Wale waliokuwa wanamuziki na walinzi wa milango wakati sanduku lilipoletwa Yerusalemu wanatajwa katika [1 Mambo ya Nyakati 15:1-24](#) (linganisha [1 Nyakati 16:5-6, 37-43](#)). Mpangilio wa kisiasa na kidini wa Daudi wa ufalme—ikiwa ni pamoja na Walawi, makuhani, waimbaji, walinzi wa milango na maafisa wengine wa utawala, na maafisa wa kijeshi—unapatikana katika [1 Mambo ya Nyakati 23-27](#). Licha ya shughuli za kifasihi zinazohusishwa na utawala wa Sulemani, kumbukumbu pekee ya ukoo iliyohifadhiwa kutoka kipindi hiki ni ile ya wakuu wa Sulemani na maafisa 12 ([1 Wafalme 4:1-19](#)). Ukoo wa nabii mmoja unafuatiliwa vizazi vinne nyuma ([Zefania 1:1](#)).

Wakati wa Baada ya Uhamisho

Wakati wa kipindi cha baada ya uhamisho, utunzaji wa rekodi za ukoo labda ulipata msukumo wake mkubwa zaidi kupitia shughuli za Ezra na Nehemia, hasa kwa sababu ya kusesitiza kwao juu ya usafi wa kikabila na kuondoa vipengele vya kigeni kutoka kwa jamii. Orodha ya wahamishwa waliorejea na Zerubabel inapatikana katika [Ezra 2:1-70](#) (angalia [Nehemia 7:6-73](#), ambapo orodha hiyo hiyo inapatikana). Orodha ya wale waliorejea na Ezra

imejumuishwa katika [8:1-20](#). Ukoo wa Ezra mwenyewe pia umeandikwa ([Ezra 7:5](#)). Kuna orodha ya Wayahudi waliooa wanawake wa kigeni ambayo ilijumuisha makuhani, Walawi, waimbaji, walinzi, na Waisraeli wengine ([Ezra 10:18-44](#)). [Nehemia 8:4-7](#) inataja Walawi na wengine waliomsaidia Ezra alipokuwa akisoma sheria hadharani. Nehemia pia ina orodha ya wale walioshiriki katika sherehe ya kuweka muhuri agano ([Nehemia 10:1-27](#)) na orodha ya wale waliokaa Yerusalemu na miji mingine ([11:3-36](#)). Shauku yake katika ukuhani inaonyeshwa katika orodha ya makuhani na Walawi waliorejea na Zerubabel ([12:1-9](#)), ya makuhani wakuu kutoka Jeshua hadi Jaddua (sura [10-11](#)), ya vichwa vya familia za kikuhani (sura [12-21](#)), ya Walawi na walinzi waliomtumikia kuhani mkuu (sura [22-26](#)), na ya wakuu na makuhani waliokuwepo katika uzinduzi wa ukuta uliorejeshwa wa Yerusalemu (sura [31-42](#)).

Rekodi ya mwisho ya ukoo ambayo lazima itajwe ni ukoo kutoka kwa Adamu hadi Sauli ([1 Mambo ya Nyakati 1-8](#)), sehemu ndefu zaidi ya nyenzo za ukoo katika Biblia. Inajumuishwa vizuri na vizazi vilivyokusanywa wakati wa kipindi cha baada ya uhamisho, kwani mwandishi asiyejulikana (wengine wanafikiri alikuwa Ezra) aliandaa orodha hii karibu mwaka wa 400 Kabla ya Kristo kutoka kwa rekodi na hati zilizokuwepo kwake. Kusudi lake linaonekana kuwa kuhifadhi usafi wa damu katika taifa lililorejeshwa na kusesitiza kwamba ustawi wa taifa ulitegemea uaminifu wake kwa sheria ya Mungu.

Wakati wa Agano Jipya

Ukoo pekee wenye umuhimu katika Agano Jipya ni ule unaomhusu Yesu Kristo katika [Mathayo 1:1-17](#) na [Luka 3:23-38](#). Tazama ukoo wa Yesu Kristo.

Ukuhani

Kuhani ni mtu anayehudumu kama kiongozi wa kidini na kutekeleza majukumu matakatifu. Neno "ukuhani" linarejelea jukumu la ukuhani na pia kundi la watu wanaohudumu kama makuhani.

Neno la kisasa "kuhani" linatoka kwa Kifaransa *prêtre* na Kijerumani *priester*. Katika makanisa yenye maaskofu, neno hili linaelezea makasisi (Orthodox, Roman Catholic, na Anglican). Pia linatumika katika maelezo ya kanisa lote kama "ukuhani wa kifalme" ([1 Petro 2:9](#)).

Ili kuelewa vyema maana ya ukuhani, tunapaswa kuangalia jinsi Biblia inavyozungumzia makuhani na ukuhani. Pia, tunahitaji kuchunguza jinsi walimu na waandishi wa Kikristo wameelezea ukuhani kwa muda.

Uchungaji katika Agano la Kale

Wakati Mungu alifanya agano na watu wa Israeli, aliwaita kuwa "ufalme wa makuhani." Hivyo, walikuwa watu waliowekwa wakfu kwa Mungu ([Kutoka 19:6](#)). Kulikuwa na ngazi tatu za shughuli za kikuhani—kuhani mkuu, kuhani, na Mlawi. "Makuhani wakuu" na "makuhani" walikuwa wazao wa kiume wa Aroni, ambaye alikuwa Mlawi ([Hesabu 3:10](#)). "Walawi" walikuwa wanachama wengine wa kiume wa kabila la Walawi.

Kazi kuu za ukuhani zilifanyika katika hekalu. Makuhani walishughulikia mambo ya sherehe na kutoa dhabihu. Walivaa mavazi maalum ya kiishara yanayoitwa mavazi ya ibada wakati wa kutekeleza majukumu yao. Walikuwa pia walimu waliopitisha mila takatifu za taifa. Aidha, waliwaelekeza watu katika masuala kama vile taarifa za kitabibu ([Mambo ya Walawi 13-15](#)).

Kuhani mkuu alikuwa kiongozi wa kiroho wa Israeli. Alikuwa na majukumu maalum, ikiwa ni pamoja na kuingia Mahali Patakatifu Sana (pia huitwa Holy of Holies) kwenye Siku ya Upatanisho ([Mambo ya Walawi 16](#)). Walawi walisaidia makuhani na kuhudumia kusanyiko katika hekalu. Waliimba Zaburi na kuweka kumbi za hekalu safi. Walisaidia kuandaa dhabihu na sadaka fulani, na pia walifanya kazi kama walimu.

Kupitia makundi haya matatu, makuhani waliwasaidia watu wote wa Israeli kumwabudu Mungu. Pia waliomba kwa Mungu kwa ajili yao wenyewe na wengine, na walijifunza mapenzi ya Mungu. Mfumo huu ulikuwa kama jinsi kiongozi wa familia anavyoongoza ibada nyumbani, lakini kwa kiwango kikubwa zaidi na kwa sherehe rasmi zaidi katika hekalu.

Ukuhani katika Agano Jipya

Inafaa kuzingatia kwamba neno "kuhani" linatumika kuelezea viongozi katika kanisa la awali. Neno "kuhani" linaonekana tu linapozungumzia makuhani wa Kiyahudi au wapagani ([Matendo 4:1, 6; 14:13](#)). Kitabu cha Waebrania kinaeleza kwamba Yesu Kristo anatumia kikamilifu jukumu la ukuhani wa Agano la Kale kwa njia tatu muhimu:

1. Mungu mwenyewe alimchagua Yesu kuwa Kuhani Mkuu ([Waebrania 5:4-6](#)). Ukuhani wa Yesu ni bora kuliko ukuhani wa Aroni (sura ya [7](#)).
2. Yesu anaweza kuhisi huruma kwa udhaifu wa watu wenye dhambi. Alijaribiwa "katika kila njia" kama wao, lakini hakuwa na dhambi ([4:15; 7:26](#)).
3. Badala ya kutoa dhabihu za wanyama ili kuondoa dhambi, anajitoa mwenyewe. Yeye ndiye dhabihu isiyo na dhambi inayobeba dhambi. Dhabihu hii ilihitajika kutokea mara moja tu ([7:27; 9:24-28; 10:10-19](#)).

Yesu anatumia mfumo wa kuoa kafala wa Agano la Kale. Dhabihu ya Yesu, ambayo ni ya kipekee, isiyoweza kurudiwa, na isiyo na mipaka, pia inakamilisha hilo. Akiwa amefufuka kutoka kwa wafu, yeye ni kuhani milele ([Waebrania 7:17](#)). Anabaki kuwa yule yule jana, leo, na milele ([13:8](#)). Sehemu ya ukuhani wake mkuu ni kuwaombea watu wake ([7:25](#)). Anawaleta watu kwa Mungu kama mpatanishi kupitia agano jipya na bora ([7:22; 8:6; 9:15](#)). Ni kupitia Yesu pekee ambapo wanadamu wenye dhambi wanaweza kuingia katika uwepo mtakatifu wa Mungu. Ni kupitia Yesu pekee ambapo wanakubaliwa kama watoto wa Mungu ([Yohana 14:6; 2 Wakorintho 5:18-20; 1 Timotheo 2:5](#)). Kwa hiyo, Wakristo wana ukuhani. Hata hivyo, ni ndani na kupitia Yesu Kristo pekee, kuhani wao mkuu na Mpatanishi.

Ukuhani wa Waumini

Agano Jipya linaelezea wale wanaoamini na kumfuata Yesu kama "wanajengwa... kuwa ukuhani mtakatifu, wakitoa dhabihu za kiroho zinazokubalika kwa Mungu kupitia Yesu Kristo" ([1 Petro 2:5](#)). Wao ni "makuhani kwa Mungu wao na Baba" ([Ufunuo 1:6](#)). Wao ni "ufalme na makuhani kumtumikia Mungu wetu" ([5:10](#)). Wao "watakuwa makuhani wa Mungu na wa Kristo, na watatawala pamoja naye kwa miaka elfu moja" ([20:4-6](#)).

Basi, "ukuhani wa waumini" unamaanisha nini katika Agano Jipya? Tunaweza kuelezea ukuhani mkuu wa Yesu kwa njia mbili:

1. Yesu anajitoa kikamilifu na kumtii Mungu Baba yake.

2. Yesu ana huruma isiyo na kifani kwa wanadamu wenzake.

Kifo chake cha kujitoa mhanga msalabani ni kitovu cha ukuhani wake. Ukuhani wa waumini unapata msingi wake katika kifo chake cha kujitoa mhanga na muungano naye. Ukuhani huu ni utiifu wao wa kujitoa mhanga kwa Mungu. Unahusisha ibada ya kiroho na upendo kwa Mungu. Pia unajumuisha huruma na maombi kwa wanadamu wenzao.

Paulo aliandika, "toeni miili yenu kama dhabihu iliyo hai, takatifu na inayompendeza Mungu, ambayo ni ibada yenu ya kiroho" ([Warumi 12:1](#)). Wakristo wanatoa miili yao yote kwa Yesu. Kila kanisa la mahali hutoa lenyewe kikamilifu kwa Yesu. Yesu anatoa mwili wake wote (kanisa) kwa Mungu Baba. Hivyo, Yesu anatufundisha maana ya kuwa kuhani na jinsi ya kutumikia kama makuhani chini yake kama kuhani wetu mkuu. Roho Mtakatifu huwasaidia waumini kutumikia kama makuhani kwa:

- kuishi katika mioyo yao,
- kuwapa nguvu za kumtumikia Mungu kwa njia zinazompendeza, na
- kuwasaidia kumwabudu Mungu kwa usahihi.

Tazama pia Sadaka na Dhabihu; Makuhani na Walawi; hema; hekalu; ibada.

Ukumbi

Mahakama anayohusishwa na hekalu au jumba la kifalme. Katika KJV, ni tafsiri ya maneno kadhaa ya Kiebrania. Katika [1 Wafalme 7](#) na [Ezekieli 40](#), KJV ina marejeo mengi ya ukumbi kama sehemu ya hekalu. Ukumbi ulitenganisha patakatifu na ulimwengu wote. Kupitia hatua kadhaa, mtu angeingia kwenye ukumbi, ambao ulikuwa juu ya eneo linalozunguka. Hatua na kuinuliwa kulisisitiza utengano wa hekalu. Pande zote za mlango wa kuingia kwenye ukumbi zilisimama nguzo za kuunga mkono, Yakini na Boazi. Katika AJ, KJV ina "ukumbi" kwa proaulion na stoa ("baraza"). Stoa ilikuwa baraza lenye paa lililoungwa mkono na nguzo. Baraza la Solomoni lilikuwa ukumbi maarufu wenye nguzo kuzunguka eneo la hekalu linalotazama hekalu (rej. [Yn 10:23](#); [Matendo 3:11](#); [5:12](#)).

Tazama pia Usanifu; Hema; Hekalu.

Ukumbi wa Solomoni

Njia iliyofunikwa au safu ya nguzo ambayo ilikuwa sehemu ya ua wa nje wa hekalu la Herode huko Yerusalemu ([Yohana 10:23](#); [Matendo 3:11](#); [5:12](#)).

Tazama pia Jengo la hekalu.

Ukumbusho

Ukumbusho ni kitu kinachotusaidia kukumbuka watu au matukio fulani. Katika lugha ya kila siku na ya kibiblia, "kumbuka," "kumbukumbu," na "ukumbusho" vina uhusiano wa karibu. Maneno ya Kiebrania na Kigiriki kwa "ukumbusho" katika Agano la Kale na Jipya yanatokana na vitenzi vinavyomaanisha "kukumbuka." Ili kuelewa "ukumbusho," lazima kwanza tujue maana ya kibiblia ya "kukumbuka."

Maana ya Kibiblia ya "Kumbuka"

Katika matumizi ya kila siku, "kumbuka" inamaanisha kukumbuka yaliyopita. "Kumbukumbu" inahusu kitu kinachohifadhi kumbukumbu hai. Hata hivyo, katika Biblia, "kukumbuka" mara nyingi kuna maana ya kina zaidi. Haimaanishi tu kufikiria kuhusu yaliyopita. Inamaanisha kukumbuka kwa njia inayobadilisha jinsi mtu anavyohisi, anavyofikiria, au anavyotenda sasa. Kwa mfano, [Mwanzo 8:1](#) inasema Mungu "alimkumbuka Noa." Inamaanisha alichukua hatua kwa niaba ya Noa, si kwamba tu alimfikiria. Inajumuisha wazo hili, bila shaka, lakini zaidi ya hayo, inamaanisha kwamba Mungu anachukua hatua kwa niaba ya Noa. Vivyo hivyo, wakati [Mwanzo 30:22](#) inasema Mungu "alimkumbuka Raheli," inamaanisha alikuwa karibu kujibu maombi yake ya kupata mtoto baada ya kusubiri kwa muda mrefu.

Ukumbusho katika Agano la Kale

Agano la Kale mara nyingi linawaambia Waisraeli wakumbuke mambo makuu ambayo Mungu alikuwa amewafanyia ([Zaburi 77:11](#); [78:7](#); [105:5](#)). Haikuwa tu kuhusu kukumbuka yaliyopita, bali ilimaanisha kuishi katika sasa kwa imani, ukijua kile Mungu alichofanya hapo awali. Kusahau matendo ya Mungu ya zamani mara nyingi kulisababisha Waisraeli kumgeukia mbali naye ([Zaburi 78:11, 42](#); [106:7, 13, 21-22](#)).

Angalia jinsi neno "ukumbusho" linavyotumiwa mara nyingi kumaanisha kukumbuka kwa makini. Mfano mmoja wazi ni jinsi linavyotumiwa kuhusiana na Pasaka. Katika [Kutoka 12:14](#), Pasaka inaitwa "ukumbusho." Kwa hivyo, haikuwa tu kuhusu kukumbuka kutoka kwa Wamisri kama tukio la kihistoria. Ilikuwa ni wakati kwa Waisraeli kuishi katika sasa. Walipaswa kukumbuka ukombozi wa Mungu kutoka kwa dhambi na utumwa.

Vivyo hivyo, [Yoshua 4:7](#) inaelezea kuwekwa kwa mawe kumi na mawili katika Mto wa Yordani kama "kumbukumbu." Kumbukumbu hii iliwasaidia Waisraeli kukumbuka jinsi Mungu alivyowasaidia kuvuka kuingia Kanaani. Kumbukumbu hii ilikuwa "kwa watu wa Israeli milele." Iliwakumbusha watu jinsi Mungu alivyowaokoa hapo awali. Kumbukumbu hii ilikusudiwa kuwapa ujasiri walipokabiliana na nyakati ngumu zijazo.

Mfano mwingine ni "mawe ya kumbukumbu" kwenye vazi maalum la kuhani mkuu linaloitwa "Efodi" ([Kutoka 28:12, 29; 39:7](#)). Mawe haya yalikuwa ya kuleta majina ya wana wa Israeli mbele za Bwana. Hayakuwa tu ya kumkumbusha Mungu kuhusu Waisraeli, bali pia yalikuwa ishara ya kujali kwake ustawi wao.

Neno "kumbukumbu" linatumika kwa njia tofauti kuhusiana na sadaka ya nafaka katika [Mambo ya Walawi 2:2, 16](#). Hapa, "kumbukumbu" inamaanisha sehemu ya sadaka ya nafaka inayochomwa kwenye madhabahu. Sehemu iliyobaki ilikuwa ya kuwalisha makuhani. Kumbukumbu hii inawakilisha sadaka yote. Kumbukumbu hii si tu ukumbusho kwa Mungu bali pia inaonekana kama sehemu ya sadaka yenyewe.

Kumbukumbu katika Agano Jipya

Agano Jipya linatumia "ukumbusho" na "kumbukumbu" mara chache zaidi. Hata hivyo, yana maana maalum katika tukio moja. Wakati Yesu alipoanzisha Karamu ya Bwana, Pasaka ya Agano Jipya, alisema, "Huu ni mwili Wangu, uliotolewa kwa ajili yenu; fanyeni hivi kwa ukumbusho wa Mimi" ([Luka 22:19](#)). Karamu ya Bwana ni ukumbusho wa mateso na kifo cha Kristo. Sio tu kuhusu kukumbuka tukio la kihistoria, bali ni kuhusu kukumbuka kwa njia inayowafanya waumini kuwa na shukrani na kuwagusa leo.

Ukuu na Nguvu

Maneno yaliyofahamika na Toleo la King James la Biblia. Yanatokea mara kadhaa katika maandiko ya Paulo na yanaonyeshwa kwa kutumia visawe vitatu vya Kiyunani. Dhana ya falme inawakilishwa na maneno ya Kiyunani *exousia* na *archai*. Dhana ya nguvu inawakilishwa na *dunamis*. Katika Agano Jipya, *exousia* inaelezea nguvu iliyo ndani ya mamlaka kama kitu kilichothibitishwa au kinachotokana na nafasi ya umaarufu. Hakuna kitu kibaya kuhusu aina hii ya mamlaka. Kinyume chake, ni sahihi kimsingi kimaadili na kiroho ([Mathayo 21:23](#)). Kwa hivyo inatumika vyema zaidi kwa nafasi hizi za mamlaka:

- mamlaka ya Masihi, aliyepekwa mafuta wa Mungu ([Mathayo 9:6; Marko 2:10](#))
- mamlaka ya mitume ([2 Wakorintho 10:8; 13:10](#))
- mamlaka ya serikali ya kibinadamu (linganisha [Mathayo 8:9; Luka 20:20](#)).

Archai ina maana kadhaa lakini inatokea mara 12 kwa maana ya "amri," "utawala," au "uhuru wa kutawala." Tisa kati ya matukio haya yapo katika barua za Paulo ([Warumi 8:38; 1 Wakorintho 15:24; Waefeso 1:21; 3:10; 6:12; Wakolosai 1:16; 2:10, 15; Tito 3:1](#)). Neno la mwisho, *dunamis*, ni neno la kawaida kwa nguvu. Linaashiria uwezo au nguvu ya kufikia lengo la kuvutia ([Mathayo 25:15; Matendo 3:12](#)).

Kutumia msembo "falme na mamlaka," Paulo alikuwa akimaanisha uongozi wa mashirika ya kiroho, kama vile viumbe wa malaika, ambao wanaabudu na kumtumikia Muumba wa ulimwengu. Wafafanuzi wengine wamegawanya uongozi huu katika makundi matano:

- viti vya enzi (kiti cha enzi ni kiti ambacho watawala huketi wanapotekeleza mamlaka yao)
- utawala
- nguvu
- mamlaka
- milki

Hata hivyo, uainishaji huu lazima uelezwe, kwa kuwa hakuna kitu katika Maandiko kinachoashiria moja kwa moja makundi tofauti kama hayo. Katika

kutumia kifungu hicho, Paulo labda alikuwa akielezea utawala wa ulimwengu wa Yesu kwa njia ya kwa njia ya kupendeza na ya ajabu iwezekanavyo.

Kwa kumpa Yesu jina lililo juu ya kila jina lingine, Paulo alikuwa akionyesha ukuu wa Bwana wa Kristo juu ya viumbe vyote vilivyotambwa, viwe ni vizuri au vibaya ([Warumi 14:11](#); [Wafilipi 2:10](#)). Kama Muumba wao, majeshi ya mbinguni ya malaika yalikuwa watumishi wake, wakimkiri kama Bwana wa ulimwengu. Uthibitisho huu ulikuwa muhimu kwa Wakolosai, ambao ufahamu wao wa Mungu ulikuwa umechafuliwa na uvumi usio wa kibiblia ([Wakolosai 2:8](#)). Ukweli ni kwamba ndani ya Yesu kulikuwa na utimilifu wote wa Mungu, na hii ilisambazwa kwa waumini kupitia Roho wa Bwana.

Ulemavu

Tofauti inayoonekana katika umbo au muundo wa mwili wa mtu ambayo si ya kawaida inaweza kuwepo tangu kuzaliwa au kusababishwa na jeraha au ugonjwa.

Ulemavu na Mfumo wa Sadaka wa Agano la Kale

Kwenye Agano la Kale, mfumo wa kutoa kafara, mnyama anayepaswa kutolewa kafara na kuhani anayefanya dhabihu hawakupaswa kuwa na dosari au kasoro ([Mambo ya Walawi 1:3](#); [4:3](#); [21](#)). Kwa kuwa wakamilifu, wote ni mifano katika Agano la Kale inayomuelekeza Kristo.

Kuna kasoro kumi na moja ambazo zinaweza kumzuia Adamu kuwa kuhani ([Mambo ya Walawi 21:17-20](#)):

- Kasoro saba katika misuli au mifupa
- Kasoro mbili za macho
- Kasoro moja ni kwenye ngozi
- Kasoro moja katika mfumo wa uzazi ni

Ulemavu wa Pua

[Mambo ya Walawi 21:18](#) inataja hali inayohusisha pua, iliyoelezewa kama "pua bapa" katika tafsiri zingine au "ulemavu" katika zingine. Hii hairejelei umbo la kawaida la pua bali hali mbaya ya kiafya inayohusisha pua. Syndromu nyingi za kijenetiki

husababisha pua zilizopotoka, kama vile magonjwa kama:

- Kaswende
- Kifua Kikuu
- Ukoma

Magonjwa haya yanaweza kuharibu mfupa na msaada wa cartilage wa pua. Msaada unapokosekana, ngozi ya pua huzama ndani. Hali hii husababisha ulemavu wa pua wenye umbo la "saddle".

Mikono na Vidole Vilivyokauka

Agano la Kale na Jipya yote yanaeleza tukio ambapo mtu ana mkono au vidole vilivyoko "kauka". Hii husababishwa na uharibifu wa mishipa inayosambaza kiungo, na misuli kuoza. Jeraha, kama vile upanga kupiga mkono, pia linaweza kusababisha hili ([Zekaria 11:17](#)). Katika Agano Jipya, Yesu alimponya mara moja mtu mwenye mkono uliopooza ([Mathayo 12:10](#); [Marko 3:1](#); [Luka 6:6](#)).

Tazama pia Magonjwa; Dawa na Mazoezi ya Tiba.

Umilele

Muda usio na mwanzo wala mwisho.

Umilele katika Agano la Kale

Agano la Kale halina neno moja linalolingana moja kwa moja na neno letu la Kiingereza "umilele." Badala yake, wazo hili linatokana na misemo kama "kutoka kizazi hadi kizazi" na "kutoka enzi hadi enzi." Wazo kwamba Mungu aliumba na kudhibiti historia lilisababisha imani kwamba maisha ya Mungu hayana mwisho. Kwa hiyo, Mungu anaelezewa kama "wa milele" (tazama [Mwanzo 21:33](#); [Isaya 26:4](#); [40:28](#)). Waebrania walijua kwamba Mungu ni wa milele, tofauti na wanadamu. Muda wao duniani ni mfupi.

Uzima wa Milele katika Agano Jipya

Agano Jipya linaendeleza mawazo haya kutoka Uyahudi na Agano la Kale. Katika lugha ya Kigiriki, neno moja linaelezea vipindi vyote vya wakati na asili ya milele ya Mungu. Kwa mfano, neno lililotafsiriwa kama "milele" katika [Warumi 16:26](#) linatokana na neno la Kigiriki lililotafsiriwa kama "eon," ambalo linamaanisha "umri" au "muda mrefu sana."

Mungu anatawala vipindi vyote vya wakati, na hana mwanzo wala mwisho. Anatoa kusudi na mpangilio kwa maisha ya binadamu, ingawa binadamu wanaishi kwa muda mfupi tu. Agano Jipya linatuambia kwamba wakati hatimaye utaisha. Hii inaongeza kile ambacho Agano la Kale linafundisha kuhusu Mungu kuumba kila kitu. Kwa pamoja, mafundisho haya yanatusaidia kuelewa kwamba Mungu ni wa milele. Njia nyingine ya kusema hili ni kwamba Mungu alikuwepo kabla ya kila kitu kingine na ataendelea kuwepo baada ya kila kitu kingine.

Agano Jipya linaeleza jinsi Mungu alivyofunuliwa kupitia Yesu Kristo kwa njia zinazofanana na jinsi Agano la Kale linavyoelezea Mungu akijidhihirisha kwa Israeli. Agano Jipya linatumia vihusishi na neno "eon" kwa njia tofauti linapozungumzia wakati. Kwa mfano:

- "Kamwe kabla" kwa kweli ni "nje ya enzi" katika [Yohana 9:32](#)
- "ya enzi zilizopita" ni "kutoka enzi za zamani" katika [Luka 1:70](#)
- "Milele" ina maana halisi ya "katika enzi" ([Yuda 1:13](#))
- "Kwa milele" ina maana halisi "katika enzi" ([Yohana 4:14](#))

Vifungu viwili vya kwanza vinahusu wakati wa zamani sana. Vifungu viwili vya mwisho vinahusu wakati usiojulikana wa baadaye, ambao mara nyingi hutafsiriwa kama "milele."

Mitazamo Mbalimbali Kuhusu Wakati na Umilele

Mitazamo wa Biblia kuhusu umilele ulikuwa tofauti na imani za tamaduni nyingine za wakati huo. Tamaduni nyingi ziliamini kuwa muda ulisonga kwa mizunguko, kama matukio yanayojirudia mara kwa mara. Hii ilikuwa kweli hasa katika utamaduni wa Kigiriki, ambapo watu waliona muda kama mduara unaojirudia.

Kwenye mawazo ya Kigiriki, wokovu ulieleweka kama njia ya kutoroka mzunguko usio na mwisho wa wakati ili kufikia hali ambapo wakati haupo. Hata hivyo, Biblia ina mtazamo tofauti kuhusu wakati. Inaelezea wakati kama mstari ulionyooka wenye mwanzo na mwisho, huku Mungu akidhibiti vyote viwili.

Hii inamaanisha kwamba Biblia ina mtazamo tofauti kuhusu wokovu pia. Katika Biblia, wokovu

haupatikani kwa kutoroka wakati. Badala yake, hutokea katika maisha ya kila mtu wanapomshuhudia Mungu, na inasonga kuelekea ukamilifu wa mwisho ambao Mungu ameupanga.

Mitazamo ya Kigiriki na Kibiblia kuhusu wakati hutofautiana. Hii inazua swali: Umilele ni nini? Je, ni wakati usio na mwisho tu? Au, ni kitu kingine, kama kutokuwa na wakati? Biblia inapendekeza kwamba umilele si kutokuwa na wakati. Si kinyume cha wakati wa sasa. Wakati wa sasa na umilele hushiriki baadhi ya sifa za msingi.

Vipindi Viwili vya Wakati

Agano Jipya (kufuata mafundisho ya Kiyahudi) hugawanya wakati katika sehemu mbili:

- "wakati huu wa sasa" (wakati tunaouishi sasa)
- "wakati ujao" (wakati ujao ambao Mungu ameahidi)

Tofauti kati ya enzi hizi si tu kuhusu wakati na kutokuwa na wakati. 'Enzi ijayo' itakuwa kipindi halisi cha baadaye chenye sifa zake maalum. Biblia inapofafanua jinsi enzi hii mpya itakavyoanza, inatupa maelezo mengi kuhusu kile kitakachotokea.

Enzi hii mpya haitarudisha mambo jinsi yalivyokuwa mwanzoni kabisa. Badala yake, itakamilisha mpango wa Mungu kwa kila kitu, kama ilivyoelezwa katika [Ufunuo 1:4](#) ambapo Mungu anaitwa "Yeye aliye, aliyekuwako na atakayekuja." Hii ndiyo sababu Biblia inaiita "uumbaji mpya."

Umri wa Zamani na wa Sasa Pamoja

Agano Jipya linafundisha kwamba "wakati ujao" tayari umeanza. Ulianza na maisha na kazi ya Kristo, ingawa bado tunaishi katika wakati wa sasa. Nyakati zote mbili zinaendelea kwa wakati mmoja hivi sasa.

Tunaweza kuona wazo hili katika misemo kadhaa ambayo Biblia inatumia. Kwa mfano:

- "matunda ya awali"
- "ahadi ya urithi wetu"
- "siku za mwisho"

Kwa mfano, [Waebrania 6:5](#) inazungumzia watu ambao tayari "wameonja wema wa neno la Mungu na nguvu za enzi ijayo." Hii inamaanisha kuwa

wafuasi wa Yesu wanaweza kufurahia baadhi ya baraka za enzi ijayo sasa hivi, kutokana na kile Yesu alichofanya kutuokoa.

Kuelewa Wakati na Umilele

Umilele si kinyume cha wakati. Sio hali ambapo wakati haupo. Badala yake, umilele ni wakati usio na mipaka. Ulianza Yesu alipoleta Ufalme wa Mungu, na utaendelea milele katika siku zijazo.

Mungu anatawala juu ya wakati wetu wa sasa (ambao [Wagalatia 1:4](#) inaeleza kama "wakati huu wa uovu") na umilele. Kama Bwana wa nyakati zote, Mungu anatoa kusudi na maana kwa vyote viwili.

Tazama pia Umri; Uwepo na Sifa Zake za Mungu.

Umwilisho

Kiuhalisia, "katika mwili"; kiteolojia, fundisho kwamba katika Yesu wa Nazareti Mungu alichukua mwili wa kibinadamu na kuwa Mungu-mwanadamu. Kihistoria, fundisho la umwilisho lilikuwa la msingi katika mijadala ya kristolojia ya nyakati za mababa wa kanisa na hivi karibuni limekuja mbele tena katika duru za kitaaluma. Kibiblia, linaeleza fumbo la utambulisho wa Yesu.

Ushuhuda wa Agano Jipya

Injili za Sinoptiki

Injili ya Marko haina simulizi la umwilisho na inasisitiza zaidi utume wa Yesu kuliko uungu wake. Kwa sababu hiyo, baadhi wanaamini kuwa inawakilisha hatua ya awali katika maendeleo ya theolojia ya kanisa, kabla ya fundisho la umwilisho kuibuka. Hilo lina utata kwa sababu mbili: Sehemu za umwilisho kama wimbo wa Wafilipi ([Wafilipi 2:6-11](#)) huenda zilikuwepo kabla ya injili ya Marko, na Marko ana theolojia iliyoendelea vizuri kuhusu asili mbili za Kristo. Ingawa anasisitiza ubinadamu wa Yesu, Marko pia anauangazia uungu wake. Yesu aliitwa "Mwana mpendwa" na sauti ya mbinguni wakati wa ubatizo wake na kubadilika kwake ([Mk 1:11](#); [9:7](#)); pepo walimwita Mungu ([3:11](#); [5:7](#)), kama alivyofanya jemadari wa Kirumi ([15:39](#)). Maombi ya Yesu ya "Aba" ([14:36](#); cf. [Mt 26:39](#); [Lk 22:42](#)) yanaonyesha hisia zake za utambulisho wa kiungu, na katika kesi yake alishtakiwa kwa kudai cheo cha "Mwana wa Mwenyeheri" ([14:61-62](#)). Hivyo, ingawa

umwilisho haujatamkwa waziwazi katika Marko, unathibitishwa kwa njia isiyo ya moja kwa moja.

Mathayo na Luka wanaelezea Umwilisho. Hadithi za kuzaliwa zinasisitiza tukio lenyewe, ambapo Mathayo anasisitiza ufalme wa kimasiya wa Yesu, na Luka anasisitiza ushuhuda wa kimungu wa Roho Mtakatifu. Injili ya Mathayo inazingatia Kristo; Luka anazingatia Kristo kama Mwokozi, au kwa usahihi zaidi, historia ya wokovu. Ingawa Mathayo anawasilisha ubinadamu wa Yesu, anasisitiza uungu wake ([Mt 23:6-10](#)) na uana wa kimungu. Umwilisho hivyo unakuwa njia ambayo kimungu kinakuwa binadamu kwa maana ya ulimwengu mzima ([1:23](#); [18:20](#); [24:14](#); [28:18-20](#)). Luka anaonyesha shauku kubwa zaidi kati ya watatu katika maisha ya kidunia ya Yesu. Hata hivyo, injili yake haisisitizi upande wa kibinadamu wa Yesu kama vile ya Marko. Luka anamwonyesha Yesu hasa kama Mwokozi wa kimungu ndani ya historia ([Lk 2:11](#); [4:16-30](#)). Anachanganya ofisi ya kimasiya ya Yesu na asili ya kimungu, akionyesha kwamba mwana wa Mungu aliyekuwa mwili aliteseka na alitukuzwa ili kuwaleta watu kwa Mungu.

Kitabu cha Yohana

Fundisho la mtume Yohana kuhusu umwilisho linaeleweka zaidi kuliko mengine yoyote, likifundisha siyo tu hadhi ya Yesu kama Mungu-mwanadamu bali pia "utukufu" wake wa kabla ya kuwepo ([Yn 1:1-18](#)). Katika uwasilishaji huu, kuna umoja kati ya Yesu na Mungu Baba ([10:29-30](#); [14:8-11](#); [1 Yn 2:23](#)). "Mimi ni" (Kristo aliyeyeshwa, aliyetwaliwa kutoka kwa jina la Agano la Kale kwa yule Mungu wa kweli na labda likimaanisha jina la kibinafsi la Mungu, Yahweh) alikuja kufunua Mungu kwa watu wake ([Yn 1:4-5](#), [14](#), [18](#)). Hata hivyo, Yohana pia ana uwasilishaji wenye usawa zaidi wa Umwilisho. Logos au Neno la kimungu ([1:1-18](#)) ni mfano wa ubinadamu mkamilifu; alifanyika "mwili" (v [14](#)) ili kuangazia watu (vv [5](#), [9](#)) na kuunda ndani yao "uzima wa milele" ([3:14-18](#); [1 Yn 1:1-3](#); [4:9](#)).

Barua za Mtume Paulo

Mtume Paulo aliwasilisha Umwilisho kama njia ya Yesu kuelekea mateso na ukombozi. Katika [Wagalatia 4:4-5](#), Umwilisho ("alizaliwa na mwanamke") ulitokea "katika utimilifu wa wakati" au kilele cha historia ya wokovu, ili "kuwakomboa wale waliokuwa chini ya sheria." Katika wimbo wa Wafilipi ([Wafilipi 2:6-11](#), nukuu kutoka nasb), Umwilisho unaonekana kwa mtazamo wa kuwepo

katika ("ingawa alikuwa katika umbo la Mungu"), unyenyekevu ("alijifanya kuwa si kitu . . . alinyenyekeva"), na utii ("akawa mtiifu hadi kifo"). Lengo la Umwilisho lilikuwa msalaba ("hata kifo cha msalaba"), na matokeo yake yalikuwa kuinuliwa kwa Kristo. Wimbo huo huenda ni tamko kuu la kitheolojia juu ya Umwilisho katika Agano Jipya. Maisha ya kibinadamu ya Yesu yalikuwa "kujitwalia," kukataa kushikilia haki za uungu wake ("hakuhesabu usawa na Mungu kuwa kitu cha kushikilia").

Paulo alimfafanua Kristo kama Adamu wa Pili ([Rom 5:12-19](#); [1 Kor 15:45-47](#)), ambaye alileta kwa ubinadamu fursa mpya ya kufikia kile ambacho Adamu alishindwa. Kwa kuchukua umbo la Adamu, Kristo alikua Mkombozi anayewapatanisha watu na Mungu ([Rom 3:25](#); [2 Kor 5:19](#); [1 Tm 1:15](#)). Paulo alisisitiza zaidi kwamba Kristo aliyefufuka anatoa upya wa maisha ([Rom 6:4-6](#); [2 Kor 3:17-18](#); [Kol 3:1-4](#)). Wimbo katika Barua kwa Wakolosai ([1:15-20](#)) unatumia mawazo kutoka kwa nadharia ya hekima ya Kiyahudi, na pengine mada za Kigiriki, kuonyesha Kristo kama "mzaliwa wa kwanza" na "utimilifu wa Mungu." Yule ambaye daima alikuwapo kama Mungu, kupitia kifo chake cha kujitoa, alikua Bwana aliyefufuka na kuleta wanadamu kwa Mungu (tazama pia mada ya "mwili-roho" katika [Rom 1:3-4](#); [1 Tm 3:16](#)).

Waebrania

Barua kwa Waebrania inazungumzia kwa nguvu juu ya Umwilisho. Wimbo wa ufunguzi ([Ebr 1:1-3](#)) unasisitiza hadhi ya juu ya Kristo kama "alama halisi" ya sura ya Mungu na mng'ao wa utukufu wake. Kristo ni bora kuliko malaika ([1:4-9](#)), lakini alikua mwanadamu ili kuteseka kwa ajili ya wokovu wa wanadamu ([2:9](#); [5:7-9](#)). Umwilisho unalingana na hitaji la wanadamu wenye dhambi la Mwokozi. Kusudi la Waebrania ni kuonyesha ubora wa kipekee wa Kristo juu ya dhabihu za Agano la Kale, na wakati huo huo kusisitiza kazi yake ya wokovu. Jaribu lake halisi ([2:18](#); [4:15](#)) likichanganywa na kutokuwa kwake na dhambi ([4:15](#); [5:9](#); [7:26](#)) ni tiba ya kibinadamu kwa dhambi za kibinadamu. Umwilisho ulikuwa njia ya Kristo kuelekea upatanisho wa mwisho, wa mara moja kwa wote na ushindi juu ya dhambi ([7:28](#); [9:26](#)).

Historia ya Maendeleo

Kikundi cha kwanza kupinga fundisho la jadi la umwilisho kilikuwa Wagnostiki, ambao mwishoni mwa karne ya kwanza walikana kwamba Yesu

alikuwa mwanadamu halisi. Imani yao ya Kigiriki kwamba uumbaji wa kimwili ulikuwa mbaya ili wafanya wakane Umwilisho. Waliadini Kristo kuwa kiumbe wa kiroho ambaye alionekana tu kama mwanadamu. Mwanatheolojia Marcion (alikufa takriban 160), aliyefunzwa na walimu wa Kignostiki, pia alikubali tafsiri ya docetic ya Kristo (ubinadamu wake ulikuwa wa kuonekana tu). Marcion alifundisha fundisho lake kama tiba kwa Ukristo uliolenga Agano la Kale au Kiyahudi katika siku zake. Baada ya kutengwa na kanisa mwaka wa 144 Baada ya Kristo, Marcion alianzisha kanisa lake mwenyewe, na maoni yake yalisambazwa sana katika karne mbili zilizofuata. Kwa sehemu kutokana na athari za uzushi wa Kikristo wa Marcion, makanisa ya kiorthodoksi yaliimarisha fundisho lao.

Changamoto iliyofuata kwa mtazamo wa kawaida ilitokea kupitia mabishano ya Arian, Apollinarian, na Nestorian katika karne ya tatu na ya nne. Arianism ilidai kwamba Utukufu ulikuwa kamili, hivyo Kristo the Logos hakuwa Mungu kikamilifu. Wakati huo huo, hakuwa binadamu kikamilifu, hivyo Kristo alikuwa mtu kati ya asili mbili. Baraza la Nicaea (325 BK) lilithibitisha kwamba Yesu alikuwa kweli Mungu na mwanadamu. Swali jingine lilijitokeza haraka kuhusu uhusiano kati ya asili zake mbili. Apollinarius (310?-390?) alifundisha kwamba mwili tu wa Yesu ulikuwa wa kibinadamu; nafsi yake ilimezwa kabisa na Logos wa kimungu. Nestorius (c. 381-451) alifundisha kwamba asili mbili lazima ziwe tofauti kila wakati katika mtu wa Kristo; zilifanya kazi pamoja lakini zilikuwa tofauti katika uwepo wake. Baraza la Chalcedon (451 Baada ya Kristo) lilithibitisha umoja wa asili mbili katika Yesu. Wapinzani wengi wa Chalcedon walijitokeza, waliitwa Monophysites, ambao waliadini katika asili moja ya kimungu katika Yesu, ambaye alikuwa kwa namna fulani tu binadamu. Harakati hiyo ilisababisha mgawanyiko mkubwa wa kisiasa na kidini, na Baraza la Constantinople (680-81) lilithibitisha tena Chalcedon na kuanzisha theolojia ya utukufu wa kawaida.

Katika karne ya nane, Hispania na Ufaransa zilikuwa vituo vya mabishano kuhusu "adoptionism." Adoptionism ilifundisha kwamba Yesu alipozaliwa alikuwa mwanadamu, lakini katika ubatizo wake alipitia "kuzaliwa kwa pili" na "alikubaliwa" kama Mwana wa Mungu. Mafundisho haya yalilaaniwa katika mfululizo wa sinodi na hayakupata wafuasi wengi hadi nyakati za kisasa. Wakati wa enzi ya scholastic, Peter Lombard (1095?-1160) alitetea kile kilichokuja kujulikana

kama "nihilism." Ujio wa Yesu ulidaiwa haukusababisha mabadiliko ya kimsingi katika uungu wake, lakini asili yake ya kibinadamu ilionekana kuwa isiyo na maana na isiyo ya lazima. Mtazamo huo pia ulilaaniwa na Papa Alexander III (1159–81). Mabishano mengine wakati huo yalijikita kwenye uhusiano kati ya anguko na umwilisho. Tomaso Aquinas (1224–74) alihitimisha kwamba kulikuwa na uhusiano wa sababu na athari; umwilisho ulisababishwa na dhambi badala ya kupangwa kabla ya anguko.

Kanisa la Kikatoliki la Kirumi na Wanamageuzi wa Kiprotestanti hufuata kimsingi mafundisho yale yale ya kiorthodoksi kuhusu Umwilisho. Mgogoro katika Matengenezo ulijikita zaidi kwenye soteriolojia (fundisho la wokovu). Hata hivyo, harakati kadhaa za kupinga Utatu zilichukua fursa ya kuvunjika kwa mamlaka ya kikanisa. Michael Servetus (1511–53) alifundisha mtazamo wa kipantheisti kuhusu Umwilisho, akilenga Roho ya kimungu kujidhihirisha katika umbo la kibinadamu la Yesu. Hivyo, Logos si mtu tofauti katika Uungu, wala si tofauti kimsingi na "cheche ya kimungu" katika kila mtu. Wakati huo huo, Laelius Socinus (1525–62) na mpwa wake, Faustus Socinus (1539–1604), walifundisha mfumo wa kiunitariani. Umwilisho haukuwa uhamisho wa kiini cha kimungu bali mawasiliano ya mamlaka ya kimungu na Ufunuo. Kristo hivyo hakufa kama upatanisho bali kama mfano wa kimaadili. Wote Servetus na Usosinian walilaaniwa na Wakatoliki na Waprotestanti sawa.

Katika karne ya 17 na 18, "kenoticism" (kutoka Kigiriki kwa "tupu") ilifundisha kwamba katika Utatu, Logos alijinyima kabisa ([Wafilipi 2:7](#)) sifa za kimungu. Mafundisho haya yaliwakilisha awamu ya mwisho ya mazungumzo kutoka kipindi cha scholastic kuhusu mawasiliano sahihi kati ya asili mbili za Yesu. Je, asili yake ya kibinadamu ilikuwa na uwezo wote? Ikiwa sivyo, Yesu alitumiaje sifa za kimungu? Shule ya kenotic iliamini kwamba Yesu alikuwa mwanadamu kamili na kwamba asili yake ya kimungu ilikuwa kimya hadi baada ya Kupaa. Nguvu zake za miujiza zilikuwa za nje, zikitolewa na Roho. Kinyume na mtazamo huo, wengi wa wanatheolojia walibishana kwamba Yesu alikuwa wakati wote Mungu na mwanadamu, na kwamba katika [Wafilipi 2:6–8](#) Yesu hakuweka kando sifa za uungu (bado alionyesha "umbo la Mungu") bali badala yake utukufu unaohusishwa na uungu.

Karne ya 19 na 20 ziliibua mtazamo kwamba Utatu ulikuwa "hadithi," njia ya picha ya kuelezea jinsi Mungu alivyosema kupitia Yesu. Kuzaliwa kwa

bikira hakukuwa tukio la kihistoria, na hakuna matukio ya miujiza ya Injili yaliyowahi kutokea. Badala yake, hadithi katika Injili zilionekana kama uzushi wa kanisa la baadaye, juhudi za kuonyesha athari ya Yesu kwenye harakati. Hata hivyo, Injili zina ladha yenye nguvu ya historia sahihi kwa mtazamo kama huo kutawala (tazama [Lk 1:1–5](#); [Yn 19:35](#); [21:24](#)).

Muhtasari

Mafundisho ya Agano Jipya kuhusu Umwilisho yanalinganisha ubinadamu na uungu wa Kristo. Uhalisia huo wa mambo mawili lazima upate maelewano katika mfumo wowote wa kiteolojia, kwani yote ni sehemu muhimu kabisa za mpango wa ukombozi wa Mungu. Katika Umwilisho, Yesu alikuwa mwanadamu mkamilifu. Kama Mungu katika mwili wa kibinadamu, aliteseka adhabu ya kimungu kwa dhambi kama mbadala asiye na hatia. Akiwa Mungu na mwanadamu, Yesu alifunua mapenzi ya Mungu kwa maisha ya binadamu na kuwapatanisha watu wenye dhambi na Mungu kupitia maisha na kifo chake kamilifu. Kwa sababu ya Umwilisho, wale wanaoamini katika Kristo wana amani na Mungu na maisha mapya kutoka kwa Mungu.

Tazama pia Kristolojia; Yesu Kristo: Maisha na Mafundisho Yake; Ukoo wa Yesu Kristo; Kuzaliwa kwa Yesu kwa Bikira.

Unabii

Neno hili, na maneno yanayohusiana kama "nabii", "kutabiri," "unabii," na "kinabii," yanatokana na kundi la maneno ya Kigiriki ambayo, katika Kigiriki ya kawaida, yanamaanisha "zungumza mbele," "tangaza," au "eleza." Hata hivyo, katika Kigiriki ya kibiblia, maneno haya daima hubeba maana ya kuzungumza, kutangaza, au kueleza kitu chini ya ushawishi wa msukumo wa kiroho.

Hakikisho

- Unabii katika Agano la Kale
- Aina za Manabii katika Agano la Kale
- Ujumbe wa Manabii
- Unabii katika Agano Jipya
- Jukumu la nabii wa Kikristo

Unabii katika Agano la Kale

Mojawapo ya kauli zilizo wazi na muhimu zaidi kuhusu asili ya uvuvio wa kinabii katika Agano la Kale inapatikana katika [Hesabu 12:6-8](#):

Alisema, "Sikilizeni sasa maneno yangu: Kama kuna nabii kati yenu, Mimi, Bwana, nitajifunua kwake katika maono; Nitasema naye katika ndoto. Lakini sivyo ilivyo na mtumishi wangu Mose; yeye ni mwaminifu katika nyumba yangu yote. Ninazungumza naye uso kwa uso, waziwazi na si kwa mafumbo; anaona umbo la BWANA."

Maarifa kadhaa muhimu kuhusu asili ya uvuvio wa kinabii yanapatikana katika kifungu hiki:

1. Kipawa cha unabii cha Mose kilikuwa cha kipekee kwa sababu yeye pekee alipokea ufunuo moja kwa moja kutoka kwa Mungu.
2. Kawaida, ufunuo wa kinabii ulipokelewa kupitia ndoto au maono.
3. Maana ya Ufunuo wa kinabii si mara zote wazi kabisa. Wakati mwingine, unabii unaweza kuwa wa utata.

Ufahamu zaidi kuhusu asili ya Ufunuo wa kinabii unapatikana katika [Kumbukumbu la Torati 18:18](#): "Mimi [Mungu] nitawainulia [Waisraeli] nabii kama wewe [Mose] kutoka miongoni mwa ndugu zao. Nitaweka maneno Yangu kinywani mwake, naye atawaambia yote nitakayomwamuru." Aya hii inavutia kwa sababu Yesu alitambuliwa kama "nabii kama Mose" aliyekuja kutimiza utabiri huu ([Matendo 3:22](#); [7:37](#)). Hata hivyo, rejeleo la kihistoria la karibu zaidi ni kwa mfululizo wa manabii waliowaongoza Israeli kutoka Yoshua hadi Malaki. Usemi "Nitaweka maneno yangu kinywani mwake" unahusu mchakato wa uvuvio wa kimungu na unakumbusha taratibu ya kawaida ya kinabii ya Agano la Kale "neni la Bwana lilimjia [nabii fulani]" (kwa mifano, tazama [1 Samweli 15:10](#); [2 Samweli 24:11](#); [1 Wafalme 19:9](#); [Yona 1:1](#); [Hagai 1:1](#); [2:1, 20](#); [Zekaria 7:1, 8](#); [8:1](#)). Nabii wa

kweli ni yule anayesema (au kurudia) yote ambayo Mungu amemwambia [au kumwambia].

Njia za Uvuvio wa Kinabii

Ndoto zilikuwa njia inayotambulika sana ya msukumo katika ulimwengu wa kale. Hata hivyo, zilithaminiwa zaidi katika Ugiriki kuliko katika Israeli ya kale. Ndoto za ufunuo katika Biblia zinaweza kugawanywa katika makundi mawili makuu: (1) ndoto ambazo maana yake ni wazi, na (2) ndoto za mfano ambazo mara nyingi zinahitaji utaalamu wa mfafanuzi wa ndoto. Aina zote mbili kawaida zinahusisha vipengele vya kuona na kusikia. Katika ndoto ambazo maana yake ni wazi, kiumbe wa kimuujiza (Mungu au malaika) hujitokeza kwa mwotaji na kumzungumzia moja kwa moja.

Mara nyingi, ndoto za ufunuo zina vipengele vya mfano vinavyohitaji ufafanuzi. Wafafanuzi wa ndoto kuu katika Agano la Kale ni Yosefu na Danieli. Wa pili, Danieli, ni wazi ni nabii. Ndoto mbili za mfano ambazo Yosefu mwenyewe aliota ([Mwanzo 37:5-11](#)) zilikuwa na maana iliyo wazi kiasi kwamba ndugu zake na baba yake waliweza kuzitafsiri mara moja. Ndoto za mnyweshaji na mwokaji zilikuwa ngumu zaidi ([40:1-19](#)), pamoja na ndoto ya Farao ([41:1-36](#)), ambayo Yosefu aliweza kufafanua kwa msaada wa Mungu. Vivyo hivyo, Danieli aliwezesha kufafanua ndoto za Nebukadneza ([Danieli 2:25-45](#); [4:4-27](#)). Yosefu na Danieli wote walihusisha ujuzi wa kufafanua ndoto hizo na Mungu ([Mwanzo 40:8](#); [41:16, 25](#); [Danieli 2:27-30](#); linganisha [4:9](#)). Ndoto hutumiwa karibu sawa na maono katika kurejelea njia za msukumo wa kinabii ([Yoeli 2:28](#)). Hata hivyo, ndoto hazichukui sehemu kubwa katika ufunuo wa kinabii wa manabii wowote wa Agano la Kale, isipokuwa Danieli.

Mojawapo ya njia za kipekee za uvuvio wa kinabii ilikuwa maono ([Hesabu 12:6](#); [24:4, 16](#); [Hosea 12:10](#)). Maono ya ufunuo yaliyopatikana na manabii hayakuwa tu kwa matukio ya kuona pekee bali pia yalijumuisha kipengele cha kusikia. Katika [Isaya 1:1](#), mwandishi anaelezea kitabu chake chote cha kinabii kama "maono": "Haya ni maono kuhusu Yuda na Yerusalemu ambayo Isaya mwana wa Amosi aliona wakati wa utawala wa Uzia, Yothamu, Ahazi, na Hezekia, wafalme wa Yuda." Hata hivyo, katika aya inayofuata, Isaya anasema, "Sikieni, enyi mbingu, na sikilizeni, enyi nchi, kwa maana BWANA amesema." Pia, katika [Amosi 1:1](#), "Haya ni maneno ya Amosi, aliyekuja miongoni mwa

wachungaji wa Tekoa—kile alichoona kuhusu Israeli" (msisitizo umeongezwa).

Maonyesho ya Uvuvio wa Unabii

Unabii wote, iwe wa kibiblia au la, unaonyesha kwamba nabii alikuwa na au alimiliki nguvu ya kibinafsi ya kimuujiza. Tabia zinazoonyeshwa kutokana na umiliki huu zinatofautiana sana.

Hali inayojulikana kwa ujumla kama unabii wa "furaha" inaonekana ilikuwepo Kanaani kabla ya kuwasili kwa makabila ya Kiebrania katika karne ya 13 Kabla ya Kristo (KK). Rejeleo la kwanza la unabii wa furaha katika Israeli linapatikana katika [1 Samweli 10:5-13](#) (karne ya 11 Kabla ya Kristo (KK)), na iliendelea angalau hadi karne ya sita Kabla ya Kristo (KK) ([Yeremia 29:26](#)).

Nabii mwenye furaha hufikia hali ya kipekee kwa njia za kujitengenezea mwenyewe. Vifaa vya kawaida vilivyotumika kufikia hali ya furaha vilikuwa vyombo vya muziki, kama vile kinubi, tari, filimbi, na zeze ([1 Samweli 10:5](#)). Miongoni mwa manabii wa Baali, kujichapa mwenyewe ilikuwa njia nyingine ya kusababisha furaha ([1 Wafalme 18:28-29](#)).

Aina hii ya furaha ya kinabii ilifanywa mara kwa mara na vikundi vya manabii ([1 Samweli 10:5](#)), na furaha hiyo ilikuwa ya kuambukiza. Wakati Sauli alipokutana na kikundi cha manabii hao, Roho wa Mungu alimjia na yeye pia akaanza kutoa unabii (sura ya [10-13](#)). Tukio hili lilitokea mara kwa mara kwa wajumbe mbalimbali waliotumwa na Sauli katika tukio la baadaye ([19:20-22](#)). Wakati huo Sauli tena alitoa unabii, na tabia yake ya inaelezewa katika [1 Samweli 19:24](#). Wakati Elisha aliulizwa kutoa unabii kwa Mfalme Yehoram wa Israeli, kwanza aliomba mpiga muziki. Mpiga muziki alipocheza, nguvu za Bwana zikamjia ([2 Wafalme 3:15](#)).

Aina za Manabii katika Agano la Kale

Kuna aina mbili kuu za agizo la kinabii katika Agano la Kale. Aina moja ni ile ya mwito wa hadithi ambapo Mungu anamwita mtu fulani, na pingamizi zake kwa mwito huo zinashindwa polepole katika mazungumzo kati yake na Mungu. Mfano wa kawaida wa aina hii ya agizo la kinabii unapatikana katika [Yeremia 1:4-8](#):

Neno la BWANA lilinijia, likisema: "Kabla sijakumba tumboni nilikujua, na kabla hujazaliwa nilikutenga na kukuweka kama nabii kwa mataifa."

"Ah, Bwana MUNGU," nilisema, "Hakika sijui jinsi ya kuzungumza, kwa kuwa mimi ni mtoto tu!"

Lakini BWANA aliniambia: "Usiseme, 'Mimi ni mtoto tu.' Kwa kila mtu ninayekutuma, lazima uende, na yote ninayokuamuru, lazima useme. Usiwaogope, kwa maana Mimi nipo pamoja nawe kukulinda," asema BWANA.

Tume za kinabii zinazofanana, ikiwa ni pamoja na mazungumzo kama hayo, zinahusishwa na miito ya Mose ([Kutoka 3:1-4:17](#)) na Gideoni ([Waamuzi 6:11-17](#)).

Aina kuu ya pili ya agizo la kinabii ni "maono ya kiti cha enzi." Mfano bora ni [Isaya 6:1-8](#):

Mwaka ambao Mfalme Uzia alikufa, nilimwona Bwana ameketi kwenye kiti cha enzi, juu na ametukuka; na pindo la vazi lake lilijaza hekalu...

Kisha nikasema: "Ole wangu, kwa maana nimeharibika, kwa sababu mimi ni mtu mwenye midomo michafu na ninaishi kati ya watu wenye midomo michafu; kwa maana macho yangu yamemwona Mfalme, Bwana wa majeshi."

Kisha mmoja wa maserafi akaja kwangu, akiwa na kaa linalowaka mkononi mwake, ambalo alikuwa amelichukua kwa koleo kutoka madhabahuni. Akaligusa mdomo wangu na kusema: "Kwa kuwa hili limegusa midomo yako, uovu wako umeondolewa na dhambi yako imesamehewa."

Kisha nikasikia sauti ya Bwana ikisema: "Nimtume nani? Nani atakwenda kwa ajili yetu?"

Nikasema: "Niko hapa. Nitume mimi!"

Hapa tunapata maelezo ya uwepo wa maono ya nabii katika baraza la mbinguni. Hata hivyo, katika kesi hii, nabii anashiriki katika mashauriano na hivyo kupokea agizo la kinabii. Ingawa manabii wachache wameacha maelezo ya maagizo yao ya kimungu, wengi wao wanaonekana kuwa na ufahamu wa kuwa "wametumwa" na Mungu ([Isaya 48:16](#); [Hosea 8:1](#); [Amosi 7:14-15](#)). Kulingana na Yeremia, manabii wa uongo hawakupokea maagizo kama hayo ya kimungu ([Yeremia 23:21, 32](#); [28:15](#)).

Ujumbe wa Manabii

Namna ya Ujumbe

Namna ya kawaida ya ufunguzi kwa unabii katika Agano la Kale ni msemo "Hivi ndivyo asemavyo Bwana." Msemo huu unapatikana mara nyingi katika muktadha wa unabii. Mfumo huu unaonyesha wazi kwamba ujumbe ulioanzishwa kwa njia hii si neno la nabii anayesema unabii, bali

ni la Mungu wa Israeli aliyempa nabii wake neno lake. Matumizi ya fomula hii pia yanasisitiza hisia ya nabii ya agizo la kimungu. Katika unabii ulioanzishwa kwa njia hii, Mungu anazungumza kwa nafsi ya kwanza. Kwa kweli, karibu matamshi yote ya unabii wa Israeli yameundwa kama hotuba ya moja kwa moja ya Mungu wa Israeli.

Manabii walitumia aina nyingi za kifasihi ili kueleza unabii wao. Mbili kati ya aina zinazotumika sana za hotuba za kinabii ni hotuba ya hukumu na unabii wa wokovu. Hotuba ya hukumu ina angalau vipengele viwili vya msingi: hotuba ya karipio au shutuma, na tangazo la hukumu (tazama [2 Wafalme 1:3-4](#)). Aina ya kawaida ya hotuba ya kinabii ni unabii wa wokovu (tazama [Isaya 41:8-13](#)). Aina nyingine za kudumu za hotuba za kinabii ni unabii wa wokovu ([43:14-21](#)), tangazo la wokovu ([41:17-20](#); [42:14-17](#); [43:16-21](#); [49:7-12](#)), na unabii wa huzuni ([Isaya 5:8-10](#); [10:1-4](#); [Am 5:18-24](#); [6:1-7](#); [Mi 2:1-5](#)).

Maudhui ya Ujumbe

Manabii wote wanatabiri kuhusu siku zijazo. Hata hivyo, utabiri huo haujengi juu ya udadisi wa kibinadamu kuhusu kile kitakachotokea, bali unajikita katika matokeo ya baadaye ya ukiukaji wa zamani au wa sasa wa agano, au juu ya tendo la baadaye la ukombozi litakalotoa tumaini kwa watu waliokata tamaa. Hotuba nyingi za kinabii zilizohifadhiwa katika Agano la Kale awali zilitolewa kama matangazo ya umma au mahubiri. Matangazo haya ya kinabii yalitokana na uovu na uasi wa Israeli. Hosea na Yereimia waliilaumu Israeli kwa kuvunja agano ([Yereimia 11:2-3](#); [Hosea 8:1](#)).

Manabii mara nyingi wanahusishwa na haki ya kijamii na mageuzi ya kijamii. Vipengele hivi bila shaka vilikuwa sehemu muhimu ya ujumbe wao. Amosi aliwalaumu matajiri waliowadhulumu maskini ([Amosi 2:6-8](#); [4:1](#); [5:11](#); [8:4-6](#)). Alipinga uasherati ([2:6-8](#)) na wale wanaopokea rushwa ([5:12](#)). Hosea alieleza maovu yaliyokithiri, ikiwa ni pamoja na uongo, mauaji, wizi, uzinzi, na ibada ya sanamu ([Hosea 4:2](#)). Ibada ya sanamu ilikuwa lengo maalum la lawama zake ([8:5](#); [11:2](#)). Msingi wa lawama kali kama hizo juu ya tabia ya Israeli ni upendo usio na mwisho wa Mungu kwa Israeli ([Isaya 43:4](#); [Yereimia 31:3](#); [Hosea 3:1](#); [11:1-4](#); [14:4](#); [Malaki 1:2](#)), ambao hauwezi kutenganishwa na uteuzi wake wa Israeli ([Isaya 43:1](#); [Yereimia 33:24](#); [Ezekieli 20:5](#); [Hosea 3](#)).

Manabii walihusika si tu na makosa ya Israeli na hukumu ya kihistoria ambayo bila shaka ingefuata,

bali pia na kufikia wakati wa mwisho wa furaha. Ujumbe wa manabii wengi unahusiana kabisa na nyakati za mwisho. Mojawapo ya dhana hizo za nyakati za mwisho ni ile ya Siku ya Bwana. Dhana ya Siku ya Bwana inaonekana kwanza katika Amosi, ambapo mkazo uko kwenye janga litakalowapata Israeli siku hiyo. Licha ya mkazo wa Amosi juu ya janga, Siku ya Bwana ni dhana ambayo ilikuwa na maana ya wokovu na hukumu kwa Israeli. Janga litakalotokea katika Siku ya Bwana linaweza kuangaliwa kwa mtazamo wa utimilifu wa kihistoria halisi katika matukio ya kusikitisha ya 722 Kabla ya Kristo (KK) (kuanguka kwa Samaria) na 586 Kabla ya Kristo (KK) (kuanguka kwa Yuda). Hata hivyo, bado kuna vipengele vya utabiri huu vinavyopita utimilifu wa kihistoria na kuelekea kwenye utimilifu wa nyakati za mwisho.

Kutokana na dhana ya Waisraeli ya "wokovu" kuwa ya muda katika vipimo vyake, ilijumuisha baraka kama vile urefu wa maisha, uzazi wa tumbo na shamba, amani na ushindi dhidi ya maadui, wingi wa maji, na kadhalika. Kwa kuzingatia dhana hii ya wokovu, enzi ya baadaye inafikiwa kwa maneno hayo hayo, kama ilivyo katika [Amosi 9:13-15](#).

Manabii waliona wakati ambapo Daudi mwenyewe, au mtu anayefanana sana naye, angerudi na kuanzisha enzi ya dhahabu inayokumbusha kipindi cha utawala wa Daudi na Solomoni. Agano la Mungu na Daudi halikuwa agano la masharti bali lilikuwa moja ambalo halingeweza kuvunjwa ([2 Samweli 7:4-17](#); [Zaburi 89](#); [Yereimia 33:19-22](#)). Kwa maarifa haya, manabii wangeweza kutazamia kwa ujasiri urejesho wa kiti cha enzi cha Daudi ([Yereimia 17:24-26](#); [23:5-6](#); [33:14-15](#)).

Unabii katika Agano Jipya

Kinyume na manabii wachache waliodai kuwa wa kipindi kati ya Agano la Kale na Jipya, Ukristo wa mapema ulianza na kipindi kifupi cha shughuli za kinabii. Kipindi hiki kilidumu hadi karne ya pili Baada ya Kristo (BK). Yesu, wanafunzi wake na wafuasi, pamoja na Wakristo wa mapema walikuwa na uhakika kwamba nyakati walizoishi zilikuwa nyakati ambazo unabii wa Agano la Kale ulikuwa ukitimizwa ([Marko 1:14-15](#); [Matendo 2:16-21](#); [Warumi 16:25-27](#); [1 Wakorintho 10:11](#)). Hata hivyo, enzi hii haikuwa tu ya utimilifu bali pia ya upyaisho wa kipawa cha kinabii.

Yohana Mbatizaji

Yohana Mbatizaji anakumbukwa katika Agano Jipya hasa kama mtangulizi wa Yesu ambaye kuja kwake kulitabiriwa na Malaki ([Malaki 4:5-6](#)). Hata hivyo, kwa haki yake mwenyewe, Yohana alitangaza hukumu ya Mungu inayokaribia kwa hisia ya shutuma na lawama inayokumbusha manabii wa Agano la Kale. Mavazi ya Yohana, yaliyokuwa na joho la manyoya na mshipi wa ngozi ([Marko 1:6](#)), yalikuwa yakikumbusha mavazi ya kawaida ya manabii wa Agano la Kale ([1 Wafalme 19:19](#); [2 Wafalme 1:8](#); [2:13-14](#); [Zekaria 13:4](#)). Yohana alitambuliwa kama nabii na watu kila mahali ([Mathayo 14:5](#); [17:10-13](#); [Marko 9:11-13](#); [11:32](#); [Luka 1:76](#); [7:26](#)). Luka anaripoti, kwa mtindo unaofanana na simulizi za kinabii za Agano la Kale, kwamba “neni la Mungu lilimjia Yohana” ([Luka 3:2](#)).

Hotuba mbili fupi za kinabii zimehifadhiwa katika [Mathayo 3:7-10](#) (linganisha [Luka 3:7-9](#)) na [Marko 1:7-8](#) (linganisha [Mathayo 3:11-12](#); [Luka 3:15-18](#)). Katika hotuba ya kwanza, Yohana aliwalaumu watu wa kizazi chake waliokiuka sheria ya agano na kuwasihi wabadilike. Katika hotuba ya pili, Yohana alitabiri kuja kwa Mwenye Nguvu, Yesu ([Mathayo 3:11](#); [Marko 1:7](#); [Luka 3:16](#); [Yohana 1:15, 27, 30](#); [Matendo 13:25](#)). Hata hivyo, mtindo wa Yohana haukuwa sawa kabisa na ule wa manabii wa Agano la Kale. Kauli zake zilitolewa kwa mamlaka yake mwenyewe. Hakuwahi kutumia misemo kama “hivi ndivyo asemavyo Bwana,” au kuwasilisha matamshi yake ya kinabii kana kwamba yalikuwa hotuba zilizotolewa na Mungu. Hata hivyo, licha ya tofauti hizi, Yohana anachukuliwa kwa usahihi kama mwakilishi wa mwisho wa utamaduni wa kinabii wa Agano la Kale ([Mathayo 11:13](#); [Luka 16:16](#)).

Yesu wa Nazareti

Yesu alionekana sana kama nabii ([Mathayo 16:14](#); [21:10-11](#); [Marko 6:14-15](#); [8:28](#); [Luka 7:16, 39](#); [9:8, 19](#); [Yohana 6:14](#); [7:40, 52](#)). Tathmini hii ilitokana na matendo makuu aliyofanya Yesu pamoja na hotuba zake za kinabii na utabiri. Ingawa Yesu hakudai hadhi ya kinabii moja kwa moja, dai hilo linaonekana wazi katika [Marko 6:4](#): “Ni katika mji wake mwenyewe, miongoni mwa jamaa zake, na katika nyumba yake mwenyewe ambapo nabii hana heshima” (linganisha [Mathayo 13:57](#); [Luka 4:24](#)). Pia linaonekana katika [Luka 13:33](#): “Hata hivyo, lazima niendeleo leo na kesho na siku inayofuata, kwa maana si halali kwa nabii kuangamia nje ya Yerusalemu.” Katika Matendo,

Yesu anachukuliwa kama “nabii kama Mose” aliyetabiriwa katika [Kumbukumbu la Torati 18:18](#) ([Matendo 3:22](#); [7:37](#)). Mathayo anamwasilisha Yesu kama Mose Mpya, lakini hasisitizi sana jukumu lake la kinabii. Yohana, hata hivyo, kama Luka, anasisitiza jukumu la Yesu kama nabii ([Yohana 4:19](#); [6:14-15](#); [7:40](#)).

Ingawa injili za kikanoni na Matendo zinaonyesha dhana kwamba Yesu alikuwa nabii, pia zinasisitiza ukweli kwamba alikuwa zaidi ya nabii. Hata hivyo, nafasi ya nabii ilikuwa muhimu sana katika Uyahudi wa awali, hivyo kutambuliwa kwa Yesu kama nabii ni jambo la maana sana. Kuna sababu 12 thabiti za kumchukulia Yesu kama nabii katika utamaduni wa Agano la Kale:

1. Mamlaka kuu ya mafundisho ya Yesu ([Marko 1:27](#)). Kipengele hiki kinaangaziwa na matumizi yake ya fomula ya utangulizi “(Amina) Nawaambia,” ambayo inakumbusha fomula “hivi ndivyo asemavyo Bwana” iliyotumiwa na manabii wa Agano la Kale.
2. Maneno mengi ya Yesu yana tabia ya kishairi ambayo inatofautiana na mafundisho ya marabi wa kisasa, lakini inafanana na usemi wa kishairi wa manabii wa Agano la Kale.
3. Yesu alipata maono ([Luka 10:18](#)) kama ilivyokuwa kwa manabii wa kale.
4. Yesu, kama manabii wengine, alitoa unabii mwingi ([Mathayo 23:38](#); [Marko 13:2](#); [14:58](#); [Luka 13:35](#); na wengineo).
5. Kama ilivyokuwa kwa manabii wa Agano la Kale, Yesu alifanya matendo ya mfano kama vile utakaso wa hekalu, kuingia Yerusalemu, na Karamu ya Mwisho.
6. Yesu, kama manabii wengine, alipohitajika, alikataa ufuatiliaji rasmi wa taratibu za kidini na kusisitiza umuhimu wa maadili na kiroho katika utiifu kwa Mungu.

7. Yesu alitangaza ujio wa karibu wa Ufalme wa Mungu—tangazo la wakati wa mwisho linalofanana na yale yaliyotolewa na manabii.
8. Kama manabii wa Agano la Kale, Yesu alifanya kazi kama mhubiri wa kutubu.
9. Yesu, kama manabii wengi, alitambua wito maalum kutoka kwa Mungu ([Mathayo 15:24](#); [Marko 8:31](#); [9:37](#); [14:36](#); [Luka 4:18-26](#)).
10. Yesu, kama manabii wengine, alipokea ufunuo wa kimungu kupitia ushirika wa karibu na Mungu ([Mathayo 11:27](#); [Luka 10:22](#)).
11. Kama ilivyokuwa kwa manabii, Yesu alimwakilisha Mungu. Kuntii Yesu ilikuwa ni sawa na kuntii Mungu, na kumkataa Yesu ilikuwa ni sawa na kumkataa Mungu ([Marko 9:37](#); linganisha [Ezekieli 33:30-33](#)).
12. Kama manabii, Yesu alitambua kuwa na utume kwa Waisraeli wote ([Mathayo 15:24](#); [19:28](#); [Luka 22:30](#)).

Miongoni mwa utabiri mwingi wa kinabii wa Yesu ni haya yafuatayo:

1. Utabiri wa kuja kwa ufalme wa Mungu ([Mathayo 10:7-8, 23](#); [23:39](#); [Marko 1:15](#); [9:1](#); [13:28-29](#))
2. Unabii wa uharibifu wa Yerusalemu na hekalu ([Mathayo 23:37-39](#); [24:2](#); [26:61](#); [27:40](#); [Marko 13:2](#); [14:58](#); [15:29](#); [Luka 13:34-35](#); [21:6](#); [Yohana 2:19-21](#))
3. Unabii wa kuja kwa Mwana wa Adamu ([Mathayo 10:23, 32-33](#); [12:40](#); [13:40-41](#); [16:27](#); [24:27, 37-39](#); [Marko 8:38](#); [13:26-27](#); [14:62](#); [Luka 9:26](#); [11:30](#); [12:8-9](#); [17:24, 26](#))

4. Unabii wa mwisho wa enzi. Sehemu ndefu zaidi ya kinabii katika injili ni mazungumzo ya Yesu kuhusu mwisho wa nyakati katika [Marko 13:1-32](#) (linganisha [Mathayo 24:1-36](#); [Luka 21:5-33](#)). Idadi ya unabii kuhusu uharibifu wa Yerusalemu na mwisho wa enzi imeunganishwa katika mazungumzo marefu kwa wanafunzi.

Unabii kama Kipawa kwa Wanaoamini

Kulingana na Matendo, mwanzo wa shughuli za kinabii katika Ukristo wa mapema uliambatana na kumiminwa kwa Roho Mtakatifu juu ya Wakristo wa kwanza katika Siku ya Pentekoste ([Matendo 2:1-21](#)). Mahubiri ya Petro katika Siku ya Pentekoste yanaonyesha kwamba kumiminwa kwa Roho kulitimiza unabii wa Yoeli ([Matendo 2:4, 17-21](#); linganisha [Yoeli 2:28-32](#)). Aidha, kwa kuwa Roho alikuwa amemiminwa juu ya Wakristo wote wa mapema (Roho huyo akiwa Roho wa unabii), wote walikuwa manabii halisi au wenye uwezo wa unabii.

Kulingana na [1 Wakorintho 12:28](#) (tazama pia [Warumi 12:6](#); [Waefeso 4:11](#)), Mungu ameweka katika kanisa kwanza mitume, pili manabii, na tatu walimu. Majina ya baadhi ya manabii wa awali wa Kikristo yamehifadhiwa. Hawa ni pamoja na Agabo ([Matendo 11:27-28](#); [21:10-11](#)); Yuda na Sila ([15:32](#)); Barnaba, Simeoni Nigeri, Lukio wa Mkirene, Manaeni, na Paulo ([13:1](#)); na binti wanne mabikira wa Filipo mwinjilisti ([21:8-9](#)). Yohana, mwandishi wa Ufunuo, alikuwa hakika nabii ([Ufunuo 1:3](#); [22:9, 18](#)), ingawa hakuwahi kudai moja kwa moja cheo hicho.

Nafasi ya Nabii wa Kikristo

Manabii wa kikristo walikuwa viongozi katika jamii za awali za Kikristo ([1 Wakorintho 12:28](#); [Waefeso 4:11](#)), ambao walitumia kipawa chao cha unabii katika mikusanyiko ya kanisa ([Matendo 13:1-3](#); [11:27-28](#); [1 Wakorintho 12-14](#); [Ufunuo 1:10](#)). Kwa kuwa Roho wa Mungu alikuwa akifanya kazi kwa nguvu katika ibada za Kikristo, unabii ulikuwa njia kuu ambayo Mungu alizungumza na watu wake. Manabii, kama mitume na walimu, hawakuwa na ofisi katika jamii za mitaa kama maaskofu, wazee, na mashemasi. Badala yake, walichaguliwa, si na makutaniko binafsi, bali kwa agizo la kimungu. Kwa hivyo, waliheshimiwa na kukubalika katika jamii zote za mitaa.

Manabii wa Kikristo wa awali walikuwa na tabia ya kusafiri na pia walikuwa wamekaa. Manabii wanaosafiri [wanaosafiri kutoka sehemu moja hadi nyingine] inaonekana walikuwa wengi zaidi katika Syria-Palestina na Asia Ndogo kuliko katika makanisa ya Ulaya.

Kazi ya Unabii

Kulingana na Paulo, kusudi kuu la unabii (kama ilivyo kwa karama nyingine za kiroho) ni kujenga kanisa. Kulingana na [1 Wakorintho 14:3](#), “anayetoe unabii anazungumza na watu kwa ajili ya kujenga, kuhimiza, na kufariji.” Pia, katika [1 Wakorintho 14:4](#), Paulo anasema kwamba “anayezungumza kwa lugha anajijenga mwenyewe, lakini anayetoe unabii analijenga kanisa.” Paulo alijadili mada ya karama za kiroho, hasa unabii na kunena kwa lugha, kwa sababu Wakorintho walikuwa wameweka mkazo mkubwa kwenye kunena kwa lugha. Paulo hakupinga kunena kwa lugha ([1 Wakorintho 14:18, 39](#)), lakini alionyesha kwamba kanisa halingeweza kujengwa kwa hilo kwa sababu kwa ujumla halieleweki. Unabii, ambao ulikuwa na hotuba inayoeleweka iliyoongozwa na Roho Mtakatifu, ulichangia katika kujenga, kuhimiza, na kufariji kwa wote waliokuwepo ([1 Wakorintho 14:20-25, 39](#)).

Maudhui ya Unabii wa Kikristo

Tunajua kidogo tu kuhusu maudhui ya unabii uliotolewa katika kanisa la karne ya kwanza. Unabii mara kwa mara ulitoa mwongozo wa kimungu katika kufanya maamuzi muhimu katika Ukristo wa mapema. Kupitia ujumbe wa kinabii, Paulo na Barnaba walichaguliwa kwa ajili ya misheni maalum ([Matendo 13:1-3](#); linganisha [1 Timotheo 1:18; 4:14](#)). Inawezekana kupitia unabii, Paulo na Timotheo walikatazwa kuhubiri injili Asia ([Matendo 16:6](#)). Vilevile, walikatazwa na Roho wa Yesu kwenda Bithinia (mstari [7](#)).

Labda matumizi ya mara kwa mara ya unabii ni utabiri wa siku zijazo. Agabo alitabiri njaa ya ulimwengu mzima ([11:28](#)) na kukamatwa kwa karibu kwa Paulo ([21:11](#)). Manabii wengine pia walikuwa wametabiri kifungo chake kinachokaribia ([20:23](#)). Unabii ulio katika Ufunuo wa Yohana umeelekezwa kwenye matukio ya siku zijazo ambayo yatatokea polepole katika siku za mwisho. Hata hivyo, lengo la unabii wa kina wa Yohana si kuridhisha udadisi wa wasikilizaji wake bali kuwafariji na kuwahimiza wanapopitia mateso.

Namna ya Unabii wa Kikristo

Tofauti na manabii wa Agano la Kale, manabii wa Kikristo hawakuwasilisha ujumbe wao kila mara kwa njia ya hotuba ya moja kwa moja kutoka kwa Mungu au Yesu. Kuna viashiria vichache, ikiwa vipo, vya rasmi vya uwepo wa hotuba ya kinabii katika fasihi ya awali ya Kikristo. Kitabu cha Ufunuo ni mfano mmoja mashuhuri.

Tazama pia Ndoto; Orakulo; Ahadi; Nabii, Nabii wa Kike; Manabii, Waongo; Maono.

Ungamo

Kukiri hatia, dhambi, au kutoa tamko la imani ya kidini. "Ungamo" inaweza kumaanisha kukubaliana, kuahidi, au kukubali jambo fulani.

Aina za Ungamo katika Biblia

Biblia inazungumzia aina mbili tofauti za ungamo. Aina ya kwanza hutokea wakati watu wanapoungama dhambi zao kwa Mungu. Wanamweleza Mungu kuhusu mambo maalum mabaya waliyofanya ([Mambo ya Walawi 5:5; 1 Yohana 1:9](#)). Wakati watu wanaungama kwa njia hii, wanakubali kwamba wamekiuka sheria ya Mungu ([Zaburi 119:126](#)). Wanaelewa kwamba makosa yao yanastahili adhabu ([Warumi 6:23](#)). Pia wanatambua kwamba hawajatimiza mahitaji ya Mungu kwa maisha matakatifu ([Mambo ya Walawi 19:2; Mathayo 5:48](#)).

Katika nyakati za Agano la Kale, kiongozi wa kidini jemadari (aitwaye kuhani mkuu) aliungama dhambi kwa niaba ya watu wote ([Mambo ya Walawi 16:21](#)). Mungu alitarajia taifa zima la Israeli likiri walipokiuka sheria zake ([Mambo ya Walawi 26:40; 2 Mambo ya Nyakati 7:14](#)).

Viongozi wengi wa Kiyahudi waaminifu walichukulia ungamo kwa uzito. Danieli, Ezra, na Nehemia waliomba kwa Mungu na wakaungama makosa ya taifa lao. Walikubali kwamba adhabu ya Mungu kwa watu wao ilikuwa ya haki. Wakati huo huo, waliomba Mungu aonyeshe huruma na kusaidia watu wao ([Danieli 9:20; Ezra 10:1; Nehemia 1:6](#)).

Aina ya pili ya ungamo hutokea wakati watu wanapotangaza ukweli kuhusu Mungu. Wanaungama kwamba Mungu anatawala kila kitu ([1 Mambo ya Nyakati 29:10-13](#)). Pia wanakiri kwamba Mungu daima anaonyesha upendo na wema kwa watu wake ([Zaburi 118:2-4](#)). Watu

wanaungama njia ambazo Mungu amewasaidia ([Zaburi 105:1-6](#)). Wakati watu wanashiriki ungamo huu wakati wa ibada au katika nyimbo, Agano la Kale linaita hii "baraka ya Bwana" ([Zaburi 100:4](#)).

Ungamo katika Zaburi

Kwenye Biblia, aina hizi mbili za ungamo mara nyingi huonekana pamoja katika nyimbo maalum zinazoitwa Zaburi. Zaburi nyingi hizi humshukuru Mungu na hufuata mtindo unaofanana:

1. Mwandishi anakubali makosa yake.
2. Wanaelezea kuwa wagonjwa sana au wanakabiliana na kifo.
3. Wanasema jinsi walivyomwomba Mungu na jinsi Mungu alivyowaokoa.
4. Wanashiriki wimbo wao kumshukuru Mungu kwa sababu walikuwa na ahadi.

Zaburi nyingi hufuata mtindo huu ([Zaburi 22; 30; 32; 34; 40; 51; 116](#)).

Kwenye lugha ya Kiebrania (lugha ya asili ya sehemu kubwa ya Agano la Kale), neno moja lina maana ya "sifa" na "ungamo wa dhambi." Kwa waandishi wa Zaburi hizi, mawazo haya yalikuwa yameunganishwa. Walianza kwa ungamo wa dhambi zao na kukubali hukumu ya haki ya Mungu. Kisha, walimaliza kwa kumshukuru Mungu kwa msamaha wake na uwezo wake wa kuwaokoa.

Ungamo katika Maisha ya Kikristo

Maana zote hizo pia zinapatikana katika Agano Jipya. Wakristo huungama kwamba Yesu ni Kristo na kwamba wao ni wake. "Kwa hiyo kila mtu anakayeniungama mbele ya watu, nami nitamungama mbele ya Baba yangu aliye mbinguni" ([Mathayo 10:32](#)). Kutomungama Kristo ni sawa na kumkana ([Mathayo 10:33; Luka 12:8; linganisha 2 Timotheo 2:11-13; Ufunuo 3:5](#)).

Maisha ya Kikristo huanza kwa ungamo la imani hadharani ([Warumi 10:9-10; 1 Timotheo 6:12](#)). Maelezo ya ungamo huku yanapatikana katika [1 Yohana 4:2](#). Biblia inafundisha kwamba Wakristo wanapaswa pia kuungama kwamba "Yesu Kristo amekuja katika mwili." Hii ina maana mbili:

1. Yesu ni Mwana wa Mungu ambaye alikuwepo kabla ya kuja duniani ([1 Yohana 4:15](#)).

2. Yesu alikuwa mwanadamu kikamilifu na akaishi miongoni mwa watu.

Neno la Kigiriki kwa "kuungama" pia lina maana ya "kusema jambo lililile." "Kuungama vizuri" kwa Mkristo hufuata mfano wa kuungama kwa Kristo ([1 Timotheo 6:12-13](#)).

Agano Jipya linataja ungamo wa dhambi katika sehemu kadhaa muhimu. Wakati Yohana Mbatizaji alipokuwa akibatiza watu, walikuwa wakikiri waziwazi dhambi zao kwa wengine na kugeuka kutoka kwa matendo yao mabaya ([Marko 1:4-5](#)).

Wakristo wote wanapaswa kukubali mbele ya Mungu kwamba wao ni wenye dhambi ([1 Yohana 1:8-10](#)). Yakobo, mmoja wa wafuasi wa Yesu, aliandika zaidi kuhusu hili. Alifundisha kwamba wakati Wakristo wanapougua, wanapaswa kuwaomba viongozi wa kanisa lao kuwatembelea. Wakati wa ziara hizi, mgonjwa anapata nafasi ya kuungama dhambi zozote.

Kama tulivyoona katika Zaburi, Yakobo anaonyesha jinsi kuungama kunavyoweza kuleta uponyaji wa kiroho na kimwili. Kwa sababu hii ni muhimu sana, Yakobo aliwahimiza Wakristo kuungama dhambi zao kwa kila mmoja.

Tazama pia Uongofu; Msamaha; Kutubu.

Upendo

Fadhila ni dhima muhimu katika teolojia na maadili ya Kikristo. Hivyo basi, ni muhimu kuelewa kwa wazi neno hili lililo na umuhimu mkubwa.

Katika Agano la Kale

Mapenzi ya kimwili (ahabah na dod) yanazungumziwa katika hadithi za Adamu na Hawa na za Yakobo na Raheli, pamoja na katika Wimbo Ulio Bora. Aina ya juu ya upendo, inayohusisha uaminifu, uthabiti, na wema, inaonyeshwa na neno la Kiebrania "hesed" ambalo wakati mwingine hutafsiriwa kama "uaminifu" ([2 Sm 22:26](#), rsv), lakini mara nyingi zaidi "upendo wa kudumu" au "wema wa upendo."

Maana ya neno hili muhimu iko wazi katika [Hosea 2:19-20](#): "Nitakufanya mke wangu milele, nikikuonyesha haki na uadilifu, upendo usio na kikomo na huruma. Nitakuwa mwaminifu kwako na kukufanya wangu, na hatimaye utanijua kama Bwana" (nlt); katika [Yobu 6:14-15](#), ambapo wema unalinganishwa na usaliti; na katika [1 Samweli 20:8](#), inayozungumzia wema wa agano. Upendo

huu usioweza kutikisika na thabiti wa Mungu unalinganishwa na mabadiliko yasiyotabirika na ya ghafila ya miungu ya kipagani. Hesi si mwitikio wa kihisia kwa uzuri, sifa, au wema bali ni mtazamo wa kimaadili uliojitolea kwa manufaa ya mwingine, iwe huyo mwingine anapendeka, anastahili, au anaitikia au la (tazama [Kumb 7:7-9](#)).

Hii uaminifu wa kudumu, ulio na lengo thabiti la wema, unaweza kuwa mkali, ukiwa na nia ya kuwaadabisha watu waasi, kama vile manabii kadhaa walivyoonya. Lakini upendo wa Mungu hauwezi kubadilika. Kupitia uhamisho na kushindwa uliendelea kwa uvumilivu usio na mwisho, bila kuidhinisha uovu wala kuwaacha watenda maovu. Ndani yake kuna wema, huruma, na upole ([Zab 86:15](#); [103:1-18](#); [136](#); [Hos 11:1-4](#)), lakini sifa yake kuu ni wajibu wa kimaadili uliokubaliwa kwa ajili ya ustawi wa mwingine.

Hata hivyo, jibu lilitarajiwa. Sheria ilihimiza upendo wa dhati na shukrani kwa Mungu aliyewachagua na kuwaokoa Israeli ([Kumb 6:20-25](#)). Hii ilipaswa kuonyeshwa katika ibada na hasa katika matibabu ya kibinadamu kwa maskini, wasioweza kujilinda, wageni wa kudumu, watumwa, wajane, na wote wanaoteseka na dhuluma na ukatili. Hosea vivyo hivyo alitegemea upendo thabiti kati ya watu kuja kutoka kwa upendo thabiti wa Mungu kwa watu ([Hos 6:6](#); [7:1-7](#); [10:12-13](#)).

Upendo kwa Mungu na kwa "jirani yako kama nafsi yako" ([Walawi 19:18](#)) umeunganishwa katika sheria na unabii wa Israeli. Ingawa kuna aina nyingi za upendo katika Agano la Kale, haya ndiyo mambo makuu: hatua ya upendo wa Mungu, ubora wa maadili wa upendo, na uhusiano wa karibu kati ya upendo kwa Mungu na upendo kwa wengine.

Katika Agano Jipya

Kati ya maneno ya Kigiriki yanayotumika kuelezea upendo, eros (upendo wa kimapenzi) haupatikani katika Agano Jipya. Upendo wa kirafiki, ikimaanisha upendo wa asili, inapatikana mara 25 hivi, na Filadelfia (upendo wa kindugu) mara tano, na philia (urafiki) tu katika [Yakobo 4:4](#). Storge, ikimaanisha upendo wa asili kati ya jamaa, inaonekana mara kwa mara katika maneno ya mchanganyiko. Kwa mbali neno linalotumika zaidi ni agape, ambalo kwa ujumla linachukuliwa kumaanisha nia njema ya kimaadili inayotokana na heshima, kanuni, au wajibu badala ya mvuto wa haiba. Agape inafanana sana kwa maana na hesed kwa kuwa zote zinamaanisha kujitolea. Agape inamaanisha hasa kumpenda asiye na stahili, licha

ya kuvunjika moyo na kukataliwa. Tofauti kati ya agapao na phileo ni ngumu kudumisha katika vifungu vyote. Agape inafaa sana kwa upendo wa kimungu. Agape iliaminika kwa muda mrefu kuwa ni neno la Kikristo, lakini matukio ya kipagani yamedaiwa hivi karibuni. Kitenzi agapao kilikuwa cha mara kwa mara katika Agano la Kale la Kigiriki. Ingawa agape inahusiana zaidi na kanuni za kimaadili kuliko na mwelekeo au kupenda, kamwe haimanishi wema wa kidini wa baridi unaoonyeshwa kutokana na wajibu pekee, kama mifano ya maandiko inavyothibitisha kwa wingi.

Kwenye Injili za Sinoptiki

Kwenye ulimwengu wenye dhambi na mateso, upendo wa kimungu wa Yesu ulijidhihirisha kwa huruma na uponyaji kwa wale waliotaabika na kwa kujali ukombozi kwa wale waliojitenga na waliokata tamaa. Hivyo, ufalme ambao Kristo alitangaza ulitoa habari njema kwa maskini, wafungwa, vipofu, na waliodhulumiwa ([Mt 11:2-5](#); [Lk 4:18](#)), wakati mtazamo wa Yesu kuelekea wale waliotengwa, kudharauliwa, au wanaoomboleza dhambi katika nchi ya mbali ya roho uliwahakikishia msamaha na kurudi kwa furaha katika nyumba ya Baba ([Lk 15](#)). Msamaha huo ulikuwa wa bure, sharti lake pekee likiwa utayari wa kuupokea kwa toba na imani.

Zaidi ya hayo, habari njema ya upendo wa kimungu inaweka wajibu wake: kumpenda Mungu na kuwapenda wengine kama Mungu anavyofanya ([Mt 5:44-48](#)). Amri ya kwanza na kuu katika sheria ya Mungu ni "Mpende Bwana Mungu wako. ... Na ya pili ni kama hiyo, Mpende jirani yako kama nafsi yako. Kwa amri hizi mbili hutegemea sheria yote na manabii" ([Mt 22:35-40](#), rsv; cf. [Walawi 19:18](#); [Kumbukumbu la Torati 6:5](#)).

Amri ya kwanza si sawa na, haipotei, au haitimizwi tu kupitia ya pili; ni tofauti na ya msingi. Kile Yesu alimaanisha kwa kumpenda Mungu kinaonyeshwa na tabia zake mwenyewe za ibada ya umma, maombi ya faragha, na utiifu kamili. Upendo kwa jirani haujafanuliwa popote lakini umeonyeshwa kila mahali. Katika mfano wa Msamaria mwema, "jirani" inaonyeshwa kumaanisha yeyote aliye karibu vya kutosha kusaidia, na upendo unahusisha huduma yoyote ambayo hali ya jirani inahitaji. Mfano wa kondoo na mbuzi unaonyesha upendo ukilisha wenye njaa, kuwavisha walio uchi, kuwatembelea wagonjwa na walio gerezani. Katika mfano usiochoka wa Yesu, upendo huponya, hufundisha, hurekebisha mafundisho kwa wasikilizaji kwa mfano na lugha ya ishara, hutetea

wale wanaokosolewa au kudharauliwa, hutangaza msamaha, hufariji waliofiwa, hujenga urafiki na wapweke. Tunapaswa kuwapenda wengine kama alivyotupenda na kama tunavyojipenda wenyewe. Uhamisho wa mawazo wa kujipenda wenyewe hufanya mema bila kutarajia malipo, kamwe haurudishi matibabu mabaya, unahakikisha heshima isiyokoma hata kwa walio chini kabisa, unadumisha uelewa wa kina unaopunguza hukumu.

Kwa Yesu, dhambi kubwa ilikuwa ukosefu wa upendo, kuacha kwa makusudi jambo lolote jema, kupita upande mwingine huku wengine wakiteseka, kupuuza wahitaji kwenye lango la mtu, kukosa kusamehe. Ukosefu wa upendo ulizidishwa na kujiona mwenye haki, ukosoaji, ukosefu wa hisia za kidini unaopuuza shida za wengine ili kuhifadhi kanuni ndogo za kidini. Mwishowe, utiifu au kupuuza sheria ya upendo itaamua hatima ya milele ya kila mtu ([Mt 25:31-46](#)).

Kwenye Maandishi ya Paulo

Kanisa la mitume lilielewa haraka kanuni ya mapinduzi kwamba upendo unatosha. Tamko la Paulo kwamba upendo unatimiza sheria yote ni karibu nukuu kutoka kwa Yesu. Maelezo yake ya amri mbalimbali dhidi ya uzinzi, kuua, kuiba, na kutamani yanahitimishwa katika kupenda, kwa sababu upendo hauwezi kumkosea jirani ([Warumi 13:8-10](#)). [Waefeso 4:25-5:2](#) inafanya hoja hiyo kwa njia nyingine: uchungu wote, hasira, uongo, wizi, kashfa, na uovu vinapaswa kubadilishwa na upole, msamaha, na wema.

Upendo ni, kwa Paulo, "sheria ya Kristo," kuu na ya kutosha ([Gal 5:14](#); [6:2](#)), na Paulo anafafanua vizuri kile pekee kinachofaa katika Ukristo kama "imani inayofanya kazi kupitia upendo" ([5:6](#)). Anasisitiza kwamba udhihirisho mkuu wa Roho ambao Wakristo wanapaswa kutamani ni "njia bora zaidi" ya upendo ([1 Wakorintho 12:27-13:13](#); cf. [Warumi 5:5](#); [Gal 5:22](#)). Hapa pia, anapambanua upendo na maonyesho mengine matano ya bidii ya kidini inayothaminiwa sana Korintho ili kuonyesha kwamba kila moja haina faida bila upendo ([1 Kor 13:1-3](#)). Anamaliza sura kwa kulinganisha upendo na imani na tumaini, vipengele vingine vya kudumu vya uzoefu wa kidini, na kutangaza upendo kuwa kuu zaidi.

Maelezo ya Paulo kuhusu upendo katika vitendo yanajumuisha ukarimu, matendo ya huruma, na ukaribishaji; kuepuka kulipiza kisasi; huruma; kushangilia na wengine; kushiriki udhaifu, aibu, au uhitaji; kurejesha, kusaidia, na kujenga wengine,

kuwapa heshima yote, wema, msamaha, kutia moyo; kuzuia ukosoaji, hata wa "ndugu dhaifu" mgawanyiko na mwenye uchungu mwingi—orodha haina mwisho. Kwa ujumla, upendo unafunuliwa kama sifa ya shughuli, ya kufikiri, na ya kuteseka ([1 Kor 13:4-8](#)). Kwa kifupi, upendo haudhuru na hauachi wema wowote; ni sheria ya Mungu.

Kulingana na Paulo, Mungu alionyesha upendo wake kwetu kwa kuwa Kristo alikufa kwa ajili yetu. Kwa sababu ya upendo wake mkuu, alitufanya hai katika Kristo; katika upendo huo tunaishi, kwa huo tunashinda, na kutoka kwake hakuna kitu kitakachotutenganisha ([Rum 5:8](#); [8:32-39](#); [2 Kor 13:14](#); [Efe 2:4](#); [2 The 2:16](#); [Tito 3:4-5](#)). Upendo wetu unaakisi upendo uliomwagwa kwanza "katika mioyo yetu" ([Rum 5:5](#)), na unaelekezwa kwa Kristo ([1 Kor 7](#); [16:22](#); [Efe 6:24](#)) na kwa wengine, ambao tunawapenda kwa ajili yake.

Kwenye Maandishi ya Yohana

Kile ambacho Yohana baadaye alikumbuka na kuzingatia ni kile kilichokuwa taji la mafundisho ya kibiblia kuhusu upendo. Kwa Yohana, upendo ulikuwa msingi wa yote yaliyotokea—"Mungu aliyipenda ulimwengu (Yn 3:16; 16:27; 17:23) Hivi ndivyo tunavyojua upendo: Kristo alitoa maisha yake kwa ajili yetu (1 Yn 3:16). Upendo wa pamoja kati ya Baba, Mwana, na wanafunzi lazima uwe ukweli wa msingi katika Ukristo kwa sababu Mungu mwenyewe ni upendo (4:8, 16).

Tunajua hili kwa Mwili wa Mungu na kwa msalaba (1 Yn 4:9-10). Hivyo tunajua na kuamini upendo ambao Mungu anao kwetu, na kwamba upendo huo ni wa kimungu ("wa Mungu"). Inafuata kwamba "yeyote anayependa amezaliwa na Mungu." "Yeyote asiyeenda hajamjua Mungu." Mtu kama huyo "yuko gizani," "si wa Mungu," na "baki katika kifo." Hakuna mtu aliyewahi kumwona Mungu; hata hivyo "ikiwa tunapenda, ... Mungu anaishi ndani yetu" na sisi ndani ya Mungu.

Upendo wa Mungu hivyo ni wa kwanza na wa asili; ikiwa tunapenda kabisa, ni "kwa sababu yeye alitupenda kwanza." Upendo wetu unalenga kwanza kwa Mungu, na Yohana anachunguza kwa makini katika mitihani yake ya upendo huo wa kumuelekea Mungu. Unahitaji kwamba "tupende si dunia," kwamba "tuhifadhi neno lake [na] amri zake," na kwamba tupende ndugu na dada zetu wa Kikristo. Amri hii tuliyoipokea kutoka kwa Kristo, "ya kwamba anayependa Mungu apaswa kumpenda ndugu yake pia," kwa sababu "ikiwa Mungu alitupenda hivyo, sisi pia tunapaswa

kupendana.” Mara kumi na mbili Yohana alisisitiza wajibu wa uaminifu wa pamoja na upendo. Kweli, ikiwa mtu anafunga moyo wake dhidi ya ndugu au dada yake, “je, upendo wa Mungu unaishi vipi ndani yake?” Mshikamano huu juu ya upendo wa pamoja wa Wakristo umeonekana kuwa kikomo kikubwa kwa upendo ambao Yesu alihitaji. “Ndugu yako” inaonekana kuwa imetawala “jirani yako.” Katika suala hili, amri iliyotolewa katika chumba cha juu (Yn 13:34) ni “mpya” ikilinganishwa na ile katika Mathayo 22:39 (ikirejelea Mambo ya Walawi 19:18), na hali hizo zinaeleza kwa nini. Usiku ambao Yesu alikamatwa, ulikumbwa na uhasama wa ulimwengu uliozunguka, msalaba ulio karibu, na kukosekana kwa Yuda. Mambo yote ya baadaye yalitegemea uaminifu wa pamoja wa wanafunzi 11, wakiwa pamoja chini ya shinikizo la kijamii. Kufikia wakati wa barua ya Yohana, kukosekana kwa viongozi na wafuasi mpya kulikuwa kumepasua kanisa. Ukatili wa injili ulioitwa Gnosticism, kimsingi wa akili, mwenye kiburi, “asiyezingatia upendo” (Ignatius), ulikatisha viongozi na wafuasi (1 Yn 2:19, 26). Tena, uaminifu wa pamoja ulikuwa muhimu sana, na Yohana aliandika kwa dhati ili kuimarisha na kudumisha ushirika wa mitume (1 Yn 1:3).

Hata hivyo, upendo kwa ndugu wa Kikristo hauondoi, bali badala yake unachochea upendo mpana zaidi (angalia 2 Pt 1:7). Yohana anasisitiza kwamba Mungu alilipenda ulimwengu mzima (Yn 3:16; 1 Yn 2:2; 4:14). Zaidi ya hayo, ikiwa upendo unashindwa ndani ya ushirika wa Kikristo, hakika hautaweza kustawi nje yake bali utafifia katika maneno tu (1 Yn 3:18).

Katika kukabiliiana na kiburi kisichokuwa na upendo cha Ukristo wa Gnosticism, wasiwasi wa Yohana ulikuwa na amri ya msingi ya upendo kwa Mungu na watu kama kipimo na ukamilifu wa maisha ya kweli ya Kikristo. Hivyo, hafafanui sana njia mbalimbali za kueleza upendo. Katika kuelezea upendo katika vitendo, akumbuka maneno ya Kristo kuhusu “kuhifadhi amri” na “kutoa maisha” kwa dhabihu (Yn 15:10, 13; 1 Yn 3:16), na alitaja hasa upendo wa kutambua mahitaji ya ndugu na hivyo kushiriki mali za ulimwengu huu (v 17). Ingawa maelezo haya ni mafupi, yana moyo wa upendo wa Kikristo. Uhalisia wa wazi wa Yohana katika kupima madai yote ya kidini unahakikisha kwamba kwake, upendo hauwezi kuwa hisia zisizo na maana.

Wazo la Kikristo linaweza tu kutimizwa kijamii ndani ya kundi la wanafunzi, ufalme wa kimungu, familia ya Baba, na ushirika wa Kikristo. Katika

Maandiko, upendo si wazo la kiabstrakti, lililoundwa kutoa “kanuni” inayojieleza na kujichochea ili kutatua matatizo katika kila hali ya maadili. Unategemea asili ya kimungu, unaonyeshwa katika kuja na kifo cha Kristo, unapatikana katika wokovu, na hivyo unawashwa ndani ya waliokolewa. Hivyo, upendo ni wa kati, wa msingi, na hauwezi kukosekana katika Ukristo. Kwa maana Mungu ni upendo.

Wazo la Kikristo linaweza tu kutimizwa kijamii ndani ya kundi la wanafunzi, ufalme wa kimungu, familia ya Baba, na ushirika wa Kikristo. Katika Maandiko, upendo si wazo la kiabstrakti, lililoundwa kutoa “kanuni” inayojieleza na kujichochea ili kutatua matatizo katika kila hali ya maadili. Unategemea asili ya kimungu, unaonyeshwa katika kuja na kifo cha Kristo, unapatikana katika wokovu, na hivyo unawashwa ndani ya waliokolewa. Hivyo, upendo ni wa kati, wa msingi, na hauwezi kukosekana katika Ukristo. Kwa maana Mungu ni upendo.

Tazama pia Mungu, Uwepo na Sifa za; Neema; Huruma; Ghadhabu ya Mungu.

Upinde wa mvua

Ni ishara ya agano la Mungu na Noa baada ya Gharika ([Gn 9:8-17](#)). Neno la kawaida la Kiebrania kwa “upinde wa vita” limetumika. Mapokeo ya Kiyahudi yalitafsiri hii kama ishara kwamba hasira ya Mungu ilikuwa imekoma kwa kuwa upinde wa mvua ulielekea chini, kama vile mpinzani anavyoshusha upinde wake kutangaza amani. Katika Agano Jipya, upinde wa mvua ni sehemu ya maono ya mbinguni ([Rv 4:3](#); [10:1](#)).

Tazama pia Gharika

Upole

Agano la Kale inafafanua upole kama hali ya unyenyekevu au kujishusha ([2 Samweli 22:36](#), Toleo la King James; linganisha [Zaburi 18:35](#), Toleo la King James). “Mpole” au “kwa upole” inaweza kumaanisha kuwa mwenye heshima na asiye na majivuno. ([Mithali 15:4](#)), kimya na mpole ([Kumbukumbu la Torati 32:2](#); [Isaya 8:6](#)), au laini na mpole ([2 Samweli 18:5](#); [Ayubu 15:11](#)).

Kwenye Agano Jipya, maneno kadhaa yametafsiriwa kuwa “upole,” “mpole,” au “kwa upole.” Maana tofauti ni pamoja na

1. upole, unyenyekevu, uvumilivu ([Mathayo 11:29](#); [1 Wakorintho 4:21](#); [2 Wakorintho 10:1](#); [Wagalatia 5:23](#); [1 Timotheo 6:11](#); [1 Petro 3:4, 15](#)), au mtazamo wa adabu na usio na majivuno ([2 Timotheo 2:25](#));
2. upole ulioonyeshwa kwa wengine ([1 Wathesalonike 2:7](#); [2 Timotheo 2:24](#), Tafsiri ya King James); na
3. inayofaa, sawa, au inafaa katika hali mbalimbali ([1 Timotheo 3:3](#); [Tito 3:2](#); [1 Petro 2:18](#)).

Viongozi wa kanisa na waumini wengine wanafundishwa kuwashughulikia kwa upole wale wanaokosea. ([Wagalatia 6:1](#)), wanaopinga imani ([2 Timotheo 2:25](#)), au wasiojua na waliopotoshwa ([Waebrania 5:2](#)).

Urithi

Urithi unachukua jukumu muhimu sana katika Maandiko linapotumika kuwasilisha ukweli wa kitheolojia. Kama tunavyoweza kutarajia, matumizi haya ya kitheolojia yanaakisi desturi za kisheria zilizokuwa zikifuatwa wakati wa Agano la Kale na Agano Jipya.

Sehemu ya Kisheria na Kihistoria

Wazee wa Kabila

Tunajifunza jambo kuhusu desturi za milenia ya pili kabla ya Kristo kutoka kwa hadithi za wazee katika Mwanzo. Kwa mfano, simulizi linaonyesha kwamba mzaliwa wa kwanza angeweza kutarajia kupokea haki ya mzaliwa wa kwanza. Hata hivyo, kuna ubaguzi mwingi. Ishmaeli ([Mwanzo 16:15; 17:15-21](#)), Esau ([25:23](#)), na Reubeni ([49:3-4](#)) hawakupokea haki ya mzaliwa wa kwanza. Jambo lingine la kuvutia ni pendekezo la Abrahamu kwamba, kwa kukosekana kwa mwana, mtumishi wake Eliezeri anaweza kuchukuliwa kama mrithi ([15:2-5](#)); wasomi wamepata uthibitisho wa desturi hii katika hati za kisheria za Wahuriani za milenia ya pili.

Taifa la Kiebrania

Kulingana na [Kumbukumbu la Torati 21:15-17](#), wazaliwa wa kwanza wa Kiebrania walikuwa na haki kisheria ya kupata sehemu mara mbili ya urithi. Sheria ya Waisraeli pia ilitoa utaratibu kwa

wajane kupitia desturi ya ndoa ya levirate ([Kumbukumbu 25:5](#); tazama [Mwanzo 38:8](#); [Ruthi 4:5](#)).

Kulingana na [Hesabu 27:1-11](#), binti za Zelofehadi walidai kwamba wanapaswa kupokea urithi kwa kuwa baba yao alikufa bila kuwa na wana. Kwa hiyo, Mungu aliamuru kwamba ikiwa mtu alikufa bila wana, urithi unapaswa kuhamishiwa kwa binti yake; ikiwa hakuwa na binti, kwa ndugu zake; ikiwa hakuwa na ndugu, kwa jamaa zake wa karibu. Tukio hili pia linaonyesha umuhimu wa kuhifadhi mali za kikabila: binti za Zelofehadi hawakuruhusiwa kuolewa nje ya kabila la Manase, kwani hii ingemaanisha kuhamisha mali hiyo kwa kabila lingine ([Hesabu 36](#)).

Jinsi Waisraeli walivyothamini sana mali za urithi wa familia yao inaweza kueleweka kutoka [Walawi 25:25-28](#). Ikiwa mtu aliuza ardhi yake kwa sababu za kifedha, mpango ulipaswa kufanywa kwa jamaa kuikomboa; ikiwa hakuwa na jamaa wa karibu, bado angeweza kuinunua tena baadaye, na hata kama hakuweza kumudu kufanya hivyo, ardhi hiyo ilirudi kwake moja kwa moja katika Mwaka wa Jubilee, wakati madeni yote yalifutwa (angalia pia [Walawi 27:14-25](#)).

Kwenye Agano Jipya

Kando na rejeleo la ndoa ya levirate katika [Mathayo 22:23-33](#) ([Marko 12:18-27](#); [Luka 20:27-40](#)), Agano Jipya lina machache ya kusema kuhusu kanuni za uhamishaji wa mali wakati wa Warumi.

Katika mfano wa mwana mpotevu, mwana mdogo katika familia aliomba sehemu yake ya urithi ([Luka 15:12](#)). Mtu anapaswa pia kutambua kwamba mwana mkubwa, ambaye kwa nafiki alidharau tabia ya kaka yake, hakuwa na malalamiko wakati kaka yake aliomba urithi; kinyume chake, kaka mkubwa pia, bila kulalamika, alipokea sehemu yake—inaonekana sehemu mara mbili.

Kwenye kifungu kingine muhimu ([Wagalatia 4:1-2](#)) Paulo, akijaribu kuonyesha hoja ya kiteolojia, anarejelea desturi za kidunia. Mrithi, anatuambia, yuko chini ya walezi na wasimamizi wakati wa utoto wake, hadi wakati anaporithi kweli. Hoja ambayo Paulo anataka kuanzisha ni wazi kabisa, lakini mfano huo hauendani na kile tunachojua kuhusu sheria ya Kirumi na kwa bahati mbaya wasomi hawajaweza kutambua desturi halisi ya kijamii inayozungumziwa. Inawezekana kwamba Paulo alikuwa akirejelea, kwa ujumla badala ya maneno ya kisheria kali, desturi fulani ambayo yeye na Wagalatia walikuwa wanaifahamu.

Kipengele cha Theolojia

Kanaani kama Urithi wa Israeli

Imani kwamba Mungu aliwapa Waisraeli Palestina kama urithi wao inatumika kama daraja kati ya data za kihistoria na za kiteolojia. Kipengele cha kihistoria kiko katika ukweli dhahiri kwamba Nchi ya Ahadi, chombo cha kimwili, hakika kilikaliwa na Waebrania na kugawanywa kati ya makabila yao. Kiteolojia, hata hivyo, Maandiko yanazungumzia ukaliaji huu kama zawadi ya kimungu; kwa kweli, hata njia ya ugawaji ilitegemea dhana kwamba ardhi ni ya Mungu ([Walawi 25:23](#); angalia [Kutoka 15:17](#); [Yoshua 22:27](#); [Ezekieli 38:16](#); [Il 1:6](#)).

Mada inarudi kwa [Mwanzo 12:1-3](#). Mungu, katika kumchagua Abrahamu, alimwagiza kuhamia nchi mpya na akaahidi kumfanya taifa kubwa na lenye baraka ([Waebrania 11:8](#)). Umuhimu wa ardhi katika ahadi hii ya Ibrahimu unafanywa wazi zaidi baadaye, tunapoambiwa kwamba Mungu aliahidi kuwapa Kanaani wazao wa Abrahamu baada ya karne nne za utumwa wa Misri ([Mwanzo 15:12-21](#); angalia [Matendo 7:5](#)).

Kutokana na kwamba Kanaani ilikuwa imekaliwa na wakaaji waovu, ardhi ilipaswa kuchukuliwa kwa nguvu; kurithi ardhi kwa hivyo kunamaanisha *kuimiliki*. Israeli lazima wamwamini Mungu, ambaye ni mwenye ardhi hiyo, kuwapa ushindi ([Yoshua 1:1-9](#); [21:43-45](#); [Waamzi 7:2](#); [Zaburi 44:1-3](#); [Matendo 13:19](#)). Mara waliposhinda ardhi, iligawanywa kati ya makabila kulingana na ukubwa wao (kufuata maagizo katika [Hesabu 26:52-54](#)). Mungu aliwaamuru zaidi watu kugawanya ardhi kwa kura ([Hesabu 55-56](#)). Hivyo, kutoka ahadi ya awali kwa Abrahamu, hadi kugawanywa halisi kwa ardhi na hata kwa marejeleo ya siku zijazo ([Isaya 60:21](#); [Ezekieli 45:1-8](#); [47:13-48:29](#)), watu walifahamishwa kikamilifu kwamba urithi wao ulikuwa mikononi mwa Bwana mwenye enzi kuu.

Urithi wa Muumini

Kwenye OT tunapata dhana ya urithi ikihamishwa kutoka kwa kimwili tu hadi kiroho. Kabila la Lawi, ambalo lilikuwa ukoo wa kikuhani, halikupokea urithi, kwa sababu "Bwana ndiye urithi wao" ([Kumbukumbu 18:1-2](#); angalia [Hesabu 18:8-24](#)). Kwa maneno mengine, Walawi hawakupokea mgao wa ardhi, lakini katika huduma yao kwa Mungu wangeweza kuanza kufurahia baraka kamili ambazo urithi wa ardhi ulionyesha.

Kwamba ukweli huu haukuweza kuzuiliwa kwa Walawi unadokezwa katika [Kutoka 19:6](#), ambapo taifa lote linaitwa "ufalme wa makuhani" (tazama [1 Petro 2:9](#)). [Zaburi 16](#) inaweka wazi kwamba hakuna aliyefahamu zaidi kuliko Daudi kile maneno hayo yalikusisha. Hata kama angekoswa urithi wa kimwili wa Israeli, alikuwa amepokea kwa kura urithi mzuri zaidi, Bwana mwenyewe, ambaye katika uwepo wake alipata furaha kamili na raha za milele ([Zaburi 16:5-6, 11](#); tazama pia [Zaburi 73:25-26](#); [142:5](#); [Isaya 58:14](#); [Maombolezo 3:24](#)).

Katika Uyahudi wa baadaye, wakati na baada ya kipindi cha kati ya Agano la Kale na Jipya, dhana hii ilipanuliwa kwa kiasi kikubwa. Kwa mfano, marabi walianza kuzungumzia sheria kama urithi wa waaminifu. Zaidi ya hayo, wanaweza kutoa wazo hilo kwa njia hasi, kama vile wakati waovu wanaposemekana kurithi jehnamu (rejea [Yobu 27:13](#)). Hakuna kati ya dhana hizi zinazopatikana katika Agano Jipya.

Tunasoma pia katika fasihi ya Kiyahudi kauli kuhusu kurithi enzi ijayo, ufalme, uzima wa milele; mawazo haya yanajitokeza mara kwa mara katika Agano Jipya ([Mathayo 19:29](#); [25:34](#); [Luka 10:25](#); [18:18](#); [1 Wakorintho 6:9-10](#); [15:50](#); [Wagalatia 5:21](#); [Waefeso 5:5](#); [Tito 3:7](#); [Yakobo 2:5](#)). Urithi huo, hata hivyo, ni wa wale tu waliotakaswa na neno la Mungu ([Matendo 20:32](#); [26:18](#); [Wakolosai 1:12](#); angalia pia [Yohana 17:17](#); [Wakolosai 3:23-24](#)). Baraka hizi za baadaye haziondoi za kimwili ([Mathayo 5:5](#); angalia [Zaburi 37:11, 29](#); [Isaya 60:21](#); [Warumi 4:13](#); [2 Petro 3:13](#)), lakini hakika zinatoa udhaifu wa kibinadamu, kwa kuwa urithi wa Mungu hauna uharibifu ([1 Wakorintho 15:50](#)). Kwa ufupi, urithi wetu si chochote chini ya wokovu kamili ([Waebrania 1:14](#); [11:7](#)), ambao Mungu anatulinda kwa uangalifu mbinguni ([1 Petro 1:4](#)).

Bila shaka, kipengele muhimu zaidi katika Agano Jipya ni msisitizo wake kwamba, kutokana na kazi ya Kristo, watu wake wanaanza hata *sasa* kupokea urithi ulioahidiwa. Injili ya Yohana mara nyingi inasisitiza uhalisia wa sasa wa uzima wa milele, kama vile Barua kwa Waebrania (linganisha [6:12-17](#) na [9:15](#) na [11:13, 39-40](#)).

Paulo anashughulikia suala hili lote kwa kina katika [Wagalatia 3:7-4:7](#). Kwa kujibu Wajuda, ambao wanadai kwamba urithi wa Ibrahimu unahusishwa na wale wanaokuwa Wayahudi kupitia tohara, Paulo anasisitiza kwa nguvu kwamba watoto wa kweli wa Ibrahimu ni wale wanaoamini, iwe Myahudi au Mataifa ([3:7](#); tazama [Matendo 26:16-18](#); [Efe 3:6](#)). Wanakuwa warithi wa ahadi ya

Mungu, kwa kuwa wanapokea Roho ([Wagalatia 3:14](#)). Kanuni ya urithi ni ahadi, si Sheria (sura [18](#)). Wale wanaoamini wanaunganishwa na Kristo (sura [27-29](#)); lakini basi si watoto wa Ibrahimu tu bali wa Mungu (sura [26](#)), kwa kuwa Kristo ni Mwana wa Mungu na Mungu ameazimia kutuma Roho wa Mwana wake kwa waumini ili nao pia waweze kumwita Mungu *Baba* ([Wagalatia 4:4-7](#); tazama pia [Warumi 8:15-16](#)).

Hakika, Kristo mwenyewe kama Mwana ndiye mrithi wa kweli ([Mathayo 21:38](#); [Marko 12:7](#); [Luka 20:14](#)); amerithi jina lililo juu ya kila jina ([Wafilipi 2:9](#); [Waebrania 1:4](#)) na amewekwa kuwa mrithi wa vitu vyote ([Waebrania 1:2](#); angalia [Zaburi 2:7-8](#); [Mathayo 28:18](#)). Lakini kwa neema yake, wote wanaokuwa wake kupitia imani wanahesabiwa kuwa warithi pamoja naye ([Warumi 8:17](#)).

Urithi wa Mungu

Kwa mabadiliko makubwa katika sitiari, Maandiko yanazungumza juu ya waumini kama urithi wa Mungu. Katika "Wimbo wa Musa" mzuri, mwandishi anazungumza juu ya Mungu kama Baba wa Waisraeli ([Kumbukumbu 32:6](#)), ambaye ameonyesha maslahi maalum katika urithi wao (v [8](#)). Kisha tunaambiwa kwa nini Mungu anajali: "Kwa maana sehemu ya Bwana ni watu wake, Yakobo ni urithi wake uliotengwa" ([Kumbukumbu 32:9](#), niv). Mada hii inakuwa maarufu sana katika Agano la Kale (kwa mfano, [Kumbukumbu 9:26-29](#); [1 Wafalme 8:51-53](#); [Zaburi 28:9](#); [33:12](#); [74:2](#); [Isaka 19:25](#); [Yeremia 10:16](#); [Zekaria 2:12](#)). Kwingineko, Israeli inazungumzwa kama mali maalum ya Mungu (kwa mfano, [Kutoka 19:5](#); [Kumbukumbu 7:6](#)).

Kwenye [Waefeso 1:14](#) "ukombozi wa milki" inahusu wokovu wa mwisho wa waumini, ambao ni hazina ya Mungu. Zaidi ya hayo, "tumepata urithi" ([Waefeso 1:11](#)) inaweza kutafsiriwa vizuri, "tumefanywa urithi," yaani, "tumechaguliwa kama sehemu ya Mungu," mtazamo unaoungwa mkono na aya ya [18](#). Hakuna wazo la msingi zaidi kuliko hili linaloweza kupatikana katika Maandiko, na kiini chake kinaonyeshwa na maneno ya Yeye anayeketi kwenye kiti cha enzi: "Yeye ashindaye atakuwa na urithi huu, nami nitakuwa Mungu wake naye atakuwa mwanangu" ([Ufu 21:7](#), rsv; angalia [Walawi 26:11-12](#); [2 Samweli 7:14](#)).

Tazama pia Kuasili; Haki ya kuzaliwa; Kifunguamimba; Mrithi.

Urithi wa mzaliwa wa kwanza

Neno hili linatokana na tafsiri ya Kigiriki ya neno la Kiebrania linalomaanisha "mzaliwa wa kwanza." Halipatikani katika Biblia. Ni dhana inayowakilisha hadhi maalum na haki za urithi zinazotolewa kwa mtoto wa kiume wa kwanza kuzaliwa.

Iwapo mzaliwa wa kwanza alikufa, mwanaume mwingine mkubwa zaidi aliye hai hakupata haki za mzaliwa wa kwanza. Mwanamke mzaliwa wa kwanza pia hakupata haki hizi, na mzaliwa wa kwanza hakupata haki hizo ikiwa alizaliwa na suria au mwanamke mtumwa (kwa mfano, [Mwanzo 21:10](#)).

Maandiko yanaweka umuhimu mkubwa juu ya haki za mzaliwa wa kwanza, kama inavyoonekana katika tofauti kati ya mzaliwa wa kwanza na watoto wengine ([Mwanzo 10:15](#); [25:13](#); [36:15](#)), sehemu ya mara mbili inayopaswa kutolewa kwa mzaliwa wa kwanza ([Kumbukumbu la Torati 21:17](#)), pamoja na baraka maalum ambazo baba zao waliwapa ([Mwanzo 21:1-14](#); [27:1-29](#); [48:18](#)).

Tazama pia Haki ya Kwanza; Mzaliwa wa Kwanza.

Ushairi, Kibiblia

Lugha ya kishairi katika Maandiko.

Katika Agano la Kale

Agano la Kale (AK) linajumuisha yote tunayojua kuhusu ushairi wa Israeli, na kile tulicho nacho kinachukua nafasi muhimu katika fasihi hiyo. Inaonekana ilijulikana sana kote katika Mashariki ya Karibu ya kale, kwani umaarufu wake ulikuwa umeenea hadi Babuloni ([Zab 137:3](#)). Sehemu kubwa ya AK ni ya kishairi kwa roho na muundo—kipengele cha maandiko ya kinabii pamoja na fasihi ya kishairi. Katika ya kwanza, hupatikana vifungu vya ushairi wa juu, vikiwa na vito vya kung'aa vya taswira. Harakati ni ya kimuziki, yenye kipimo, ulinganifu, na mpangilio wa strophic, kama ilivyo katika vitabu vya ushairi.

Toleo la Kiingereza lililorekebisha la Biblia (1881) lilifanya huduma kubwa kwa wasomaji wa Kiingereza kwa kuchapisha mashairi ya Agano la Kale katika mistari sambamba. Ambapo hili halijafanywa katika fasihi ya kinabii, ubora wa kishairi wa vitabu hivi unafichwa. Kumbuka kwamba mbali na vitabu vya Agano la Kale vinavyotambulika kama mashairi—Zaburi, Ayubu, Maombolezo, Wimbo Ulio Bora, na Mithali—

Mhubiri na Manabii vina nathari na mashairi. Vitabu vya kihistoria pia vina mifano bora ya mashairi.

Lugha ya Kiebrania ilikuwa chombo bora kwa kuelezea hotuba ya kishairi. Unyenyekevu wake wa fomu uliunganisha nguvu ya hisia na uwezo wa picha, na kuruhusu ubunifu mkubwa wa mawazo. Takwimu, sitiari, na mifano ya kupita kiasi ni za kawaida sana. Katika picha zake zenye nguvu, ubunifu wa ushairi wa Kiebrania unafikia usemi wake bora zaidi.

Kipimo cha kawaida cha beti ya Kiebrania ni mistari miwili inayofanana. Hata hivyo, hii si njia pekee ya kupanga mistari katika mashairi ya Kiebrania. Kuna vitengo vya mistari mitatu ([Zab 1:1](#); [5:11](#); [45:1-2](#)), minne ([Zab 1:3](#); [55:21](#); [Mith 27:15-16](#)), mitano ([Zab 6:6-7](#); [Mith 24:23-25](#)), sita ([Zab 99:1-3](#); [Mith 30:21-23](#)), na hata mchanganyiko mkubwa zaidi wa mistari inayofanana hutokea.

Kadiri inavyoweza kubainishwa, kipimo hakipo katika mashairi ya kibiblia. Hakika hakuna wasiwasi mkubwa kuhusu kipimo makini kinachotambulisha mashairi ya Kigiriki na Kilatini ya zamani, pamoja na mengi ya Kiingereza. Isipokuwa pekee inapatikana katika nyimbo za maombolezo au vilio ([Yer 9:18-20](#); [Maombolezo 1-4](#)). Hii inaitwa kipimo cha maombolezo, ambapo mistari umegawanyika katika sehemu mbili. Ulinganifu wa sauti pia ni nadra sana kiasi cha kutokuwepo kabisa.

Kupitia upande mwingine, mashairi ya Kiebrania yana mdundo—moja ya sifa zake za kipekee. Mdundo wake unajirudia na silabi zenye mkazo na zisizo na mkazo kwa mpangilio wa kawaida. Kwa kawaida, kuna mikazo au mapigo matatu au manne kwa mistari, lakini kitengo cha mdundo si sare. Hata hivyo, mdundo katika mashairi ya Kiebrania haujafungwa tu na usawa wa mikazo au mapigo katika mistari. Maana ya maneno na nafasi yao katika mistari pia ni muhimu—kipengele kinachoitwa usawa. Sifa hii ya kipekee ilitambuliwa waziwazi kwanza na Dkt. Robert Lowth, ambaye mnamo mwaaka wa 1753 alianzisha kanuni ya usawa.

Alitofautisha aina tatu. Ya kwanza ni *usawa wa maana sawa*, ambapo wazo lililoelezwa katika sehemu ya kwanza ya mistari linarejelewa katika sehemu ya pili kwa maneno tofauti lakini yenye maana sawa ([Zab 2:4](#); [19:1](#); [36:1-2](#); [103:11-12](#); [Mith 3:13-18](#)). Pili ni *usawa wa kinyume*, ambapo wazo katika sehemu ya kwanza ya mistari

linapingwa na kinyume chake katika sehemu ya pili ([Zab 1:6](#); [Mith 10:1-4](#), [16-18](#); [13:9](#)). Ya tatu ni *usawa wa kisintaksia*, ambapo wazo lililoelezwa katika mistari wa kwanza wa aya linaendelezwa na kukamilishwa katika mistari inayofuata ([Zab 1:1](#); [3:5-6](#); [18:8-10](#); [Mith 26:3](#)). Kuna aina ngumu zaidi za usawa, lakini hizi tatu ndizo za kawaida zaidi.

Sifa nyingine ya mashairi ya kibiblia ni matumizi ya herufi za alfabeti ya Kiebrania. Zaburi ambazo mistari imeunganishwa kwa njia hii huitwa akrostiki. Siku hizi, akrostiki huundwa kwa kuchukua jina na kuanza mistari mfululizo ya shairi fupi na herufi zinazounda jina hilo. Waebrania walitumia tu alfabeti na kupanga mistari ya shairi kulingana na mfuatano wa herufi.

Kila mistari wa zaburi unaweza kuanza na herufi tofauti, kama ilivyo katika [Zaburi 25](#). Au kila beti linaweza kuanza na herufi sawa hadi herufi zote 22 za alfabeti zitumike, kama ilivyo katika [Zaburi 119](#). Hata hivyo, zaburi hii, ambayo ni mfano maarufu zaidi wa shairi la akrostiki la Kiebrania, ina ugumu mkubwa katika mpangilio wake. Si tu kwamba kila beti huanza na herufi, lakini kila moja ya mistari minane ya kila beti huanza na herufi sawa, ili mipangilio minane ya alfabeti ipite kwenye zaburi kwa mistari sambamba. Akrostiki nyingine za kina ni [Zaburi 9](#), [10](#), [34](#), [37](#), [111](#), [112](#), na [145](#).

Sura nne za kwanza za Maombolezo pia zinafuata mpangilio wa akrostiki. Mfano huu wa mpangilio wa akrostiki hauonekani sana kwa msomaji wa Kiingereza kwa sababu majina ya herufi za Kiebrania hayaanzi mwanzo wa mistari. Katika [Maombolezo 3](#), kila herufi ya alfabeti inaanza mistari mitatu mfululizo iliyoorodheshwa kama mistari. Akrostiki nyingine inapatikana katika [Mithali 31:10-31](#), ambayo ni maelezo ya alfabeti ya mwanamke mwenye maadili.

Kifaa kingine cha kishairi kinachoongeza umoja kwa shairi na kuonyesha mgawanyiko wake ni kibwagizo. [Zaburi 136](#) ni mfano bora wa mpangilio huu. Kibwagizo ni "Upendo wake mwaminifu hudumu milele" na hutumika kumalizia kila mistari.

Kipimo cha ushairi wa Kiebrania kinategemea mkazo; kitengo ni ubeti, ambapo mistari inaweza kuwa na urefu sawa au tofauti. Mabeti mara nyingi hupangwa katika mistari. Aina ya msingi ya ushairi wa Kiebrania ni wimbo au shairi. Wimbo uliambatana na muziki ([Mwa 31:27](#); [Kut 15:20](#); [1 Nya 25:6](#); [Isa 23:16](#); [30:29](#); [Am 6:5](#)) na unaweza kuhusishwa na dansi ([Kut 15:20-21](#)).

Baadhi ya mashairi kamili katika Agano la Kale yamejumuishwa katika vitabu vya simulizi na

yanawakilisha aina mbalimbali za mashairi ya Kiebrania. Shairi la kwanza lililorekodiwa katika Biblia ni wimbo wa vita ([Mwa 4:23-24](#)). Mifano mingine maarufu ya aina hii ni Wimbo wa Mose ([Kut 15:1-18](#)) na Wimbo wa Debora ([Amu 5:1-31](#)). Pia kuna Wimbo wa Dhihaka ([Hes 21:27-30](#)), Wimbo wa Kisima (mstari wa [17-18](#)), na nyimbo za baraka. Katika aina hii ya mwisho, mifano inayojulikana ni baraka ya Yakobo ([Mwa 49:1-27](#)), baraka ya Mose ([Kumb 33:2-29](#)), na Baraka nne za Balaamu ([Hes 23:7-10](#); [23:18-24](#); [24:3-9](#); [24:15-24](#)). Pia kuna maombolezo kwa wafu ([2 Sam 1:19-27](#)) na mashairi ya mafundisho yanayoonya dhidi ya uzembe ([Met 6:6-11](#)) na ulevi ([23:29-35](#)). Kawaida katika aina hizi zote za mashairi ni hisia za kidini na ari. Nyimbo za Mose na Debora zinamsifu Mungu kama mtoaji wa ushindi.

Mashairi mengi ya kipekee ya dini yanaonyesha ibada ya patakatifu. Zaburi ni mashairi ya kidini yanayoimbwa kwa kuandamana na muziki. Nyingi ni sala za binafsi, wakati zingine ziliandikwa kwa ajili ya ibada ya umma, hasa nyimbo za shukrani zilizoimbwa kwenye hema au hekalu. Ni katika Zaburi ambapo roho inayopaa ya mashairi ya Kiebrania inafikia kiwango ambacho hakijawahi kufikiwa na majirani wa kipagani wa Israeli; Waebrania waliabudu Mungu kwa roho na kweli, na walipofanya hivyo, walikuwa wakitoa maoni ya uzoefu wa kibinafsi wa Mungu aliye hai katika nafsi zao.

Sifa za ndani za ushairi wa Kiebrania kwa kiasi fulani zinaathiriwa na umri, hali za kijamii, na mazingira ambayo waandishi waliishi. Ingawa Agano la Kale ni maandiko ya kimungu, pia linaangukia katika upeo wa fasihi na linapaswa kuthaminiwa hivyo. Hata kama Roho Mtakatifu alihamasisha ujumbe wa waandishi wa Kiebrania, mitindo yao ya uandishi binafsi inabaki dhahiri. Kwa kutumia lugha rahisi na yenye uwazi, tamathali za semi, na mbinu za kifasihi, kila mshairi alionyesha utajiri wa mawazo ya kidini, uzoefu, na hisia; tashbihi, sitiari, mafumbo, kutia chumvi, uhuishaji, kejeli, na mchezo wa maneno vyote viliboresha kwa namna mbalimbali mtindo wa kufikiri wa kila mwandishi. Ushairi wa Kiebrania ni maonyesho ya roho ya kibinadamu ya mshairi, na ni fasihi ya Ufunuo—Neno la Mungu kwa wanadamu.

Kuhusu Agano Jipya

Agano Jipya lina idadi ndogo ya vifungu vya kishairi. Huenda Agano Jipya lina mashairi machache kuliko Agano la Kale kwa sababu

Wakristo wa kwanza waliona Zaburi za Agano la Kale (katika Kiebrania na LXX) zinatoshwa kwa madhumuni yao ya ibada. Waandishi wote wa Agano Jipya walikuwa Wayahudi, isipokuwa Luka. Luka ametupa mashairi kadhaa ya kukumbukwa: Magnificat ([Lk 1:46-55](#)), Benedictus (mstari wa [68-79](#)), na Nunc Dimittis ([2:29-32](#)). Inashangaza, mashairi haya yana umbo, tabia, na maudhui ya Kiebrania kwa nguvu. Mathayo ametupa Heri za kishairi ([Mt 5:3-12](#)). Heri hizi zina ulinganifu ambao ni wa kawaida katika mashairi ya Agano la Kale—hasa, ulinganifu wa sintetiki (ambapo mstari wa pili wa kila aya unakamilisha maana ya mstari wa kwanza). Pia kuna ubora wa kimziki katika [Mathayo 11:28-30](#). Utangulizi wa Yohana kwa injili yake ya Yohana ([1:1-18](#)) ni mfano mzuri wa ushairi wa Kiheleni.

Barua za Agano Jipya zina sehemu kadhaa za kishairi, hasa katika doxolojia (tazama, kwa mfano, [Rum 16:25-27](#); [Yuda 1:24-25](#)). Sehemu nyingine ni mashairi wazi na/au nyimbo za awali za Kikristo. Hizi ni pamoja na [Wafilipi 2:6-11](#) (wimbo/shairi la “Unyenyekevu wa Kristo”); [Wakolosai 1:15-20](#) (wimbo/shairi la “Utangulizi wa Kristo”); na [1 Timotheo 3:16](#) (wimbo/shairi la “Mwili wa Mungu”). Mwandishi wa Waebrania pia alitunga utangulizi wa kishairi wa kuvutia ([1:1-3](#)). Sehemu nyingine za maandiko ya Paulo zinaonyesha lugha ya kishairi, ambapo mpangilio na maneno ya juu yanajitokeza (tazama, kwa mfano, [1 Kor 13](#); [15:54-57](#)).

Kitabu cha Ufunuo pia kina mashairi kadhaa ya sifa pamoja na nyimbo (tazama [Ufu 5:9-10](#), [12-13](#); [7:12](#); [11:17-18](#); [15:3-4](#)).

Tzama pia Kitabu cha Mhubiri; Kitabu cha Ayubu; Kitabu cha Maombolezo; Muziki; Kitabu cha Mithali; Kitabu cha Zaburi; Wimbo wa Solomoni; Hekima; Fasihi ya Hekima.

Ushirika

Ushirika unahusu kuwa na uhusiano wa karibu na Mungu na kushiriki uhusiano huu na waumini wengine.

Ushirika katika Agano la Kale

Hapo mwanzo, Adamu aliwekwa katika Bustani ili kufurahia urafiki na Mungu. Wakati Adamu na Hawa walipochagua kuwa huru badala ya kuishi chini ya uangalizi mwema wa Mungu, uhusiano wao na Mungu ulivunjika. Matokeo yake, Adamu na

Hawa walijificha kutoka kwa Mungu ([Mwanzo 3:8](#)). Hata hivyo, Mungu aliwatafuta mara moja na kushiriki mpango wake wa kuwaokoa wenye dhambi kupitia kazi ya Mwokozi ([3:15](#)).

Agano la Kale linaeleza jinsi Mungu alivyowaanzisha watu maalum katika uhusiano naye. Enoki anaelezewa kama mtu aliyeenenda na Mungu ([Mwanzo 5:22, 24](#)). Noa pia alitembea na Mungu ([6:9](#)). Abrahamu, Baba wa Israeli, anaitwa "rafiki wa Mungu" ([Yakobo 2:23](#)). Hakuna mtu katika Agano la Kale aliyekuwa na uhusiano wa karibu na Mungu kuliko Mose wakati wa mkutano wake wa siku 40 na Mungu kwenye Mlima Sinai ([Kutoka 24](#)). Baadaye, Daudi aliandika Zaburi zinazoonyesha moyo uliunganishwa kwa kina na Mungu ([Zaburi 16, 34, 40, 63](#)).

Ushirika katika Agano Jipya

Kutokana na kazi ya Yesu msalabani, Mungu sasa anaishi katika moyo wa kila muumini ([Yohana 14:23](#)). Kwa hiyo, uhusiano tulio nao sasa chini ya agano jipya ni muungano wa kiroho muhimu kati ya muumini na Yesu ([14:20-21](#)). Uhusiano na Mungu ndio lengo la maisha ya Kikristo ([1 Yohana 1:3](#)), na uhusiano huu utakuwa mkamilifu milele tutakapomwona Mwokozi wetu "uso kwa uso" ([1 Wakorintho 13:12](#)). Huu ni wakati ambapo Mungu anakaa na watu wake milele ([Ufunuo 21:3](#)).

Habari njema inarejesha uhusiano wetu si tu na Mungu bali pia miongoni mwa waumini. Karamu ya Mwisho ya Yesu na wanafunzi wake inaonyesha uhusiano kati ya sisi na Mungu na wengine ([Marko 14:22-25](#)). Katika chumba cha juu, Yesu alishiriki mlo maalum na wanafunzi wake. Mioyo ya Yesu na wafuasi wake iliunganishwa na upendo wa kina na kujitolea. Baadaye, wanafunzi walitambua kuwa mioyo yao ilikuwa imeunganishwa kwa nguvu kutokana na uaminifu wao wa pamoja kwa Yesu. Baada ya msalaba na kuja kwa Roho, kanisa lilizaliwa. Kanisa ni kundi jipya la watu walio katika uhusiano na Mungu na kila mmoja.

Sura za mwanzo za Matendo zinaonyesha urafiki wa kina kati ya Wakristo wa kwanza. Waumini walikutana katika vikundi vya nyumbani kwa ajili ya mafundisho, ushirika, Chakula cha Bwana, na maombi ([Matendo 2:42, 46](#)). Hisia yao ya umoja ilikuwa na nguvu sana kiasi kwamba Wakristo walishirikiana mali zao na kuwasaidia ndugu na dada zao waliokuwa na uhitaji ([2:44-45; 4:32-35](#)). Labda kipengele kikuu cha ushirika huu wa Wakristo wa mwanzo kilikuwa upendo kati ya waumini ([1 Wathesalonike 4:9; 1 Petro 1:22](#)).

Kwa kuongozwa na upendo, Paulo alipanga mchango kati ya makanisa yasiyo ya Kiyahudi kwa ajili ya waumini maskini huko Yerusalemu. [Warumi 15:26](#) inazungumzia zawadi kutoka kwa makanisa ya Makedonia na Akaya. Paulo anatumia neno la kawaida la Kigiriki kwa "ushirika" kuelezea "mchango" huu. Vivyo hivyo, ushirika ambao kanisa la Wafilipi lilikuwa nao na Paulo ulionekana katika mfumo wa zawadi za kusaidia kazi ya mtume ([Wafilipi 1:5; 4:14-15](#)).

Biblia inatumia picha kadhaa kuelezea roho ya umoja iliyokuwepo katika kanisa la awali. Ya kwanza ni "nyumba ya Mungu" ([Waefeso 2:19; 1 Timotheo 3:15](#)), au "familia ya IMANI" ([Wagalatia 6:10](#)). Katika nyumba ya Mungu, upendo na ukarimu vinapaswa kuwa kanuni ([Waebriania 13:1-2](#)). Pia, kanisa linaonyeshwa kama familia ya Mungu duniani ([Waefeso 3:15](#)). Mungu ni Baba, na waumini ni wana na binti zake waaminifu. Maisha ya familia ya Mungu yanapaswa kuongozwa na upendo, wema, huruma, na unyenyekevu ([Wafilipi 2:1-4](#)). Hatimaye, ushirika wa Kikristo unaonyeshwa kama "mtu mpya mmoja" au "mwili mmoja" ([Waefeso 2:15-16](#)). Licha ya tofauti kubwa za kiasili katika mwili, Roho Mtakatifu anawaunganisha waumini kuwa kiumbe kimoja ([4:4-6](#)). Katika ushirika huu wa upendo, hakuna muumini asiye na umuhimu. Kila mshiriki amepewa vipawa kwa ajili ya ukuaji wa kiroho wa mwili mzima.

Miongozo ya Ushirika wa Kikristo

Biblia inaeleza jinsi ya kuwa na ushirika wa kweli katika [1 Yohana 1:7](#): "Tukienenda katika nuru kama Yeye alivyo katika nuru, tunashirikiana sisi kwa sisi." Hii inamaanisha kwamba tunapoishi kulingana na ukweli wa Mungu, kama Mungu alivyo ukweli, tunaweza kuwa na ushirika wa kiroho wa kweli (uhusiano maalum kupitia Roho wa Mungu) na waumini wengine. Yesu Kristo ndiye anayefanya ushirika huu uwezekane. Tunaweza tu kuwa na ushirika wa kweli na Wakristo wengine tunapokuwa na uhusiano wa karibu na Yesu kwanza.

Kama vile mwanga na giza haviwezi kuwepo pamoja, waumini hawawezi kuwa na ushirika wa kweli na watu ambao hawaamini katika Yesu. Biblia pia inasema Wakristo hawapaswi kuwa na ushirika wa karibu na watu wanaodai kuwa waumini lakini ambao:

- kukataa mafundisho ya Yesu ([2 Yohana 1:9-11](#))
- epuka kufanya mambo mabaya
- abudu miungu ya uwongo
- mara nyingi hunywa pombe.
- kuiba kutoka kwa wengine ([1 Wakorintho 5:11](#)).

Biblia inatoa miongozo kadhaa ya kuboresha ushirika wa waumini katika mwili:

1. Pendeni kila mmoja kwa huruma kama ile ambayo Yesu alionyesha kwa wafuasi wake ([Yohana 13:34-35; 15:12](#)). Sheria ya ushirika inapaswa kuwa kanuni ya upendo ([Waebrania 13:1](#)).
2. Kuwa na roho ya unyenyekevu inayolenga kuwaheshimu wengine ([Wafilipi 2:3-5](#)).
3. Saidia waumini wenzako kwa kubeba mizigo yao ([Wagalatia 6:2](#)).
4. Gawana baraka za mali kama pesa na chakula na ndugu na dada wanaohitaji ([2 Wakorintho 9:13](#)).
5. Rekebisha mwenye dhambi kwa upole huku ukisaidia kupata suluhisho kwa matatizo yake ([Wagalatia 6:1](#)).
6. Saidia mwamini mwenzako wakati wa dhiki ([1 Wakorintho 12:26](#)).
7. Ombeni kwa ajili ya kila mmoja katika Roho bila kukoma ([Waefeso 6:18](#)).

Mkristo anapaswa kufikiria kwa umakini maneno ya mtakatifu asiyejulikana, "Huwezi kumkaribia Mungu ikiwa uko mbali na ndugu yako."

Usi (Mahali)

Nchi ya Ayubu ([Ay 1:1](#)). Jina linaonekana kuhusiana na Edomu na linahusishwa na Usi katika ukoo wa Wahori wa asili huko Seiri ([Maombolezo 4:21](#)). Kitabu cha Ayubu hakifafanui mahali nchi ya Usi ilipo, lakini kinasema kwamba wana wa mashariki (Kedem) waliishi huko ([Ay 1:3](#)). Usi pia inasemekana kuwa karibu na jangwa (mstari wa

[15](#)) na kwa Wakaldayo (mstari wa [17](#)). Hii inaonyesha kwamba ilikuwa iko mashariki mwa nchi ya Israeli.

Uhusiano na Edomu unaonyesha kwa nguvu kwamba nchi ya Usi ilikaliwa na wazao wa Wahori wa Seiri. Ushahidi zaidi wa mtazamo huu ni aya katika toleo la Kigiriki mwishoni mwa kitabu cha Ayubu: "kwa kuwa aliishi katika nchi ya Usi kwenye mipaka ya Edomu na Waarabu." Mila fulani za kale zinaweka makazi ya Ayubu katika Bashani. Josephus pia anasema kwamba Ayubu aliishi Trakoniti na Dameski (*Antiquities* 1.6.4), akirejelea Usi wa ukoo wa Waaramu ([Mwa 10:23](#)).

Usi (Mtu)

1. Mwana wa kwanza wa Aramu na mzao wa Shemu ([Mwa 10:23](#)). Katika kifungu sambamba katika [1 Mambo ya Nyakati 1:17](#), Usi anahusishwa moja kwa moja na Shemu bila kutajwa Aramu. Inawezekana yeye ni babu wa taifa la Waaramu lililoko katika maeneo ya jangwa la Siria.

2. Mwana wa kwanza wa kiume wa Nahori, ndugu wa Abrahamu, na suria wake, Milka ([Mwa 22:21](#)).

3. Mwana wa Dishani na mjukuu wa Seiri Mhori ([Mwa 36:28; 1 Nya 1:42](#)).

Usiku

Jina ambalo Maandiko yanatumia kwa kipindi cha giza kuanzia jioni hadi alfajiri wakati hakuna mwanga wa jua unaonekana. Kwa mfano:

- Yosefu alimchukua Maria na Yesu kwenda Misri usiku ([Mathayo 2:14](#)).
- Wachungaji walikuwa wakilinda makundi yao wakati wa usiku ([Luka 2:8](#)).
- Nikodemo alikuja kumwona Yesu wakati wa usiku ([Yohana 3:2](#)).
- Malaika wa Bwana alikuja na kufungua milango ya gereza usiku ili kuwaacha wanafunzi watoke ([Matendo 5:19](#)).

Usiku Unamaanisha Nini katika Biblia?

Kulingana na [Mwanzo 1](#), Mungu alianzisha mzunguko wa mchana na usiku, na "usiku" lilikuwa

jina alilopewa kipindi cha giza ([Mwanzo 1:5](#)). Mungu aliweka mianga mbinguni, akimchagua jua kutawala mchana na mwezi kutawala usiku (mistari [16-18](#)). Agano la Bwana ndilo msingi wa utaratibu wa mzunguko wa mchana na usiku.

Usiku Ulipimwaje?

Usiku katika Agano la Kale ulitengwa katika vipindi vitatu au "zamu." "Zamu" inaweza kuwa ilitokana na desturi ya kubadilisha walinzi au mlinzi katika nyakati hizi. Watu 300 wa Gideoni walipiga tarumbeta zao na kuvunja mitungi yao mwanzoni mwa zamu ya kati ([Waamuzi 7:19](#)). Ingawa hakuna marejeleo katika Agano la Kale yanayotoa mipaka ya vipindi hivi vitatu, usiku ulizingatiwa kuanza wakati wa machweo. Kwa hivyo, zamu tatu zingekuwa kama:

- 6:00 jioni hadi 10:00 jioni
- Saa 10:00 jioni hadi saa 2:00 asubuhi
- 2:00 hadi 6:00 alfajiri

Baadaye, Warumi waligawanya usiku katika zamu nne. Baadhi ya wanahistoria wanaamini walianza saa:

- 3:30 alfajiri
- Usiku wa manane
- Saa 2:30 asubuhi
- Saa 5:00 asubuhi

Baadhi ya watu wanaamini kwamba kipindi cha usiku kati ya saa 6:00 jioni na saa 6:00 asubuhi kiligawanywa sawa katika sehemu nne:

- Ya kwanza inaanza saa 12:00 jioni.
- Pili saa 9:00 usiku
- ya tatu usiku wa kati
- na ya nne saa 3:00 asubuhi

[Marko 13:35](#) inataja majina maarufu kwa zamu hizi nne:

- mchana wa jioni (mapema jioni)
- Usiku wa manane
- Kuku kwa jogoo
- asubuhi mapema

Kulingana na [Mathayo 14:25](#) na [Marko 6:48](#), Yesu alitembea juu ya maji karibu na zamu ya nne ya usiku kwa mujibu wa hesabu ya Kirumi.

Matumizi Mengine ya Neno "Usiku"

Matumizi maalum ya maneno "usiku" na "mchana" yanasisitiza kipindi cha shughuli inayoendelea. Kwa mfano, mtu mwenye roho mchafu anasemekana kuwa milimani na makaburini "usiku na mchana" ([Marko 5:5](#)). Paulo anarejelea jinsi alivyofanya kazi, akifanya kazi usiku na mchana, ili asilemee kanisa ([1 Wathesalonike 2:9](#)). Baadaye katika kitabu hicho hicho anarejelea jinsi anavyosali usiku na mchana ([3:10](#)).

Pamoja na matumizi haya ya neno "usiku" kwa maana yake halisi, pia kuna matumizi ya kifigurative au ya mfano. Katika marejeleo mengine, inahusu hukumu ya kimungu ([Amosi 5:8-9](#); [Mika 3:6](#)). Yesu anatumia "usiku" kumaanisha kifo ([Yohana 9:4](#)). Mara usiku (kifo) unapokuja, wakati wa kufanya kazi unakuwa umekwisha.

Paulo analinganisha enzi hii ya sasa (ambayo hivi karibuni itakwisha) na usiku ambao karibu umepita ([Warumi 13:12](#)). Pia, Paulo anazungumza kuhusu yeye mwenyewe na wasomaji wake kama watoto wa nuru na wa mchana, si wa usiku na giza ([1 Wathesalonike 5:5](#)). Katika muktadha huu, Paulo anaunganisha usiku na kutengana na Mungu, dhambi, ukosefu wa kujidhibiti, na maisha yasiyo ya makini. Usiku pia unahusishwa na upofu wa kiroho na ujinga, hasa kuhusu kurudi kwa Bwana.

Tazama pia siku.

Usingizi

Hali ya kawaida ya kupumzika kwa mwili na akili. Katika Biblia, usingizi unaweza kumaanisha mambo matatu:

1. kupumzika kwa mwili
2. kutofanya kazi kwa uadilifu au kiroho
3. kifo

Usingizi kama Pumziko la Mwili

Usingizi ambao mwili wa binadamu unahitaji unachukuliwa kama zawadi ya thamani kutoka kwa Mungu ([Zaburi 4:8](#); [127:2](#)). Usingizi unaweza kuzuiliwa, kama Mungu anavyochagua ili kutimiza makusudi yake ([Esta 6:1](#); [Danieli 6:18](#)). Mungu pia anaweza kuwapa watu usingizi mzito ([Mwanzo 2:21](#); [15:12](#); [1 Samweli 26:12](#)). Wakati mtu analala, Mungu anaweza kufanya mapenzi yake yajulikane kupitia ndoto au maono (kwa mfano, [Mwanzo 28:11-16](#); [Ayubu 4:13-17](#); [Mt 1:20-24](#)).

Kitabu cha Mithali kinaonya dhidi ya ukosefu wa nidhamu ya maisha unaoonyeshwa kwa kupenda sana usingizi. Kwa mfano, mithali moja inasema, "Usipende usingizi, usije ukawa maskini; fungua macho yako, nawe utakuwa na chakula kingi." ([Mithali 20:13](#); tazama pia [6:9-11](#); [10:5](#); [24:32-34](#)).

Usingizi kama Kutojibidiisha Kimaadili au Kiroho

Kwa mfano, usingizi hutumiwa kumaanisha uvivu, uzembe, au kutofanya kazi. [Isaya 56:10](#) inazungumzia wale ambao walishindwa katika jukumu lao kama viongozi wa watu wa Mungu: "Wao ni waotaji wanaolala, wakipenda kulala usingizi." Katika Agano Jipya, watumishi wa Bwana wanaitwa kuwa macho, ili Bwana wao atakapokuja asiwakute wamelala ([Marko 13:35-37](#); tazama pia [Mathayo 25:1-13](#); [26:40-46](#)). Changamoto ya kuwa macho kiroho inatokea katika barua za Agano Jipya:

- "Amka, wewe uliyelala, fufuka kutoka kwa wafu, na Kristo atakuangazia." ([Waefeso 5:14](#)).
- "Kwa hiyo basi, tusilale kama wengine, bali tuwe macho na wenye kiasi." ([1 Wathesalonike 5:6](#)).

Usingizi Unavyofanana na Kifo

Biblia mara nyingi huzungumzia kifo kama usingizi. Kwa kawaida katika Agano la Kale, mtu anapokufa, inasemekana amelala na baba zake (kwa mfano, [Kumbukumbu la Torati 31:16](#); [2 Samweli 7:12](#)).

Yesu alizungumzia kifo kama usingizi ([Mathayo 9:24](#); [Yohana 11:11](#)). Vivyo hivyo, mtume Paulo alifanya hivyo ([1 Wakorintho 11:30](#); [15:20, 51](#); [1 Wathesalonike 4:13-14](#)). Baadhi ya kauli hizi zinaonyesha kwamba kifo ni hali ya muda. Hii

ndiyo sababu inaitwa usingizi. Hata kitabu cha [Danieli 12:2](#) kinasema kwamba kifo ni usingizi, hadi wafu "waamke, wengine kwa uzima wa milele, lakini wengine kwa aibu na dharau ya milele."

Sehemu zingine katika Agano Jipya ni maalum zaidi. Mafundisho kamili ya Biblia kuhusu maana ya kifo yanapaswa kujumuisha muktadha wa [Luka 23:43](#), [2 Wakorintho 5:8](#), [Wafilipi 1:23](#), na [1 Wathesalonike 5:13-14](#). Katika sura ya kwanza ya hizi, Yesu anamwambia mwizi anayekufa msalabani, "Leo utakuwa pamoja nami peponi." Katika sura ya pili, Paulo anazungumzia kifo kwake kama kwenda kuwa "nyumbani na Bwana."

Utajiri

Wingi wa pesa au mali. Utajiri kawaida huhesabiwa kwa kutumia mfumo wa kawaida, kama vile pesa. Utajiri karibu unafanana na mali na pia unaweza kumaanisha kuwa na wanafamilia wengi, marafiki, au sifa nzuri za kimaadili.

Utajiri katika Agano la Kale

Kwenye Agano la Kale, utajiri unawakilisha kibali cha Mungu ([Zaburi 112:3](#)). Mungu anatoa nguvu za kupata utajiri ([Kumbukumbu la Torati 8:18](#)). Uchaji na utajiri wa Ayubu unajulikana sana ([Ayubu 1:1-3](#)). Solomoni labda alikuwa mtu tajiri zaidi aliyewahi kuishi. Mungu alimpa "utajiri, mali, na heshima" kwa sababu Solomoni aliomba kwanza hekima na ufahamu ([1 Wafalme 3:10-13](#); [2 Mambo ya Nyakati 1:11-12](#)). Hata hivyo, Biblia inaweka wazi kwamba maisha ya mtu hayapimwi kwa wingi wa mali ([Luka 12:15](#)).

Utajiri katika Agano Jipya

Kwenye Agano Jipya, mara nyingi wanaume matajiri wanaonekana kama wasiomcha Mungu. Kwa mfano, mkulima tajiri na tajiri mwingine aliyempuza ombaomba Lazaro ([Luka 12:16-21](#); [16:19-31](#)). Matajiri wanalaumiwa kwa uonevu na tamaa ([Yakobo 5:1-6](#)). [Luka 6:24](#) inatangaza ole kwa matajiri, na Injili tatu zinazungumzia hatari za utajiri ([Mathayo 13:22](#); [Marko 4:19](#); [Luka 8:14](#)). Hata hivyo, baadhi ya wanaume matajiri walitambuliwa kuwa wema. Yesu alizikwa katika kaburi la tajiri kutoka Arimathaya, Yosefu ([Mathayo 27:57](#)). Nikodemo alitoa kwa ukarimu sana kwa ajili ya mazishi ya Yesu ([Yohana 19:39](#)). Alikuwa "mtawala wa Wayahudi" na pengine mtu mwenye utajiri ([3:1](#)).

Tazama pia Mammoni; Pesa; Maskini; Tajiri; Mishahara.

Utakatifu

Jemadari sifa ya Mungu na ubora wa kuendelezwa kwa watu wake. "Utakatifu" na kivumishi "takatifu" vinapatikana zaidi ya mara 900 katika Biblia. Neno kuu la Agano la Kale kwa utakatifu linamaanisha "kukata" au "kutenganisha." Kimsingi, utakatifu ni kutengwa na kile ambacho ni najisi na kujitolea kwa kile ambacho ni safi.

Kwenye Agano la Kale, utakatifu unapotumika kwa Mungu unaashiria ukuu wake juu ya uumbaji na ukamilifu wa maadili ya tabia yake. Mungu ni mtakatifu kwa kuwa yeye ni tofauti kabisa na uumbaji wake na anatumia ukuu na nguvu juu yake. Utakatifu wake unaonekana sana katika Zaburi (47:8) na Manabii (Ezekieli 39:7), ambapo "utakatifu" unajitokeza kama kisawe cha Mungu wa Israeli. Hivyo, Maandiko yanampa Mungu jina "Mtakatifu" (Isaiah 57:15), "Mtakatifu" (Ayubu 6:10; Isaiah 43:15), na "Mtakatifu wa Israeli" (Zaburi 89:18; Isaiah 60:14; Yereimia 50:29).

Kwenye Agano la Kale, utakatifu wa Mungu unaonyesha kwamba Bwana ametengwa na yote yaliyo maovu na machafu (linganisha Ayubu 34:10). Tabia yake takatifu ni kiwango cha ukamilifu wa maadili kabisa (Isaya 5:16). Utakatifu wa Mungu—utukufu wake wa juu na usafi wa tabia yake—umewekwa wazi kwa ustadi katika Zaburi 99. Mistari 1 hadi 3 inaonyesha umbali wa Mungu kutoka kwa vitu vya kidunia na vilivyo na mipaka, ilhali mistari 4 na 5 inasisitiza kutengwa kwake na dhambi na uovu.

Kwenye Agano la Kale, Mungu alihitaji utakatifu katika maisha ya watu wake. Kupitia Mose, Mungu aliliambia kusanyiko la Israeli, "Kuweni watakatifu kwa sababu mimi, BWANA Mungu wenu, ni mtakatifu." (Mambo ya Walawi 19:2, Toleo la Kawaida Lililorekebisha). Utakatifu uliowekwa na Agano la Kale ulikuwa wa aina mbili: (1) wa nje, au wa sherehe; na (2) wa ndani, au wa maadili na kiroho. Utakatifu wa sherehe wa Agano la Kale, ulioagizwa katika Pentateuki (vitabu vitano vya kwanza vya Agano la Kale), ulijumuisha utakaso wa sherehe kwa huduma ya Mungu. Hivyo, makuhani na Walawi walitakaswa kupitia mchakato mgumu wa utakaso wa sherehe (Kutoka 29), kama vile Wana wa Naziri wa Kiebrania, ambayo ina maana ya "waliotengwa" (Hesabu 6:1-21). Manabii kama Elisha (2 Wafalme 4:9) na Yereimia (Yereimia 1:5)

pia walitakaswa kwa huduma maalum ya unabii katika Israeli.

Lakini Agano la Kale pia linaangazia vipengele vya ndani, maadili, na kiroho vya utakatifu. Wanaume na wanawake, walioumbwa kwa mfano wa Mungu, wanaitwa kukuza utakatifu wa tabia ya Mungu katika maisha yao (Mambo ya Walawi 19:2; Hesabu 15:40). Katika Agano Jipya, utakatifu wa sherehe unaojitokeza katika Pentateuki unapungua. Wakati sehemu kubwa ya Uyahudi katika wakati wa Yesu ilitafuta utakatifu wa sherehe kwa matendo (Marko 7:1-5), Agano Jipya linasisitiza maadili badala ya kipengele rasmi cha utakatifu (mstari wa 6-12). Kwa kuja kwa Roho Mtakatifu, kanisa la awali lilitambua kwamba utakatifu wa maisha ulikuwa ukweli wa ndani wa kina ambao unapaswa kuongoza mawazo na mitazamo ya mtu kuhusu watu na vitu katika ulimwengu wa nje.

Neno la Kigiriki katika Agano Jipya linalolingana na neno la Kiebrania la kawaida kwa utakatifu linaashiria hali ya ndani ya uhuru kutoka kwa kosa la kimaadili na maelewano ya kiasi na ukamilifu wa kimaadili wa Mungu. Neno "kufanana na Mungu" au "utauwa" linaelezea maana ya neno kuu la Kigiriki kwa utakatifu. Neno jingine la Kigiriki linakaribia dhana kuu ya Agano la Kale ya utakatifu kama kujitenga kwa nje kutoka kwa mambo ya kidunia na kujitolea kwa huduma ya Bwana.

Waandishi wa Agano Jipya waliona picha ya Agano la Kale ya uungu, ambapo utakatifu unahusishwa na Mungu katika maandiko machache ya kitume. Yesu alithibitisha asili ya kimaadili ya Mungu alipowaagiza wanafunzi wake kuomba kwamba jina la Baba liheshimiwe jinsi lilivyo: "jina lako litukuzwe" (Mathayo 6:9). Katika kitabu cha Ufunuo, ukamilifu wa kimaadili wa Baba unasisitizwa na utajo wa mara tatu wa utakatifu uliotokana na Isaya: "Mtakatifu, Mtakatifu, Mtakatifu, ni Bwana Mungu Mwenyezi, aliyekuwako na aliyeko na atakayekuja!" (Ufunuo 4:8; linganisha Isaya 6:3). Luka, hata hivyo, alitafakari utakatifu wa Mungu kwa mujibu wa dhana kuu ya Agano la Kale ya ukuu na utukufu wake (Luka 1:49).

Vivyo hivyo, utakatifu wa Yesu Kristo unathibitishwa katika Agano Jipya. Luka (Luka 1:35; 4:34), Petro (Matendo 3:14; 4:27-30), mwandishi wa Waebrania (Waebrania 7:26), na Yohana (Ufunuo 3:7) wanahusisha utakatifu na Baba na Mwana.

Kama vile Roho anatoka kwa Mungu, anafichua tabia yake takatifu na ni chombo cha makusudi

matakatifu ya Mungu duniani, yeye pia ni mtakatifu kabisa ([Mathayo 1:18](#); [3:16](#); [28:19](#); [Luka 1:15](#); [4:14](#)). Kichwa cha kawaida "Roho Mtakatifu" kinasisitiza ukamilifu wa kimaadili wa nafsi ya tatu ya Uungu ([Yohana 3:5-8](#); [14:16-17, 26](#)).

Kwenye Agano Jipya, utakatifu pia unaonyesha kanisa la Kristo. Mtume Paulo alifundisha kwamba Kristo alilipenda kanisa na kufa kwa ajili yake ili "kultakasa, akilisafisha kwa maji kupitia neno, ([Waefeso 5:26](#)). Petro alilihutubia kanisa kama watu watakatifu kwa kutumia lugha iliyokopwa kutoka Agano la Kale. Wametengwa na mataifa yasiyoamini na kutakaswa kwa Bwana, kanisa ni "taifa takatifu" ([1 Petro 2:9](#); linganisha [Kutoka 19:6](#)).

Lakini Agano Jipya mara nyingi linajadili utakatifu kuhusiana na Wakristo binafsi. Waumini katika Kristo mara nyingi wanaitwa "watakatifu," ikimaanisha "watu watakatifu," kwa kuwa kupitia imani Mungu anawahesabia haki wenye dhambi, akiwatangaza kuwa "watakatifu" machoni pake. Mwenye dhambi aliyehesabiwa haki si mkamilifu kimaadili, lakini Mungu anawatangaza waumini kuwa hawana hatia. Hivyo, ingawa Wakristo wa Korintho, kwa mfano, walikuwa na dhambi nyingi, Paulo aliweza kuwaita marafiki zake waliokosea kama wale ambao walikuwa "watakatifu katika Kristo Yesu na kuitwa kuwa watakatifu" ([1 Wakorintho 1:2](#)). Licha ya matatizo yao, waumini wa Korintho walikuwa "watakatifu" katika Kristo.

Agano Jipya, hata hivyo, linaweka msisitizo mkubwa juu ya umuhimu wa utakatifu wa vitendo katika maisha ya kila siku ya Mkristo. Mungu, ambaye kwa neema humtangaza mtu kuwa mwenye haki kupitia imani katika Kristo, anaamuru kwamba muumini aendelee katika utakatifu wa maisha. Katika mpango wa Mungu, ukuaji katika utakatifu unapaswa kuambatana na imani. Mungu kwa neema hutoa rasilimali za kiroho kuwawezesha Wakristo kuwa "washiriki wa asili ya kiungu" ([2 Petro 1:4](#)).

Tazama pia Mungu, Uwepo na Sifa Zake.

Utasa

Hali ya kutokuwa na uwezo wa kupata watoto au kutokuwa na watoto.

Tumbo lililofungwa lilionekana kama msiba wa kibinafsi. Baada ya tafuna, Mungu aliwaamuru watu "Zaeni, muongezeke na mjaze dunia" ([Mwanzo 9:1](#)). Baadaye, Yereimia alitoa ushauri

sawa ([Yereimia 29:6](#)). Mke tasa katika ndoa ya wake wengi (ambapo mtu ana wake wengi) angeweza kudharauliwa au kuhisi wivu mkubwa ([Mwanzo 16:4](#); [Yereimia 30:1](#)). Shinikizo la kupata watoto kwa ajili ya mume wake lilikuwa kali sana kiasi kwamba mke tasa angeweza kumpa mume wake mama mbadala (mwanamke ambaye angezaa mtoto kwa ajili ya wanandoa; [Mwanzo 16:1-2](#); [30:3](#)). Ikiwa mume alikufa bila watoto, ndugu yake alitarajiwa kupata watoto na mke wake kwa niaba yake ([Mwanzo 38:8](#)).

Ugumba unaweza kuwa laana au adhabu ya kimungu ([Hosea 9:11, 14](#); [Mwanzo 20:17-18](#)). Inaweza kuondolewa baada ya maombi ya dhati ([Mwanzo 25:21](#); [1 Samweli 1:16, 20](#)). Inaweza pia kuondolewa na nabii au mjumbe wa Mungu ([2 Wafalme 4:16](#); [Mwanzo 18:14](#)).

Katika hadithi moja, mke ambaye alikuwa amesitisha kupata watoto alibadilishana **mandraki** (maua yanayoaminika kusaidia uzazi) kwa fursa ya kulala na mume wake na akapata watoto wengine watatu. ([Mwanzo 30:14-21](#)). Mungu aliahidi kwamba ikiwa Waisraeli wangepata sheria Zake, hawangekumbwa na utasa (kutoweza kupata watoto; [Kumbukumbu la Torati 7:14](#)). Kwa kawaida, maandiko ya kale pia yalizingatia kwamba utasa unaweza kutokana na utasa wa kiume. Mwishowe, licha ya jinsi utasa ulivyokuwa mbaya, Yesu aliwaambia wanawake wa Yerusalemu kwamba ingekuwa bora kuliko mateso waliyokuwa karibu kukumbana nayo ([Luka 23:29](#)). Alikuwa akifundisha kwamba matatizo ya kimwili si muhimu kama yale ya kiroho.

Utawanyiko wa Wayahudi

Kutawanyika kwa watu wa Kiyahudi kutoka Israeli kwenda nchi nyingine kunajulikana kama Diaspora. Diaspora ni nomino ya Kigiriki inayomaanisha "kupanda" au "kutawanyika." Katika Septuaginta (tafsiri ya kale ya Kigiriki ya Biblia ya Kiebrania), mara nyingi inamaanisha "uhamisho" ([Yereimia 25:34](#); tazama pia [Isaya 11:12](#); [Ezekieli 20:23](#); [Sefania 3:10](#)). Neno hili linatokea mara mbili katika Agano Jipya ambapo linarejelea Wayahudi Wakristo wanaoishi nje ya Palestina kutokana na kutawanyika mbalimbali katika historia ya Israeli ([Yakobo 1:1](#); [1 Petro 1:1](#)). Diaspora wakati mwingine inaweza kumaanisha watu waliohamishwa au mahali pa uhamisho.

Diaspora Kubwa

Kuanzia mwishoni mwa karne ya nane Kabla ya Krsito (KK), historia ya Kiyahudi ilipitia matukio kadhaa makubwa ya uhamisho wa lazima (uhamisho wa watu kwa nguvu).

Utawanyiko wa Ufalme wa Kaskazini

Baada ya Solomoni kufariki, ufalme wake uligawanyika mara mbili. Ufalme wa kaskazini wa Israeli uliingia zaidi katika ibada ya sanamu na uasherati ([2 Wafalme 17:14-18](#)). Yeroboamu, mfalme wa kwanza wa Israeli iliyogawanyika, alianza mtindo wa kuacha imani. Maandishi ya kumbukumbu kwa wafalme wa baadaye mara nyingi yalibainisha kwamba mtawala "hakujiepusha na dhambi za Yeroboamu" ([2 Wafalme 10:31; 13:11; 14:24; 15:9, 18, 24, 28](#)). Ashuru ilitoka ufalme wa kaskazini mwaka wa 722 KK na kuwahamisha zaidi ya Waisraeli 27,000, kama ilivyotabiriwa ([2 Wafalme 17:23](#)). Walikaa katika miji kando ya matawi ya Mto Eufurati na katika Umedi. Waashuru kutoka miji iliyo karibu na Babeli kisha wakaikalia Israeli ([2 Wafalme 17:6, 24](#)).

Utawanyiko wa Ufalme wa Kusini

Ufalme wa kusini wa Yuda ulikabiliwa na uhamisho kwenda Babeli upande wa mashariki na Misri upande wa kusini. Mfalme Nebukadneza wa Babeli aliwateka Wayahudi katika kampeni kadhaa kuanzia mwaka mwaka 605 KK hadi Yerusalemu ilipoanguka mwaka wa 586 KK. Uhamisho wa kwanza kwenda Babeli ulijumuisha kuchukua hazina kutoka hekalu na ikulu ya Yerusalemu, pamoja na "majemadari wote na watu hodari wa vita, mafundi wote na wafua chuma—wafungwa elfu kumi kwa jumla. Ni watu maskini tu wa nchi waliosalia." ([2 Wafalme 24:12-14](#); tazama pia [2 Mambo ya Nyakati 36:10; Yeremia 52:29-30](#)).

Mwaka mmoja baadaye, msafara wa pili ulilenga mfalme mwasi wa Kiyahudi Sedekia na wanawe ([2 Wafalme 25:1, 6-7; Yeremia 52:4-11](#)). (Mfalme wa vassal ni mtawala aliye chini ya mamlaka ya mfalme mwingine). Katika mwaka wa 19 wa utawala wa Nebukadneza, Babeli ilishambulia Yuda kwa mara ya tatu. Waliharibu hekalu, ikulu ya mfalme, na kuvunja kuta za mji. Walichukua kila mtu mateka isipokuwa watu maskini sana ([2 Wafalme 25:8-21; Yeremia 52:12-16](#)).

Shishaki, mfalme wa Misri, aliwafukuza watu kutoka Yuda mapema karne ya kumi KK. Yuda ilipoteza watu na dhahabu ya hekalu wakati huo ([1](#)

[Wafalme 14:25-26; 2 Mambo ya Nyakati 12:9](#)). Takriban miaka 400 baadaye, Yohanani, mtu wa Yuda, alijaribu kukimbia Nebukadneza kwa kukimbilia Misri. Yohanani alimlazimisha Yeremia na Wayahudi wengine kwenda naye, na walikaa Migdoli, Tapanesi, na Nofu. Hata hivyo, Wababeli waliwafuata, wakachukua uhabiti wa Misri, na kuwaua Wayahudi wengi huko ([Yeremia 43:5-44:30](#)). Rekodi za umiliki wa mali na vifaa vya madhabahu zinaonyesha kwamba wachache walionusurika walianzisha makoloni ya kudumu huko Misri ([Isaya 19:18-19](#)).

Diaspora Nyinginezo

Mfalme wa Misri, Ptolemy I, aliyetawala kuanzia mwaka wa 323 hadi 285 KK, aliwakamata Wayahudi wengi na kuwapeleka Misri karibu mwaka wa 300 KK. Wafungwa hawa walikaa Aleksandria, mji uliokuwa maarufu kwa usomi wa Kigiriki na Kiyahudi. Aidha, Antioko III wa Siria, aliyetawala kuanzia mwaka wa 223 hadi 187 KK, alihamisha makundi makubwa ya Wayahudi kutoka Babeli kwenda Frigia na Lidia. Warumi pia walihamisha idadi kubwa ya Wayahudi kwenda Rumi. Jenerali wa Kirumi, Pompey, aliwaleta Wayahudi wengi huko kama watumwa katika karne ya kwanza KK.

Kitabu cha Agano Jipya cha Matendo kinaonyesha jinsi Wayahudi walivyotawanyika sana. Luka anataja wageni waliokuja Yerusalemu: Waparthi, Wamedi, Waelami, watu kutoka Mesopotamia, Yudea, Kapadokia, Pontio, mkoa wa Asia, Frigia, Pamfilia, Misri, maeneo ya Walubi karibu na Kirene, wageni kutoka Rumi (Wayahudi na waliogeuka kuwa Wayahudi), Wakirete, na Waarabu ([Matendo 2:9-11](#)). Wayahudi hawa wa "Diaspora" walikuwa Yerusalemu kusherehekea Sikukuu ya Pentekoste.

Jumuiya za Kiyahudi zilikuwepo katika miji ya Makedonia ambayo mtume Paulo alitembelea wakati wa safari zake za kimishonari: Thesalonike, Beroia, na Korintho ([Matendo 17:1, 10; 18:2-4](#)). Karibu katikati ya karne ya kwanza Baada ya Kristo (BK), mfalme wa Kirumi Klaudio aliagiza Wayahudi wote waondoke Rumi ([Matendo 18:2](#)). Wataalamu wanakadiria kuwa idadi ya Wayahudi katika Palestina wakati wa kuzaliwa kwa Yesu ilikuwa karibu milioni nne hadi sita. Idadi ya Wayahudi nje ya Palestina ilikuwa mara kadhaa kubwa zaidi, na jumuiya zenye zaidi ya milioni moja kila moja zilizitawi katika Asia Ndogo, Mesopotamia, na Aleksandria. Leo, hata na nchi ya kitaifa, Wayahudi wengi wanaishi nje ya Israeli kuliko ndani.

Licha ya kutawanyika kwao, Wayahudi kutoka mataifa mbalimbali walibaki sawa na Wayahudi wa Palestina kupitia desturi kadhaa:

1. Waliendelea kusherehekea sikukuu za kitaifa za Pasaka, Mavuno, na Vibanda ([Kutoka 23:12-17](#); [Kumbukumbu la Torati 16:1-17](#)). Walizisherehekea hata walipokuwa wakiishi ugenini.
2. Jumuiya za Kiyahudi katika nchi za kigeni zilikusanya kodi ya hekalu kwa ajili ya matengenezo ya hekalu ([Kutoka 30:11-16](#)), hata baada ya hekalu kubomolewa.
3. Wayahudi wote kila mahali walitambua mamlaka ya Baraza la kidini la Kiyahudi.

Vipengele Vizuri

Wakati wa uhamisho, Wayahudi waliacha kuabudu sanamu, ambazo zilikuwa zimewaweka mbali na Mungu. Uhamisho huo uliwaongoza kuanzisha masinagogi kwa ajili ya maombi na elimu. Wayahudi wa Aleksandria walitafsiri Maandiko ya Agano la Kale katika lugha ya Kiyunani, ambayo ilikuwa lugha ya kimataifa wakati huo. Tafsiri hii, iitwayo Septuagint, ilitumiwa mara nyingi na waandishi wa Agano Jipya.

Kutoka kwa mtazamo wa Kikristo, jamii za Kiyahudi zilizotawanyika zilikuwa na umuhimu mkubwa. Zilitumika kama vituo vya kimkakati kwa ajili ya kueneza Ukristo, ambao hivi karibuni ulifikia ulimwengu wa wasio Wayahudi. Hivyo, Mungu alitumia mtawanyiko huu kuleta injili kwa wasio Wayahudi ([Warumi 1:11-15](#); [1 Wakorintho 10:11-12](#)).

Sanaa, sayansi, na ubinadamu zimefaidika sana kutokana na michango ya Kiyahudi katika utamaduni wa Magharibi. Licha ya kukabiliwa na ubaguzi mkali, Wayahudi wameleta zawadi za kipekee za kitamaduni. Ingawa Kanisa la Yesu Kristo linachukuliwa kuwa "Israeli mpya" na "taifa teule" ([1 Petro 2:9](#)), historia na Maandiko vinapendekeza kwamba Mungu bado ana nia maalum kwa Wayahudi.

Tazama pia Historia ya Israeli; Kipindi cha Baada ya Uhamisho.

Uteuzi wa Awali

Uteuzi wa Awali Unamaanisha Nini?

Shughuli ya Mungu ya kuamua matukio na matokeo kabla hayajatokea. Watu mara nyingi hutumia "uteuzi wa awali" na "Kuelezwa hatima mapema" kumaanisha kitu kimoja. Hata hivyo, "hatima" na "uteuzi" hasa hurejelea matukio ya watu.

Wengi wa baba wa kanisa wa mapema waliandika kuhusu uteuzi wa awali. Augustine wa Hippo, aliyeishi kuanzia mwaka wa 354 hadi 430, alisisitiza uteuzi wa awali katika mafundisho yake. Augustine aliathiri sana Wanamageuzi wa Kiprotestanti, hasa Yohana Calvin. Wanatheolojia wa Kirejesta huanza kusoma uteuzi wa awali kwa kuangalia amri ya milele ya Mungu, kama inavyoonyeshwa katika kauli za imani kama Westminster Confession of Faith. Amri ya Mungu ni moja, lakini watu kawaida huzungumzia kama "amri za Mungu" ili kusaidia kuelezea. Martin Luther aliamini katika uteuzi wa awali lakini hakulisitiza kama Calvin. Mafundisho ya Luther hayazungumzii sana kuhusu uteuzi wa awali, hasa yanajadili hatima au uchaguzi. Mawazo ya kisasa ya Kilutheri yanasitiza uchaguzi wa masharti, badala ya uchaguzi kamili. Hii inamaanisha wanaamini uchaguzi au hatima unategemea imani ambayo Mungu anaiona mapema.

Uteuzi wa Awali katika Mpango wa Mungu

Uteuzi wa Awali ni msingi wa mpango mzima wa Mungu: uamuzi wake wa kuumba ulimwengu, kuutunza (utawala), na kuamua hatima yake "kwa shauri la mapenzi Yake" ([Waefeso 1:11](#)). Katekismu Fupi ya Westminster inaeleza hivi: Mungu ameagiza "kusudi lake la milele kulingana na shauri la mapenzi yake, ambapo, kwa utukufu wake mwenyewe, ameagiza kabla chochote kinachotokea." Kwa hivyo, kuchaguliwa kabla ni msingi wa mafundisho yote ya Kikristo, kwa sababu inahusu historia na hatima ya dunia nzima, ulimwengu, na kila kitu kilichomo.

Mtume Paulo alizungumzia mpango wa Mungu kwa ajili ya ukamilifu wa viumbe vyote: "Viumbe vinangojea kwa hamu kubwa kufunuliwa kwa wana wa Mungu. Kwa maana viumbe vilitiishwa kwa ubatili, si kwa hiari yake, bali kwa sababu ya Yeye aliyetiisha, kwa matumaini kwamba viumbe vyenyewe vitakombolewa kutoka utumwa wa uharibifu na kuletwa katika uhuru wa utukufu wa watoto wa Mungu" ([Warumi 8:19-21](#)). Maandiko

yanaelezea kwa kifupi ukombozi wa viumbe. Inazungumzia "mbingu mpya na dunia mpya, ambamo haki inakaa" ([2 Petro 3:13](#)). Mambo yanayodhuru maisha ya binadamu na yanayotokana na dhambi za binadamu (yaani, upotovu) yatakoma. Mungu atafanya "mambo yote kuwa mapya", hivyo Mungu anadhibiti hatima ya kila kitu ([Ufunuo 21:1-5](#)).

Changamoto na Majadiliano

Uteuzi wa awali huleta changamoto kwa theolojia na fikra za kawaida. Hii ni kweli hasa linapokuja suala la uhuru wa binadamu na uwajibikaji kuhusu wokovu. Watu wanawezaje kuwajibishwa kwa vitendo na maamuzi yao ikiwa tayari yameamuliwa kabla? Wengine wanakataa wazo la uteuzi wa Mungu ili kulinda uhuru wa binadamu na kuondoa ugumu huo. Wakati Mungu alipoumba wanadamu na hiari (yaani, uwezo wa kufanya maamuzi ambayo hayajaamuliwa na yeyote au kitu kengine chochote), baadhi wanahoji kwamba Mungu alilazimika kupunguza udhibiti wake juu ya matukio ambayo "lazima" yatokee. Vinginevyo, shughuli huru na yenye uwajibikaji ya binadamu haina maana. Ukalvini unakataa hoja hii, ukisisitiza kwamba shughuli huru inawezekana hata kama imeamuliwa kabla na inajulikana kabla haijatokea.

Kukataa kwamba mambo yanaamuliwa mapema kunamaanisha kwamba Mungu hadhibiti uumbaji wake. Ikiwa hilo lingekuwa kweli, basi shughuli za binadamu zingeamuliwa na kitu kilicho juu au zaidi ya Mungu, au na sababu zisizojulikana. Ulinzi na utunzaji wa Mungu uliofunuliwa katika Biblia na uzoefu wa binadamu hufanya mtazamo huo kuwa mgumu kutetea. Mawazo ya Kikristo kwa ujumla yanadai kwamba Mungu anaamua mapema na kudhibiti uumbaji wake, na kwamba wanadamu wanaweza kutenda kwa uhuru na kwa uwajibikaji ndani ya udhibiti huo mkubwa. Hii inaonekana kuwa kinyume kwa sababu uelewa wa binadamu ni mdogo.

Uteuzi wa Awali Katika Maandiko

Biblia mara nyingi inataja uteuzi wa awali (ikiwemo kudura, au kuchaguliwa) na maarifa ya awali. Uteuzi wa awali ni wa kimantiki kabla ya maarifa ya awali, lakini kwa kuwa zote ni za milele kwa Mungu, hakuna kipaumbele kama hicho kinachokuwepo.

Alipokuwa akizungumza kuhusu hukumu inayokuja ya Babeli, Mungu alisema, "Huu ndio mpango uliokusudiwa kwa dunia yote, na huu ndio mkono ulionyoshwa juu ya mataifa yote. Majeshi

yamekusudia, na ni nani anayeweza kumzuia? Mkono wake umenyooshwa, basi ni nani anayeweza kuurudisha nyuma?" ([Isaya 14:26-27](#)). Mungu pia alitangaza kwamba alikuwa tayari ameamua mwisho tangu mwanzo. "Kusudi langu litasimama, na mapenzi yangu yote mema nitayatimiza" ([Isaya 46:10](#)). Paulo alisema kwamba Mungu hutekeleza makusudi yake "kwa shauri la mapenzi yake" ([Waefeso 1:11](#); linganisha na [Zaburi 119:89-91](#); [Danieli 4:35](#)).

Biblia pia inasema:

- muda wa maisha ya mtu huamuliwa ([Ayubu 14:5](#))
- upendo wa Mungu unawafikia viumbe wake ([Zaburi 104:14-30](#); [Mathayo 10:29](#))
- nywele za vichwa vyetu zimehesabiwa ([Mathayo 10:30](#))

Zaidi ya hayo, mpango wa Mungu unahusisha watu na mataifa, kwa kuwa "kutoka kwa mtu mmoja aliumba kila taifa la watu wengi, ili wakae juu ya uso wote wa dunia; naye akaweka nyakati zao zilizowekwa na mipaka ya nchi zao" ([Matendo 17:26](#)).

Mungu anajua na anaweza kutumia matendo maovu ya watu kwa makusudi yake. Ndugu zake Yosefu walitenda dhambi kwa kumuua utumwani. Yosefu baadaye alisema, "Ingawa mlipanga mabaya dhidi yangu, Mungu alipanga kwa wema, ili kutimiza siku kama hii—kuhifadhi maisha ya watu wengi." ([Mwanzo 50:20](#)).

Mfano mwingine ni wakati Yuda Iskarioti alimsaliti Yesu. Yesu alisema, "Mwana wa Mtu ataenda kama ilivyokusudiwa, lakini ole wake mtu anayemsaliti" ([Luka 22:22](#); "Mwana wa Mtu" ni jina ambalo Yesu alilitumia kumrejelea mwenyewe). Katika siku ya Pentekoste, mtume Petro alisema, "Yeye [Yesu] alitolewa kwa mpango uliowekwa na Mungu na maarifa ya awali, na ninyi, kwa mikono ya wasio na sheria, mlimuua kwa kumgonga msalabani" ([Matendo 2:23](#); linganisha na [4:27-28](#)).

Paulo anarejelea mamlaka ya Mungu juu ya matendo ya Farao ([Warumi 9:17](#)). [Ufunuo 17:17](#) inasema, "Mungu ameweka ndani ya mioyo yao kutekeleza kusudi lake." Kwa hiyo, Mungu anapanga historia mapema, na hata matendo maovu yanatimiza makusudi yake.

Uchaguzi wa wenye dhambi kwa wokovu kupitia Kristo umejumuishwa katika uteuzi wa awali wa

Mungu ([Warumi 8:28-39](#); linganisha na [Matendo 13:48](#); [Wafilipi 2:12-13](#); [1 Petro 2:9](#)). Mpango wa Mungu wa wokovu unategemea upendo wake wa milele ([Waefeso 1:3-14](#); [Warumi 5:6-11](#)). Wakristo wanapokea neema ya Mungu kwa kumjua Mungu na kujulikana (yaani, kupendwa) na Mungu ([Wagalatia 4:9](#)). Wote uchaguzi na imani ya waumini ni sehemu ya mchakato wa wokovu.

Uteuzi wa awali na Utawala wa Mungu

Uteuzi wa awali unahusishwa na utunzaji wa Mungu. Utunzaji ni utekelezaji wa mpango wa Mungu kwa ulimwengu. Utunzaji na udhibiti wa Mungu kwa uumbaji unaonyesha mpango wake wa ukombozi kwa wanadamu walioumbwa kwa sura yake. Mungu anadhibiti historia, lakini si mhusika wa dhambi. Aliwaumba wanadamu wawe na uwezo wa kusema "ndiyo" au "hapana" kwake. Hata hivyo, mpango wa Mungu hauwezi kuzuiwa na unaendelea licha ya upinzani. Mpango wa mwisho wa Mungu unajidhihirisha katika matukio yote ya historia ya binadamu, mabaya na mazuri. Lakini ukuu wake hauwekwi bila sababu au haki. Mungu si mkatili bali ni mtakatifu, mwenye upendo, na mwenye haki. Mpango wake unatekelezwa kulingana na asili yake, unayoonyeshwa katika utunzaji na kujali kwa uumbaji na katika upendo thabiti kwa wenye dhambi.

Sheria ya asili ni seti ya sheria ambazo Mungu ameanzisha kudhibiti ulimwengu. Vipi kuhusu nguvu za uharibifu za asili, kama vile matetemeko ya ardhi, vimbunga, na tufani? Kwa nini maovu yanayoonekana kama haya ni muhimu katika dunia iliyoumbwa na Mungu mwenye upendo? Hii haimaanishi kwamba Mungu hawezi kudhibiti asili. Ikiwa maana kamili ya maisha ingepatikana katika dunia ya kimwili, hii inaweza kuwa tatizo. Lakini kusudi kuu la Mungu ni zaidi ya maisha ya sasa pekee na linajumuisha ukamilifu wa ufalme wa ukombozi ambao bado haujafika ([Ufunuo 11:15](#); [21:1-4](#)). Kupangwa kabla ni fumbo kuu, lakini inapaswa kuleta furaha na faraja kwa waumini ambao Bwana wao mwenye upendo amewafunulia mpango wake mkuu.

Tazama pia Chaguo, Uchaguzi; Maarifa ya awali.

Utii

Kitendo au tukio la kujisalimisha kwa kizuizi au amri ya mamlaka. Ni kutii mahitaji au maombi ya mtu aliye juu yetu. Maneno ya jumla kwa utiifu

katika Kiebrania na Kigiriki yanahusu kusikia au kusikiliza mamlaka ya juu. Neno jingine muhimu la Kigiriki linajumuisha wazo la kujisalimisha kwa mamlaka kwa maana ya kupanga au kujiweka chini ya mtu katika nafasi ya amri. Neno la tatu la Kigiriki linapendekeza utiifu ambao ni matokeo zaidi ya ushawishi kuliko kujisalimisha.

Utii kwa Mungu na mamlaka za kibinadamu ni wajibu uliosisitizwa katika Agano la Kale na Agano Jipya. Abrahamu alibarikiwa zaidi katika tukio moja kwa sababu alimtii Mungu kwa kumtoa Isaka kwenye madhabahu ([Mwanzo 22:18](#); linganisha [26:5](#)). Mungu angeendelea kubariki Israeli kwa sababu ya agano lililofanywa katika Mlima Sinai, lakini hili lilitategemea utii wao kwa sauti yake na kushika agano lake ([Kutoka 19:5](#)). Walipokuwa karibu kuingia Kanaani, Mose aliweka mbele ya Waisraeli baraka na laana—baraka ikiwa wangesikiliza na kutii amri za Bwana, na laana ikiwa hawakufanya hivyo ([Kumbukumbu la Torati 11:22-28](#)).

Kumbukumbu la Torati linaonya kwamba adhabu kwa watoto wakaidi na waasi ni, kwanza kabisa, adhabu, na kisha kifo kwa kupigwa mawe ikiwa wataendelea kukataa kusikiliza ([Kumbukumbu la Torati 21:18-21](#)).

Moja ya ishara kwamba mtu ni mtoto wa Mungu ni utii wa kuendelea kwa amri za Mungu ([1 Yohana 2:3-5](#)). Yesu alisema kwamba wale wanaompenda watazishika amri zake ([Yohana 14:15](#)). Na Petro, akizungumza juu ya Wakristo, anawaita "watoto watiifu" ([1 Petro 1:14](#); tazama pia [Waebrania 5:9](#); [11:8](#)).

Wakristo wanapaswa kutii watu mbalimbali:

- Waumini wanapaswa kumtii Bwana ([Yohana 14:21-24](#); [15:10](#)).
- Wake ni kutii waume zao ([Waefeso 5:22-24](#); [Wakolosai 3:18](#); [Tito 2:5](#); [1 Petro 3:1, 5](#)).
- Watoto wanapaswa kuwatii wazazi wao ([Waefeso 6:1](#); [Wakolosai 3:20](#)).
- Raia wanapaswa kuwatii maafisa wao wa serikali ([Warumi 13:1-7](#); [Tito 3:1](#); [1 Petro 2:13-14](#)).
- Watumishi wanapaswa kuwatii mabwana wao ([Waefeso 6:5](#); [Wakolosai 3:22](#); [Tito 2:9](#); [1 Petro 2:18](#)).

Hata hivyo, licha ya msisitizo mkubwa juu ya utii katika Biblia, utii huo kamwe hauwi msingi wa haki mbele za Mungu. Paulo anatangaza kuwa wokovu ni zawadi ya Mungu ambayo itazalisha matendo mema ([Waefeso 2:8-10](#)). Vivyo hivyo, Yakobo anazungumzia matendo ya utii kama yanayotokana na imani ([Yakobo 2:14-26](#)).

Yesu mwenyewe, usiku wa usaliti wake, alisisitiza kwa kurudia kwamba upendo kwake hupimwa kwa kutii amri zake ([Yohana 14:15](#), [21](#), [23-24](#); [15:10](#)). Alisisitiza hili kwa kutangaza kwamba upendo wake mwenyewe kwa Mungu Baba ulionyeshwa kwa kutii amri za Baba ([14:31](#)). Biblia inataja watu wengi ambao utiifu wao kwa Mungu unatokana na imani na upendo wao kwake ([Waebrania 11](#)). Kwa mfano, Abeli alimwamini Mungu na kutoa dhabihu bora zaidi (mstari wa [4](#)). Nuhu aliweka imani yake katika neno la Mungu na kuandaa mashua kubwa sana (au safina; tazama mstari wa [7](#)). Kwa imani, Abrahamu aliondoka nyumbani kwake huko Uru kwa mwongozo wa Mungu, bila kujua anakoelekea (mstari wa [8](#)). Mose aliweka imani yake kwa Mungu na kukataa haki za kuitwa mwana wa Farao, akichagua badala yake kujitambulisha na Israeli, watu wa Mungu (mstari wa [24-25](#)). Mfano mkubwa zaidi wa utiifu unaotokana na imani kwa Mungu ni Yesu Kristo mwenyewe. Alijinyenyekeza, akachukua umbo la mtumishi. Alijinyenyekeza na akawa mtiifu hadi kifo, hata kifo cha msalaba ([Wafilipi 2:7-8](#)).

Utamilifu

Tafsiri ya kawaida ya neno la Kigiriki *pleroma* ina maana mbalimbali ambazo lazima ziweze

kueleweka kwa kuzingatia matumizi yake katika muktadha.

Matumizi ya Kila Siku

“Utamilifu” humaanisha hali ya kujazwa kikamilifu au kutokuwa na kitu chochote kinachokosekana. Hii ndiyo tafsiri ya kawaida ya neno la Kigiriki **pleroma**. Katika Biblia, *“utamilifu”* mara nyingi humaanisha kitu kilichokamilika au kilichojazwa kabisa. Maana halisi hutegemea muktadha ambamo neno hilo linapatikana.

Katika Agano la Kale, moja ya maneno ya Kiebrania yanayolingana na *“utamilifu”* ni **melo**. Neno hili linapatikana katika vifungu mbalimbali na lina maana zinazofanana na neno la Kigiriki **pleroma**. Mara nyingi hutumia kueleza vitu vinavyojaza kitu fulani. Kwa mfano, usemi *“dunia na utamilifu wake”* katika Zaburi 24:1 unamaanisha kila kitu kilichoumbwa kuwa sehemu ya umiliki wa Mungu.

Ili kuelewa vyema neno *“utamilifu”* katika mstari fulani, ni lazima tuchunguze maneno yanayozunguka na ujumbe wa jumla wa kifungu hicho.

Kwenye matumizi ya Kigiriki nje ya Agano Jipya, neno hili linamaanisha *“kile kinachojaza.”* Linapatikana likirejelea mzigo au wafanyakazi wanaojaza meli, watu wanaounda umati, na miaka inayojaza maisha ya mtu. Mwanafalsafa Aristotle alitumia neno hili kumaanisha idadi ya watu wanaojaza mji. Maana hii inatumika katika Injili za Mathayo na Marko kwa kiraka kinachoziba tundu katika vazi la zamani ([Mt 9:16](#); [Mk 2:21](#)), na katika Marko kwa vipande vya samaki vinavyojaza kikapu ([Mk 6:43](#); [8:20](#)).

Maana ya “Dunia”

Neno la Kigiriki **pleroma** linapatikana mara kadhaa katika **Septuajinti** (tafsiri ya Kigiriki ya Agano la Kale). Linatumika kutafsiri neno la Kiebrania linalomaanisha *“utamilifu”* (melo) katika kifungu *“dunia na utamilifu wake”* (Zaburi 24:1; 50:12; 89:11). Wazo hili linanukuliwa tena katika **1 Wakorintho 10:26**. Vilevile, kuna usemi unaofanana nao *“bahari na utamilifu wake”* (1 Mambo ya Nyakati 16:32; Zaburi 96:11-12).

Kwenye matukio kadhaa katika kjv, neno linapatikana katika kifungu *“dunia na utamilifu wake”* ([Zab 24:1](#); [50:12](#); [89:11](#); [1 Kor 10:26](#)) au *“bahari na utamilifu wake”* ([1 Mambo ya Nyakati 16:32](#); [Zab 96:11-12](#)), likimaanisha *“maudhui.”* Zaidi ya maana yake ya wazi ya kiasi, maneno haya yanaweza kuonyesha tabia ya ubora: maudhui ya

dunia ni mazuri na maalum. Akili ya Kiebrania iliona mpangilio wa uumbaji kama kielelezo cha Muumba ([Zab 8:5-6](#); [19:1-6](#); [Yer 23:24](#)). Kwa hivyo, kila wakati watu walipoingia katika uhusiano na chochote ambacho Mungu alikuwa ameumba, iwe katika kazi au milo au mahusiano, pia waliingia kwa lengo katika uhusiano na Mungu, ambaye alikuwa ametoa vitu hivyo. Kwa hivyo, Wayahudi walisikia kwa hofu tangazo la kinabii la nia ya Mungu kuleta uharibifu juu ya "nchi na yote inayojaza" ([Yer 8:16](#); [47:2](#); [Ez 12:19](#); [19:7](#); [30:12](#)).

Matumizi ya Mtume Paulo

Asili ya uelewa na matumizi ya Paulo ya "utimilifu" kama neno muhimu la kiteolojia imejadiliwa. Wengine wanadai kuwa neno hilo lilikuwa la kiufundi lililolumiwa na Wagnostiki, likirejelea eneo la viumbe wa kiroho lililounganisha nafasi kati ya Mungu wa kweli na dunia "mbovu". Baadaye, walimu wa uongo walimwona Kristo kama mmoja kati ya miungu mingi walioishi katika "ukamilifu" huo. Ili kusahihisha kutoelewana, Paulo alikopa neno hilo kutoka kwa wapinzani wake na kulitumia kwa Kristo. Yesu si mmoja tu wa viumbe kati ya Mungu na wanadamu, Paulo alifundisha; badala yake, yeye ndiye yote yaliyopo ("ukamilifu") kati ya Mungu na wanadamu ([Kol 1:15-20](#)).

Kinyume na mtazamo huo, inasemekana kwamba Paulo alitumia neno hilo katika muktadha kadhaa ambapo tafsiri hiyo haitoshi ([Rum 13:10](#); [Efe 1:22-23](#)). Zaidi ya hayo, inawezekana kwamba Paulo, akiwa na asili ya Kiyahudi ya Kifarisiyo, alielewa neno hilo kwa kuzingatia matumizi yake katika Agano la Kale. Hivyo, matumizi ya Paulo ya neno hilo yanaweza kueleweka vyema kama hayakukopwa kutoka kwa wapinzani wake.

Paulo alitumia neno hilo mara nne katika kitabu cha Warumi. Linaweza kutafsiriwa kama "ujumuisho kamili" kwa kurejelea idadi kamili ya Wayahudi ([Rum 11:12](#)) au Mataifa (v [25](#)) watakaokuja kwa Mungu. Hata hivyo, katika aya ya [12](#), neno hilo limewekwa kinyume na "kushindwa" na "makosa" ya Wayahudi, ambao wanaamini kwamba Uadilifu ni suala la urithi wao wa Kiyahudi badala ya imani. Inawezekana kwamba Paulo alitumia neno hilo kwa kurejelea "utiifu kamili kwa mapenzi ya Mungu." Kwa hivyo, kwa kiini Paulo alisema, "Ikiwa kutotii kwao kunamaanisha mema haya mengi kwa ulimwengu, fikiria utiifu wao utamaanisha nini." Ni katika maana hii ya kazi ambapo "ujumla" unatumika katika [Warumi 13:10](#). Upendo huleta kutimia kwa yote ambayo sheria

inakusudia. Vivyo hivyo, Paulo anatamani maisha yake mwenyewe yawe maonyesho kamili ya injili ya Kristo ([15:29](#)).

Katika kitabu cha Waefeso, kanisa linatajwa kama "utimilifu wa Kristo" ([Efe 1:22-23](#); [4:13](#)), na "utimilifu wa Mungu" ([3:19](#)). Tafsiri mbalimbali zimependekezwa kwa kifungu hiki: kanisa limejazwa, limekamilishwa au kufanywa kamili na Kristo; kanisa linamiliki sifa za Kristo; kanisa ni wakala kupitia ambao Kristo hufanya kazi zake zote. Kanisa limejaa Kristo kwa kuwa ni maonyesho kamili na yanayoendelea ya maneno na kazi zake (linganisha [Kol 2:10](#)). Katika kitabu cha Wakolosai, Paulo alitumia neno hilo kumrejelea Kristo; ndani yake anakaa "utimilifu wa Mungu" ([1:19](#); [2:9](#)). Vifungu hivi mara nyingi vinatafsiriwa kama kutangaza usawa wa Kristo na Mungu. Sifa zote za Mungu zimo ndani ya Kristo. Yote ambayo Mungu ni, Kristo ni.

Matumizi ya Mtume Yohana

Utangulizi wa Injili ya Yohana unasema kwamba "utimilifu wa Kristo" unapokelewa na waumini wote ([1:16](#)). Asili halisi ya utimilifu huu imeelezwa katika aya ya [14](#): "Na Neno likawa mwili na kukaa kwetu, limejaa neema na kweli." Neno la Kigiriki kwa "utimilifu" hapa linaashiria ukamilifu na jumla. Wagnostiki walitumia neno hilo kuelezea jumla ya miungu yote. Yohana, kama Paulo, alitumia neno hilo kuelezea Kristo kama utimilifu, ukamilifu wa Mungu, kwa maana utimilifu wote wa Uungu unakaa ndani yake kimwili (tazama [Kol 1:19](#); [2:9](#)).

Kutokana na kwamba utimilifu wote wa Mungu unakaa ndani ya Kristo, kila ukweli wa kiroho unapatikana ndani ya Kristo. Ndani ya Kristo, waumini hawakosi chochote. Hakuna muumini mmoja anayeweza kupokea yote ambayo Kristo ni; inahitaji mwili wa Kristo kufikia utimilifu wa Kristo na kuonyesha ([Efe 1:23](#)). Hata hivyo, kila muumini hupokea kwa kipimo maudhui sawa ya utimilifu huo. Kristo daima yuko kamili; kamwe haishiwi. Haijalishi waumini wanapokea kiasi gani kutoka kwake, anaendelea kutoa. Waumini hawahitaji kutafuta chanzo kingine chochote isipokuwa Kristo.

Uumbaji Mpya, Kiumbe Kipya

Ujumbe wa ukombozi unaojitokeza kupitia Agano la Kale na Jipya. Kristo ataitimiza wakati wa kuja kwake mara ya pili.

Biblia inasema Mungu ni Muumba wa mbingu na dunia. Yeye anadhibiti kila kitu (tazama [Mwanzo 1; Zaburi 33:6-11; 104; Mathayo 6:25-32](#)). Wanadamu wanaelezwa kama viumbe walioumbwa kwa mfano wa Mungu ([Mwanzo 1-2](#)). Kuelewa Mungu kama Muumba ni muhimu kwa kuelewa ujumbe wa wokovu wa Biblia. Dhambi ya binadamu ni nzito. Inatokana na watu ambao "waliabudu na kutumikia kiumbe badala ya Muumba" ([Warumi 1:25](#)). Mungu ni Mkombozi wetu kwa sababu yeye ni Muumba wetu. Anaokoa viumbe wake waasi. Wanateseka, pamoja na uumbaji wote, chini ya laana ya ubatili na uharibifu ([Mwanzo 3:17-18; Warumi 8:20-21](#)).

Uumbaji Mpya katika Agano la Kale

Kitabu cha Isaya, hasa sura [40-66](#), kinaunganisha uumbaji na wokovu. Hapa, nabii anazungumzia ukombozi wa mwisho wa Mungu kwa Israeli. Wokovu huu wa baadaye mara nyingi humwonyesha Mungu kama Muumba wa mbingu, dunia, na Israeli (tazama [Isaya 40:12-31; 44:24; 45:18; 48:13; 51:16; 64:8](#)).

Isaya anazungumzia "mbingu mpya na dunia mpya" ([Isaya 65:17; 66:22](#)). Wazo hili la uumbaji mpya linaonyesha kwamba wokovu ambao Mungu anaahidi ni kwa kila mtu, si kwa Israeli pekee. Kazi ya Mungu ya uumbaji upya na urejesho mwishoni inaungana na kazi yake ya uumbaji mwanzoni ([Isaya 48:12](#)). Kile Mungu atakachofanya mwishoni kwa vitu vyote ni muhimu kama alivyofanya alipoumba kila kitu kutoka kwenye ubatili. Mpangilio huu mpya wa uumbaji utaongoza kwenye furaha ya milele kwa waaminifu. Waandishi wa Agano Jipya wanaendelea kuendeleza mada hizi.

Uumbaji Mpya na Kristo

Agano Jipya linaunganisha kwa nguvu uumbaji na ukombozi. Waandishi mbalimbali wanaunganisha kazi ya wokovu ya Kristo na jukumu lake katika uumbaji ([Yohana 1:3; Wakolosai 1:15-18; Waebrania 1:2-3; Ufunuo 3:14](#)). Wanasisitiza uhusiano huu. Wanataja kile Kristo alichofanya "wakati ulipotimia" ([Wagalatia 4:4; Waefeso 1:10](#)) na "katika siku hizi za mwisho" ([Waebrania 1:2](#)). Kazi hii imeunganishwa na matendo yake mwanzoni. Kazi ya ukombozi ya Kristo inaonekana kama uumbaji mpya.

Kiungo kati ya uumbaji mpya na kazi ya Kristo ni wazi. Paulo anamwita Kristo "Adamu wa mwisho" na "Adamu wa Pili" ([1 Wakorintho 15:45-47](#); linganisha na aya ya [22; Warumi 5:14](#)). Maelezo

haya yana uhusiano wa karibu na jina "Mwana wa Adamu," ambalo Yesu alilitumia kwa ajili yake mwenyewe. Paulo anatumia neno "Adamu wa mwisho" ili kuonyesha tofauti kati ya Adamu na Kristo ([Warumi 1; 1 Wakorintho 15](#)). Adamu alileta dhambi na kifo kwa sababu ya ukaidi wake. Lakini Kristo alikuwa mtiifu na hivyo akaleta uadilifu, jambo ambalo linaongoza kwenye kuhesabiwa haki na uzima.

Paulo anaeleza kwa kina tofauti kati ya Adamu na Kristo katika [1 Wakorintho 15:42-49](#). Analinganisha mwili dhaifu na wa kufa wa muumini na ule wa utukufu na wenye nguvu ambao watapokea katika ufufuo. Anatoa muhtasari wa tofauti hii kwa kusema kwamba mwili mmoja ni "wa asili," na mwingine ni "wa kiroho." Adamu na Kristo wanawakilisha aina hizi mbili za miili—wa asili na wa kiroho. Hata hivyo, Paulo pia anawasilisha Adamu na Kristo kama watu kamili, wakiwakilisha wengine na kuongoza aina mbili tofauti za maisha. Adamu, mtu wa kwanza, ni mkuu wa ulimwengu wa asili, ambao sasa ni wa ufisadi na wa kufa kutokana na dhambi ([Warumi 5:12-19](#)). Kristo, Adamu wa Pili na wa mwisho, ni mkuu mwakilishi wa utaratibu wa kiroho wa mbinguni, unaojulikana kwa maisha, nguvu, na utukufu. Kifungu hiki kinatofautisha amri mbili za ulimwengu: uumbaji wa awali na utimilifu wake katika uumbaji mpya. Kila moja ilianza na Adamu.

Mambo mawili zaidi ni muhimu kwa kuelewa ujumbe wa uumbaji mpya katika maandiko ya Paulo na sehemu nyingine ya Agano Jipya kwa ujumla.

1. Ufufuo wa Kristo ndio msingi wa ufufuo wa waumini. Kama Adamu wa mwisho, alifanyika Roho anayetoa uhai kupitia ufufuo wake ([1 Wakorintho 15:45](#)). Mtazamo ni juu ya umoja kati ya ufufuo wa Kristo na ule wa waumini (linganisha na [1 Wakorintho 15:12-20; Wakolosai 1:18](#)). Kulingana na Agano Jipya, uumbaji mpya ni hali halisi ya sasa iliyoanzishwa na ufufuo wa Kristo.

2. [1 Wakorintho 15:45](#) inaonyesha umoja wa Kristo aliyefufuka na Roho Mtakatifu katika kutoa uzima. Inasema Adamu wa mwisho akawa Roho anayetoa uzima. Roho Mtakatifu ni nguvu inayosababisha uumbaji mpya (tazama [Waebrania 6:5](#)). Popote Roho anapofanya kazi kama zawadi ya Kristo aliyefufuka, uumbaji mpya upo.

Uumbaji mpya unatimiza kile Agano la Kale lilivyoahidi na kutarajia. Tayari umeanza kupitia kazi ya Kristo (Adamu wa mwisho), hasa kupitia kifo chake na ufufuo. Utakamilika atakaporudi. Wakati huo huo, tunaishi katika kipindi ambapo uumbaji mbili zinakaa pamoja—mpya umeanza, huku wa zamani ukiendelea kufifia ([1 Wakorintho 7:31](#)). Wazo la uumbaji mpya linaunganishwa na ufalme wa Mungu, mada kuu katika mafundisho ya Yesu katika Injili za Sinoptiki. Ufalme, unaohusishwa na kazi ya Yesu, upo sasa ([Mathayo 12:28; 13:11, 16-17](#)) na ujao ([Mathayo 8:11; 25:34](#)). Uyahudi, Yesu, na kanisa la awali (tazama [Mathayo 12:32; Waefeso 1:21](#)) walizungumza juu ya enzi mbili: enzi hii na "enzi ijayo." Waliona "enzi ijayo" kama uumbaji mpya. Neno "uumbaji mpya" linaashiria mabadiliko kamili. Linapendekeza kwamba ukombozi unamaanisha kufanywa upya kwa kila kitu ([Ufunuo 21:5](#)).

Uumbaji Mpya na Kanisa

Kwenye Agano Jipya, waumini wanaungana na Kristo na kufurahia wokovu wake. Kwa kuwa Kristo alikufa na kufufuka tena, kujiunga naye kunamaanisha kuwa sehemu ya uumbaji mpya ([2 Wakorintho 5:15](#)). Uumbaji huu mpya, unaonekana katika muktadha wa upatanisho, ni wa kibinafsi na wa ulimwengu mzima ([2 Wakorintho 5:17-19](#)).

Mahali pekee ambapo Agano Jipya linataja "uumbaji mpya" ni katika [Wagalatia 6:15](#), na muktadha ni wa ulimwengu na kibinafsi. Waumini waliunganishwa na Kristo katika kusulubiwa kwake sasa ni sehemu ya uumbaji mpya. Hapa, tofauti kama tohara hazina umuhimu. Uumbaji mpya ni kinyume na dunia, na muumini amesulubiwa pamoja na Kristo ([Wagalatia 6:14](#); linganisha [Wakolosai 2:20](#)). "Kwa hiyo, ikiwa mtu yeyote yuko ndani ya Kristo, yeye ni uumbaji mpya. Ya kale yamepita. Tazama, mapya yamekuja!" ([2 Wakorintho 5:17](#)).

Ufufuo si tumaini la baadaye tu kwa waumini bali ni ukweli wa sasa; tayari wamefufuliwa pamoja na Kristo ([Waefeso 2:5-6](#); linganisha [Wakolosai 2:12-13; 3:1](#)). Waumini "wameumbwa katika Kristo Yesu kufanya kazi njema" ([Waefeso 2:10](#)). Kanisa ni ukweli mpya wa agano, "Mtu mpya," linaloundwa na Wayahudi na Mataifa ([Waefeso 2:15](#)). Roho Mtakatifu anawafanyia upya washiriki wake ([2 Wakorintho 4:16](#)). Wanaanza kuakisi sura ya Kristo ([2 Wakorintho 3:18; 4:4-6](#); linganisha [Warumi 8:29; Waefeso 4:24; Wakolosai 3:10](#)). Mchakato huu utakamilika Kristo atakaporudi ([1 Wakorintho 15:49](#)). Sura ya Kristo inachukua umbo kamili kwa waumini. Maadili ya Agano Jipya yanatokana na uumbaji huu mpya. Waumini wanahimizwa kuishi kulingana na utambulisho wao mpya katika Kristo ([Warumi 12:2; Wakolosai 2:20](#)).

Mustakabali wa Uumbaji Mpya

Ingawa uumbaji mpya ni hali halisi ya sasa, pia ni tumaini la siku zijazo. Waumini wanaishi "kwa imani, si kwa kuona" ([2 Wakorintho 5:7](#)). Wanatarajia kurudi kwa Kristo na kutimia kwa unabii wa Isaya kuhusu "mbingu mpya na dunia mpya, ambapo haki inakaa" ([2 Petro 3:13; Ufunuo 21:1-4](#)). Katika uumbaji huu mpya, dhambi na athari zake hazitakuwepo tena.

Matumaini haya yanaibua maswali kuhusu uhusiano kati ya mpangilio wa mwisho na uumbaji wa awali. [2 Petro 3:10-12](#) na [Ufunuo 21](#) na [22](#) yanaelezea uharibifu kwa moto. Yanapendekeza mwisho kamili, kwani hakuna jua, mwezi, au usiku (tazama [Ufunuo 6:12-14](#)). Hata hivyo, baadhi wanatafsiri haya kama ya mfano. Miili ya asili na ya kiroho inatofautiana kabla na baada ya ufufuo ([1 Wakorintho 15:44](#)). Lakini inabaki kuunganishwa. Mwili, sasa umeoza na dhaifu, unazikwa kwa aibu. Utafufuka, usioharibika, wenye utukufu, na wenye nguvu. Hali hiyo hiyo inatumika kwa uumbaji. Shauku na kuugua kwa uumbaji wote si kwa ajili ya uharibifu. Ni kwa ajili ya uhuru kutoka kwa uharibifu. Inalenga kushiriki katika utukufu wa watoto wa Mungu, unaofunuliwa katika ufufuo ([Warumi 8:19-23](#)). Uumbaji mpya si kurudi tu kwa zamani. Ni upya, kilele cha mipango ya Mungu. Ilitimizwa kupitia ukombozi wa Kristo, licha ya dhambi za binadamu na athari zake.

Tazama Mwanadamu (Mtu); Uumbaji; Uzima wa Milele; Mtu, Zamani na Mpya; Mpya; Mbingu Mpya na Dunia Mpya.

Uvumilivu

Uvumilivu unamaanisha kuendelea kufanya jambo hata linapokuwa gumu.

Uvumilivu katika Agano la Kale

Kwenye Agano la Kale, watu wa Israeli walikuwa wakisubiri kwa muda mrefu kuona ahadi za Mungu zikitimia. Waumini wengi walifariki kabla ya kuona ahadi hizi zikitimia ([Waebrania 11:1, 13, 21-22, 39](#)). Ahadi ambayo Mungu alimpa Abrahamu iliwapa watu matumaini kwa miaka mingi kabla ya hatimaye kuishi katika nchi ya Kanaani. Waisraeli walijifunza somo muhimu wakati wa safari yao kupitia nyikani. Walipoteza msisimko wao wa awali, na hii ikawazuia kuingia katika Nchi ya Ahadi. Watu wa Israeli hawakusahau somo hili ([Waebrania 3:16-19](#)). Manabii (watu waliomzungumzia Mungu) daima walitazama zaidi ya kushindwa na nyakati ngumu. Waliona matumaini kwa siku zijazo, na waliwasaidia watu kuweka imani yao imara ([Yeremia 32:1-15](#); [Hosea 3:4-5](#); [Yoeli 2:28-29](#); [Waebrania 2:1-3](#); [Danieli 12:11-13](#)).

Uvumilivu katika Agano Jipya

Agano Jipya pia linawahimiza waumini kuendelea kuvumilia. Neno la Kiyunani linalotumika mara nyingi ni *proskartereo*, ambalo linamaanisha "kuhudhuria kwa kudumu au kushikamana kwa uthabiti" ([Marko 3:9](#); [Matendo 8:13](#); [10:7](#); [Warumi 13:6](#)). Neno hili limetafsiriwa kama "kujitolea," "kuendelea," "kuwa thabiti," na "kushikamana."

Uvumilivu katika Imani

Biblia inafundisha kwamba tunapaswa kuendelea na tusikate tamaa katika maeneo mengi ya imani yetu:

- Katika maombi ([Luka 18:1-8](#); [Wakolosai 4:2](#))
- Kutenda mambo mema ([Warumi 2:7](#); [Wagalatia 6:9](#))
- Katika kujifunza kuhusu Ukristo ([Matendo 2:42](#); [2 Timotheo 3:14](#))
- Katika nyakati za changamoto ([2 Wathesalonike 1:4](#))
- Kuhusu neema ([Matendo 13:43](#); [2 Wakorintho 6:1](#))
- Kuhusu imani ([Matendo 14:22](#); [Wakolosai 1:23](#))
- Katika upendo wa kimungu ([Yohana 15:9](#); [Yuda 1:21](#))
- Kusimama thabiti ([1 Wakorintho 16:13](#); [2 Wathesalonike 2:15](#))
- Katika kukaa ndani ya Kristo ([Yohana 15:4-10](#); [1 Yohana 2:28](#))
- Kukimbia kwa uvumilivu ([Waebrania 6:12](#); [12:1](#))
- Kuepuka kupotea ([Waebrania 3:12](#); [4:1-10](#))
- Kwa bidii kuthibitisha wito wetu na uteuzi wetu ([2 Petro 1:10](#))

Mifano ya Kukosa Uvumilivu

Baadhi ya watu hawakuweza kuvumilia, kama vile:

- Yuda ([Yohana 6:71](#))
- Dema ([2 Timotheo 4:10](#))
- Himenayo ([2 Timotheo 2:17](#))

Maonyo Kuhusu Kukosa Uvumilivu

Hatupaswi kupuuza uwezekano wa:

- "kupuuza wokovu mkuu wa namna hii" ([Waebrania 2:3](#))
- kuwa "kutostahili" ([1 Wakorintho 9:27](#))
- "kuanguka" wakati tunafikiri tunasimama imara" ([1 Wakorintho 10:12](#)).
- kuasi kwa kumwacha Mungu kabisa ([Waebrania 6:1-8](#))

Umuhimu wa Uvumilivu

Kama Yesu alivyosema, "Yule anayevumilia hadi mwisho ataokolewa" ([Mathayo 10:22](#); [24:13](#)). Msisitizo huu si wa bahati mbaya. Unaonyesha shinikizo la jamii ya kipagani, hatari ya mateso, hisia za kihemko baada ya uzoefu wa kiroho wa awali, na kutoelewa kwa "wokovu wa papo hapo." Wakristo lazima waelewe kwamba uvumilivu ni muhimu kwa kurithi wokovu wa milele ([Luka 21:19](#); [Warumi 5:3](#); [Wakolosai 1:11](#)).

Jukumu la Mungu katika Uvumilivu

Hata hivyo, uvumilivu hauitegemei tu juhudi za kibinadamu. Katika Agano la Kale, kusudi la ukombozi la Mungu halitetereki, na agano lake linasimama imara, ingawa linahitaji kufanywa upya ([Yeremia 31:31-34](#)). Upendo wa kimungu (*Hesedi* kwa Kiebrania) unamaanisha uaminifu usiobadilika. Mungu hatawaangusha au kuwaacha watu wake kwa ajili ya jina lake mwenyewe.

Agano Jipya linaahidi kwamba Kristo atawafufua wafuasi wake siku ya mwisho, na hakuna mtu anayeweza kuwatoa kutoka mkononi mwake au wa Baba. Kristo atatuziwa tusijeanguka, na Mungu ni Mwaminifu, akifanya kazi ndani yetu kwa kusudi lake jema. Hataacha tujaribiwe zaidi ya uwezo wetu. Hakuna kitu mbinguni au duniani kinachoweza kututenganisha na upendo wa Mungu. Tayari tumetiwa muhuri na Roho Mtakatifu kama ahadi ya wokovu wa milele na tunalindwa na nguvu za Mungu kwa ajili ya wokovu wa baadaye ambao utafunuliwa.

Biblia inafundisha kwamba waumini wanapaswa kuendelea katika imani yao huku ikiwahakikishia wokovu wao. Hii inaweza kuonekana kama mkanganyiko na imepelekea mijadala mingi. Hata hivyo, mvutano huu mara nyingi unaeleweka vyema kupitia uzoefu wa kiroho wa kibinafsi badala ya kufikiria tu kuhusu hilo.

Tazama pia Uthibitisho; Kurudi Nyuma.

Uwindaji

Uwindaji ni desturi ya kufuatilia na kufukuza wanyama kwa ajili ya chakula, bidhaa za wanyama, au michezo. Watu wamekuwa wakijihusisha na uwindaji tangu mwanzo wa maisha ya binadamu. Katika nyakati za Biblia, uwindaji ulikuwa jambo la kawaida katika maeneo mengi.

[Mwanzo 10:9](#) inamtaja mtu aliyeitwa Nimrodi ambaye alikuwa "mwindaji hodari mbele za BWANA." Hii ilikuwa muda mrefu kabla ya wakati wa Abrahamu, Isaka, na Yakobo. Katika historia ya awali ya binadamu, watu waliwinda ili kuishi. Walitumia nyama ya wanyama kwa chakula na ngozi kwa mavazi. Walitengeneza zana kutoka kwa mifupa na pembe. Baadaye, watu walianza kulima mazao na kufuga wanyama, lakini bado waliwinda wanyama wa porini ili kuongeza kwenye chakula chao.

Kuwinda katika Ardhi za Majirani

Watu katika maeneo yanayozunguka Israeli pia walikuwa wakijihusisha na uwindaji mara kwa mara. Michoro na michongo ya mawe inaonyesha hili wazi.

Katika Misri ya kale, uwindaji ulikuwa mchezo. Wamisri waliwinda ndege na wanyama wa porini. Mara nyingi walitumia mbwa na paka kuwasaidia. Wawindaji walifukuza wanyama kwenye mitego au maeneo yaliyofungwa.

Nchini Mesopotamia, watu pia waliwinda wanyama mbalimbali. Michoro ya mawe inaonyesha kulungu na wanyama wengine waliokamatwa kwenye nyavu.

Kule Ashuru, uwindaji wa wanyama pori (kama simba) ulikuwa jambo la kawaida. Michoro kutoka Ninawi inaonyesha ustadi wa wawindaji wa Ashuru.

Uwindaji nchini Palestina

Watu walikuwa wakifanya uwindaji Palestina tangu nyakati za kale sana. Mifupa ya wanyama waliowindwa imepatikana katika miji na vijiji vya zamani. Kufikia Enzi ya Shaba ya Kati (karibu mwaka wa 1800–1500 KK), uwindaji ulikuwa jambo la kawaida. Huu ulikuwa wakati wa mababu.

Biblia inasema Esau alikuwa mwindaji hodari ([Mwanzo 25:27](#)). Hii inafaa na wakati ambapo

watu walikuwa wakilima na kuwinda. Hadithi ya kale ya Wamisri inayoitwa "Hadithi ya Sinuhe", kutoka karne ya 20 KK, pia inazungumzia uwindaji na mbwa.

Wanyama Ambao Watu Walikuwa Wakiwindwa

Biblia inatuambia aina gani za ndege na wanyama watu walivyowinda. [Kumbukumbu la Torati 14:4-6](#) inatoa orodha ya wanyama ambao walikuwa "safi" na wangeweza kuliwa. Wengi walikuwa ni wanyama wa shambani, lakini watu pia waliwinda wanyama wa porini. Hawa walijumuisha:

- mbuzi,
- sungura,
- Suala mwitu,
- swala (linganisha [1 Wafalme 4:23](#)),
- mbuzi wa porini,
- mbuzi wa milimani,
- mbuzi mwitu
- Kondoo wa mlima.

Wawindaji walilazimika kumwaga damu ya mnyama baada ya kumwua.

Watu pia waliwinda aina mbalimbali za ndege. [1 Samweli 26:20](#) inataja kware (linganisha na [Kumbukumbu la Torati 14:11-18](#)). [Mithali 12:27](#) inazungumzia mtu mvivu, ikisema kwamba hata hapiki mnyama aliyemkamata.

Baadhi ya vifungu vya Agano la Kale vinaonyesha watu wakiua wanyama ili kujilinda ([Waamuzi 14:6](#); [1 Samweli 17:34-37](#); [2 Samweli 23:20](#)). Wachungaji mara nyingi walibeba rungu na kombeo, wakitumia silaha hizi kulinda kondoo wao dhidi ya wanyama wa porini ([1 Samweli 17:40](#); [Zaburi 23:4](#)).

Vifaa vya Uwindaji

Biblia pia inataja zana na mitego iliyotumiwa kwa uwindaji. Wawindaji walitumia:

- mishale na pinde ([Mwanzo 27:3](#)),
- vilabu ([Ayubu 41:29](#)),
- kurusha mawe ([1 Samweli 17:40](#)),
- nyavu ([Ayubu 19:6](#)), na
- mitego ya ndege ([Zaburi 91:3](#)).

Baadhi ya mitego ilikuwa mashimo yaliyofunikwa na majani au matawi ili kuyaficha ([Zaburi 7:15](#); [35:7](#); [Mithali 22:14](#); [26:27](#); [Isaya 24:17-18](#)). Mwingine ilikuwa mitego ya chemchemi ambayo iliruka juu ilipoguswa ([Amosi 3:5](#); [Zaburi 69:22](#); [Hosea 9:8](#)). Baadhi ya mitego ilifanya kazi wakati wawindaji walipovuta kamba ([Zaburi 140:5](#); [Yeremia 5:26](#)). Wakati mwingine wawindaji wangefukuza wanyama kuelekea kwenye mtego ([Yeremia 16:16](#); [Ezekieli 19:8](#)).

Uyahudi

Dini na utamaduni wa Wayahudi kuanzia mwanzo wa kipindi baada ya uhamisho (538 Kabla ya Kristo (KK) hadi nyakati za kisasa. Neno "Uyahudi" limetokana na "Yuda," jina la ufalme wa kusini wa Israeli ya kale, ilhal i "Myahudi" ni kifupi cha "Wayahudi."

Kipindi cha Pili cha Hekalu (515 KK–70 Baada ya Kristo (BK)

Uchunguzi wa Historia

Ufalme wa umoja wa Israeli chini ya Sauli, Daudi, na Solomoni ulimalizika muda mfupi baada ya kifo cha Solomoni. Rehoboamu, mwanawe, alichoea uasi karibu mwaka 930 KK kwa upande wa makabila 10 ya kaskazini kwa kutoza kodi zisizo na sababu ([1 Fal 12](#)). Kuanzia wakati huo, falme za Israeli (au Samaria, ufalme wa kaskazini) na Yuda (ufalme wa kusini) ziliendelea kuwepo kando. Ufalme wa kaskazini ulianguka mikononi mwa Waashuru mwaka 722 KK, na maelfu ya mateka, hasa wanachama wa tabaka la juu, walifukuzwa kwa nguvu na kupelekwa Ashuru, ambako walidhaniwa kuoa na kuolewa na wakazi wa asili na kutoweka katika historia. Ufalme wa Yuda uliendelea kama taifa huru hadi mwaka 597 KK, wakati ulipoangukia mikononi mwa Wababeli chini ya Nebukadneza. Hekalu hatimaye liliharibiwa mwaka 586 KK na mateka wengi walichukuliwa kwenda Babeli, kuanzisha kipindi cha uhamisho kilichodumu vizazi viwili. Wababeli

walishindwa na Koreshi Mwajemi mwaka 539 KK, na mwaka uliofuata mfalme alitoa amri inayoruhusu watu wote waliotekwa kurudi katika nchi zao za asili ([2 Mambo ya Nyakati 36:22-23; Ezra 1](#)). Angalau mawimbi manne ya Wayahudi waliokuwa uhamishoni walirudi kutoka Mesopotamia kwenda Yudea katika karne iliyofuata amri ya Koreshi, chini ya viongozi kama Sheshbaza, Zerubabeli, Ezra, na Nehemia. Hata hivyo, Wayahudi wengi walichagua kubaki katika nchi yao mpya ya Mesopotamia. Wakfu wa hekalu la pili katika msimu wa kuchipua wa mwaka 515 KK ulitoa mwisho rasmi kwa kipindi cha uhamisho cha miaka 70 ([Yer 29:10](#)), na ulikuwa matokeo ya moja kwa moja ya maonyo ya kinabii ya Hagai na Zekaria.

Nchini Yudea, Wayahudi walitawaliwa na magavana waliokuwa madarakani kwa idhini ya mfalme wa Uajemi. Mmoja wa magavana wa awali alikuwa Zerubabel ([Hg 1:1; 2:1-2](#)), mzao wa Daudi ([1 Mambo ya Nyakati 3:10-19](#)). Kwa namna fulani, alishiriki utawala na kuhani mkuu Yeshua ben Yehosadaki. Palestina ilikuwa sehemu ya mojawapo ya satrapi 20 za Milki ya Uajemi, ambayo ilidumu kutoka 539 hadi 331 KK, ilipoanguka mikononi mwa Wagiriki chini ya Iskanda Mkubwa. Kidogo kinachojulikana kuhusu maendeleo ya kihistoria katika Palestina wakati wa kipindi cha Uajemi. Iskanda alipokufa mwaka 323 KK, milki yake iligawanywa kati ya majenerali wake; Misri na Palestina ziliangukia kwa Ptolemi I. Waptolemaio walikuwa watawala wenye huruma ambao waliwaruhusu Wayahudi wa Palestina kiwango fulani cha uhuru na kujitawala. Baada ya vita vya Paneion mwaka 198 KK, Palestina ilikuja chini ya utawala wa Milki ya Seleukia, iliyoanzishwa na Seleuko I, mmoja wa majenerali wa Iskanda.

Milki ya Seleukia ilijumuisha eneo kubwa lenye idadi ya watu mbalimbali, kuanzia Asia Ndogo na Palestina upande wa magharibi hadi mipaka ya India upande wa mashariki. Antioko IV (Epifane) alipanda kwenye kiti cha enzi cha Seleukia mwaka 175 KK na alijaribu kuunganisha ufalme wake mkubwa kwa kufuata Utamadumi (yaani kwa kuhalalisha matumizi ya lugha na utamaduni wa Kigiriki). Tamaduni na dini za kienyeji zililazimishwa kukandamizwa kutokana na sera hii, na taifa la Kiyahudi huko Palestina lilikuwa pengine lililoathirika zaidi. Mnamo 167 KK, Antioko IV alitoa hekalu huko Yerusalemu kwa Zeu wa Olimpiki, alitoa nguruwe kwenye madhabahu, aliharibu maandiko yaliyokuwa na Maandiko ya Kiyahudi, na alikataza ibada ya tohara. Ukandamizaji huu ulisababisha uasi ulioongozwa

na kuhani mzee aliyeitwa Matathia na wanawe. Waseleuko walifukuzwa, na hatimaye mnamo 164 KK hekalu lilirejeshwa na mwana wa Matathia, Yuda Makabayo (jina la utani linalomaanisha "nyundo"). Ushindi huu wa Kiyahudi umekuwa ukikumbukwa kila mwaka kwa sherehe ya Hanuka ("uwakfu"). Yuda na ndugu zake, waliitwa Wamakabayo au Wahasmoni (Matathia alikuwa wa nyumba ya Hasmoni), na kizazi chao kilitawala Yudea kutoka 164 hadi 63 KK, wakati Palestina ilipoangukia kwa jenerali wa Kirumi Pompey. Baada ya hapo, Palestina ilibaki chini ya utawala wa Rumi.

Hirkano, Mhasmonea, alikuwa kuhani mkuu baada ya uvamizi wa Yudea na Warumi, ingawa Antipater (Muidumea) alikuwa ndiye mwenye nguvu halisi nyuma ya Hyrcanus. Wana wa Antipater, Phasael na Herode, walikuwa magavana wa Yerusalemu na Galilaya, mtawalia. Baada ya kuuawa kwa Antipater mwaka 43 KK, na kupitia uhusiano wake huko Rumi, Herode (baadaye aliitwa Herode Yarebu) aliteuliwa kuwa mfalme wa Yudea na seneti ya Kirumi; alitawala kutoka 37 hadi 4 KK. Alipokufa, Palestina iligawanywa na mfalme Augusto (27 KK-BK 14) na kuwekwa chini ya ugavana wa wana watatu wa Herode: Herode Arkelao (ethnarch wa Yudea, Idumaya, na Samaria kutoka 4 KK hadi BK 6), Herode Antipa (tetrarch wa Galilaya na Perea kutoka 4 KK hadi BK 39), na Herode Philip (tetraki wa Batanea, Iturea, na mataifa mengine madogo kutoka 4 KK hadi BK 34). Maeneo haya kwa ujumla yaliwekwa chini ya wakuu wa Kirumi baada ya wana wa Herode kufa au kuondolewa madarakani. Kwa kipindi kifupi (BK 41-44), Herode Agripa I, mjukuu wa Herode Yarebu, alitawala karibu eneo lile lile kama babu yake. Alipokufa (kama ilivyosimuliwa katika [Matendo 12:20-23](#)), maeneo yake yaliwekwa chini ya wakuu wa Kirumi. Ulafi na uzembe wa wakuu hawa uliwachochea Wayahudi kuasi. Uasi wa Wayahudi wa BK 66-73 ulisababisha uharibifu wa Hekalu la Pili na Legioni ya kumi ya Kirumi chini ya Tito mwaka BK 70. Uasi huo ulizimwa kabisa mwaka BK 73, wakati zaidi ya Wayahudi 900 waliokuwa wamezingirwa katika ngome ya jangwani ya Masada karibu na Araba walijiua kwa pamoja badala ya kuangukia mikononi mwa Warumi. Matukio haya ya kusikitisha yalimaliza kabisa ibada ya hekalu na mfumo wa ukuhani katika Uyahudi.

Maendeleo ya Jamii na Dini

Ushindi wa Wababeli dhidi ya Yudea na uharibifu wa hekalu la Solomoni mnamo 586 KK ulisababisha

mabadiliko makubwa ya kijamii na kidini katika maisha ya Kiyahudi. Kusitishwa kwa ibada ya hekalu kulikuwa pigo kubwa kwa dini ya Israeli, kwani hekalu la Yerusalemu pekee ndilo lililokuwa mahali halali na lililoteuliwa na Mungu kwa ajili ya kutimiza mahitaji mengi ya kidini ya sheria ya Musa, hasa ibada ya dhabihu. Hata sikukuu tatu za kila mwaka za hija, Sukothi (Vibanda), Pesaki (Pasaka), na Shavuothi (Majuma) hazingeweza tena kuadhimishwa na Wayahudi wacha Mungu waliobaki Yudea baada ya 586 KK. Baada ya 538 KK, wakati wengi wa waliohamishwa walichagua kurudi Yudea, wengine wengi walichagua kubaki katika nchi yao mpya. Kwa wale wa mwisho, ibada ya hekalu, hata iliporejeshwa mnamo 516 KK, haikuweza tena kuwa na jukumu muhimu katika maisha yao ya kidini.

Wakati wa kipindi cha uhamisho na mwanzoni mwa kipindi cha baada ya uhamisho, taasisi ya kipekee ya Kiyahudi ya sinagogi (neni la Kigiriki linalomaanisha "mahali pa kukusanyika") ilianza kujitokeza. Sinagogi ikawa taasisi maarufu na yenye manufaa kwa jamii za Kiyahudi nje ya Palestina kiasi kwamba katika karne zilizofuata baada ya uharibifu wa hekalu la pili zilienea kote Palestina, nyingi zikiwa Yerusalemu yenyewe. Mwishoni mwa kipindi cha hekalu la pili, sinagogi ilikuwa na majukumu matatu muhimu katika maisha ya Kiyahudi: ilitumika kama nyumba ya maombi, nyumba ya masomo, na mahali pa mkusanyiko. Ibada ya sinagogi ya karne ya kwanza BK inaonyeshwa katika [Luka 4:16-30](#) na [Matendo 13:13-42](#). Lengo la ibada lilikuwa ni kusoma sehemu kutoka Torati (Sheria ya Mose), kisha moja kutoka Haftora (Manabii). Kusoma huku kulifuatiwa na mahubiri kulingana na Maandiko. Vipengele vingine katika ibada ya sinagogi ya karne ya kwanza BK vilijumuisha usomaji wa Shema ("Sikia, Ee Israeli"), mchanganyiko wa vifungu vya kibiblia ikiwa ni pamoja na [Kumbukumbu la Torati 6:4-9](#); [11:13-21](#) na [Hesabu 15:37-41](#), na Shemoneh Esreh (Baraka Kumi na Nane) inayoitwa Amidah ("kusimama") kwa sababu ilisomwa wakati wa kusimama wima. Wayahudi pia walivaa pindo kwenye mavazi yao kwa kutii [Hesabu 15:38-39](#) ([Mt 23:5](#)), na tefilini kwenye vipaji vyao vya uso na mikono yao ya kushoto. Tefilini ni masanduku madogo yenye sehemu za Maandiko yaliyosomwa katika Shema; zilitumika katika kutimiza amri ya [Kumbukumbu la Torati 6:8](#) kwa maana halisi. Wanaakiolojia wamegundua tefilini za karne ya kwanza katika magofu ya Masada.

Nje ya Palestina, Mesopotamia iligeuka kuwa kituo muhimu zaidi cha Uyahudi. Jumuiya ya Kiyahudi ya

Babeli ilijulikana kama Golah ("utekwa"), na kiongozi wake aliitwa Resh Galuta au Exilarch (maneno yote mawili yanamaanisha "kiongozi wa utekwa"). Mwishoni mwa kipindi cha uhamisho, kizazi cha wafungwa wa zamani kilikuwa kimesahau Kiebrania na kilikuwa kimechukua Kiaramu, lugha ya kimataifa ya Mashariki ya Karibu ya kale na lugha dada ya Kiebrania, kama lugha yao ya kwanza. Hata katika Palestina, Kiaramu ilikuwa lugha kuu iliyozungumzwa. Hivyo, wakati sehemu za Maandiko ziliposomwa katika huduma za sinagogi kwa Kiebrania, wengi wa waliokuwepo hawakuweza kuelewa kilichosomwa. Tatizo hili lilitatuliwa kwa kuwepo na methurgeman (mtafsiri) ambaye angeweza kutafsiri kwa mdomo sehemu fupi za Maandiko. Hatimaye hizi targums ("tafsiri") zilianza kuandikwa, kuanzia katika karne ya Pili BK.

Katika karne ya kwanza BK, ilikadiriwa kuwa kulikuwa na Wayahudi milioni nne hadi saba katika ulimwengu wa Kigiriki-Kirumi, labda mara tatu hadi nne ya idadi ya watu wa Palestina. Wayahudi waliokuwa katika nchi nje ya Palestina walijulikana kwa pamoja kama Ughaibuni ("kutawanyika"). Baada ya Wagiriki kutawala ulimwengu wa Mediterania kupitia Iskanda na warithi wake, Kigiriki ikawa lugha ya kawaida katika eneo hili. Kama vile Wayahudi wa Mesopotamia walivyoongea Kiaramu badala ya Kiebrania, ndivyo Wayahudi katika ulimwengu wa Kigiriki-Kirumi walivyokuja kuongea Kigiriki. Kufikia katikati ya karne ya tatu KK, Wayahudi wa Kiheleni walianza kutafsiri Maandiko ya Kiebrania kwenda Kigiriki. Tafsiri hii, iliyoitwa Septuagint (neni linalomaanisha "sabini," kulingana na hadithi kwamba ilitafsiriwa kwa wakati mmoja na wasomi sabini wa Kiyahudi), ilikuwa na kanuni ya Maandiko iliyo pana zaidi kuliko ile inayotambuliwa na Uyahudi wa Palestina. Hii inaonyesha mitazamo ya huria zaidi ya Wayahudi wa Kiheleni.

Katika karne ya pili KK, kulikuwepo na madhehebu makuu ndani ya Uyahudi wa Palestina. Hasidim ("wacha Mungu") walikuwa wanachama wa chama cha kidini kilichosaidia Wahasmonea katika uasi dhidi ya Waseleuki ([1 Macc 2:42](#); [7:13](#)), lakini baadaye waliwapinga walipodai haki za ukuhani. Wafarisayo na Waesseni huenda walitokana na dhehebu hili la kidini. Masadukayo huenda walihusishwa na Sadoki, kuhani mkuu aliyeteuliwa na Daudi. Wazao wa Sadoki walichukuliwa kuwa mstari pekee wa ukuhani halali; walitukuzwa juu ya Walawi katika [Ezekieli 40-48](#). Masadukayo walikuwa tabaka la matajiri, la kiaristokrasia

lililodhibiti ukuhani mkuu. Hawakuamini malaika, roho, maisha baada ya kifo, au ufufuo ([Matendo 23:8](#)), wala hawakukubali uhalali wa sheria ya mdomo kama ilivyotengenezwa na Wafarisayo. Hawakuacha maandiko na walitoweka na uharibifu wa hekalu mnamo BK 70.

Mafarisayo (“waliotengwa”) walijitokeza kwanza katika vyanzo vyetu mwishoni mwa karne ya pili KK na walihusika hasa na masuala ya kisiasa. Walikuwa wakiwakilisha watu wa kawaida dhidi ya mtawala wa Hasmonaea Iskanda Janneus (103–76 KK), ambaye aliwaua mamia ya Mafarisayo kama kisasi. Kufikia karne ya kwanza BK, Mafarisayo walionekana kujishughulisha kabisa na masuala ya kidini na walijulikana kwa ufuatiliaji mkali wa sheria ya Musa kama ilivyotafsiriwa kiasili. Kwa misingi ya usafi wa kidini, walijitenga na Wayahudi wengine ambao hawakuwa makini na ambao wangeweza kuwachafua. Mafarisayo walitembea katika makundi yaliyoitwa Haberim (“washirika”) ambamo walijitenga na wale ambao walikuwa wazembe kidini. Katika bidii yao ya kubaki waaminifu kwa sheria ya Musa, Mafarisayo walitengeneza sheria ya mdomo (baadaye ilihusishwa kimakosa na Mose) ambayo ilitumika kama uzio kuzunguka Torati. Sheria hii ya mdomo ilikuwa tafsiri na upanuzi wa amri 613 katika sheria ya Musa; hatimaye ilikusanywa na kupunguzwa hadi kuwa maandishi kama Mishnah (“mafundisho”) mwishoni mwa karne ya pili BK. Paulo ([Matendo 22:3](#); [23:6](#); [26:5](#); [Phil 3:5](#)) na Wakristo wengine wengi wa mapema walikuwa wabadiliko kutoka kwa Ufarisayo ([Matendo 15:5](#)). Uyahudi wa Kifarisayo uliendelea baada ya uharibifu wa Yerusalemu mwaka wa 70 BK na kuunda Uyahudi wa kirabbi ambao ulitawala maisha ya kidini ya Kiyahudi kutoka karne ya pili BK hadi nyakati za kisasa.

Waesene walikuwa dhehebu lingine la kidini ndani ya Uyahudi ambalo lilianzishwa katika karne ya pili KK. Kama Mafarisayo, Waesene walisisitiza sana kudumisha usafi wa kiibada kwa kutii sheria ya Musa. Waesene waliishi na kufanya kazi ndani ya jamii ya Kiyahudi, wakijaribu kuwaathiri watu kupitia maisha yao rahisi na ya kujitolea. Baadhi ya Waesene pia waliishi katika jamii zao wenyewe, ambazo walirudi kila usiku baada ya kazi. Kulikuwa na vikundi vingi vya kidini ndani ya Uyahudi, na moja ya vikundi hivyo, ambacho huenda kilikuwa na uhusiano wa mbali tu na Waesene, kilianzisha jamii kwenye ufukwe wa magharibi wa Araba. Kikundi hiki kilijiona kama Waisraeli wa kweli na katika nyika walijiandaa kwa ujio wa mwisho wa Mungu kwa kujitunza safi kutokana na uchafu

wote. Nyaraka nyingi zilizoandikwa na wanachama wa dhehebu hili zilipatikana katika mapango karibu na Araba ambapo zilikuwa zimefichwa kabla tu ya Warumi kuharibu makazi hayo. Nyaraka hizi, Hatikunjo za Bahari ya Chumvi, zimepeana taarifa za kina kuhusu dhehebu hili la kidini na imani zake.

Wazeloti walikuwa dhehebu lingine la Kiyahudi, ambalo huenda lilihusiana na Wasikarii (“watu wa visu”). Kundi hili la wanaharakati wa kisiasa lilistawi kutoka BK 6 hadi 66. Wakimchukulia Mungu pekee kama mtawala wao, walijaribu kupindua Warumi na wale waliowashirikiana nao kwa njia za vurugu, ikiwa ni pamoja na mauaji. Walisaidia kucheza uasi wa Kiyahudi wa BK 66–73 na walikufa pamoja na Yerusalemu mnamo BK 70.

Daraja la kijamii na hadhi katika Palestina ya karne ya kwanza BK ziliamuliwa kulingana na sheria za usafi wa kidini. Tabaka la juu lilijumuisha wanachama wa taasisi ya kidini, kama vile Masadukayo, waandishi, Mafarisayo, na makuhani wa Yerusalemu. Baraza lilikuwa chombo cha mashauriano ambacho uanachama wake ulitokana na makundi haya. Kwa vitendo vyote, hakukuwa na tabaka la kati. Tabaka la chini lilijumuisha hasa Am Ha Arez (“watu wa nchi”)—Wayahudi ambao hawakujua sheria kutokana na ukosefu wa elimu na ambao hawakuzingatia kwa makini amri ambazo walizifahamu. Mtazamo wa uhasama wa Mafarisayo kuelekea Am Ha Arez umeonyeshwa katika [Yohana 7:49](#): “Lakini umati huu, ambao hawajui sheria, wamelaaniwa” (rsv). Kulikuwa na tabaka jingine la kijamii katika Palestina ya karne ya kwanza, ambalo linaweza kuitwa “wasio gusika.” Kundi hili lilijumuisha Wasamaria, watoza ushuru, makahaba, wachungaji, wenye ukoma, Mataifa, na pengine mbaya zaidi, Wayahudi ambao walikuwa kama Mataifa (kwa mfano, Mwana Mpotevu wa [Lk 15:11–32](#)). Sheria za usafi wa kidini kama zilivyozingatwa kwa ujumla zilizuia aina yoyote ya mawasiliano ya kijamii kati ya tabaka la juu na wasio gusika, na zilifanya mawasiliano na Am Ha Arez kuwa yasiyopendeza sana. Katika muktadha huu, hofu ya Mafarisayo juu ya ushirika wa Yesu na watoza ushuru na wenye dhambi inaeleweka kabisa ([Mk 2:15–17](#)).

Matokeo mengine ya kigezo hiki cha kidini katika kuamua daraja na hadhi ya kijamii yalikuwa ni mvutano usio na utulivu kati ya Yerusalemu na maeneo ya vijijini ya Palestina, hasa Galilaya, katika karne mbili za mwisho za kipindi cha Pili cha Hekalu. Wale waliokuwa Yerusalemu waliiona

Galilaya kama mahali ambapo kutojua Torati kulikuwa kawaida ([Yn 1:46](#)). Yerusalemu ilikuwa hasa kituo cha kidini, ambacho sekta yake kuu ilikuwa ibada ya hekalu. Idadi ya watu wote wa Yerusalemu katika karne ya kwanza BK inakadiriwa kuwa 25,000 hadi 40,000. Wengi wao walikuwa ama mafundi na wachongaji waliokuwa wakijenga na kupamba hekalu (ambalo bado halijakamilika kabla ya kuharibiwa; angalia [Yn 2:20](#)) au makuhani na Walawi waliokuwa wakijihusisha na shughuli nyingi za ibada za hekalu. Ingawa Wayahudi walitarajiwa kusafiri kwenda Yerusalemu kwa kila moja ya sikukuu tatu za hija za kila mwaka, sharti hili lilikuwa gumu kwa wakulima wa vijijini wa Palestina.

Zaidi ya hayo, zaka iliyoamriwa na sheria ya Musa ilikuwa tu juu ya mazao ya ardhi, si juu ya mishahara au bidhaa zilizobadilishwa. Hivyo basi, wakulima wa vijijini walibeba mzigo wa kodi hii na mara nyingi walichukia nafasi ya upendeleo ya mafundi wa mijini, wafanyabiashara, na makuhani ambao hawakulazimika kutoa zaka. Jaribu la kutotoa zaka ya mazao ya ardhi lilikuwa kubwa sana, na wakulima wengi walishindwa nalo. Mazao yao yasiyo na zaka hayakuwa halali, na hivyo kuepukwa na wale, kama Mafarisayo, ambao walikuwa waangalifu kidini. Mbali na zaka ya kwanza na ya pili iliyodaiwa kwa wakulima (zaka ya pili ilibidi itumike karibu na Yerusalemu), imekadiriwa kuwa kodi za Kirumi zilifikia asilimia 10 hadi 15 ya mapato ya mtu binafsi. Kodi za kidini, pamoja na kodi za Kirumi, ziliongeza mzigo mkubwa wa kodi wa kutoka asilimia 25 hadi 30. Ukweli kwamba Wayahudi hatimaye waliasi dhidi ya wanyanyasaji wao wa Kirumi mnamo BK 66 si vigumu kuelewa. Katika karne ya kwanza BK, kwa kweli, maasi madogo huko Palestina yalitokea mara kwa mara. Mengi ya haya yalitokea wakati wa sikukuu tatu za kila mwaka za hija huko Yerusalemu, wakati idadi ya kawaida ya watu 25,000 hadi 40,000 iliongezeka hadi 500,000 au zaidi. Sikukuu hizi zilitoa fursa bora kwa maasi, na Warumi walikuwa makini sana kwa matukio kama hayo. Yesu aliuawa wakati wa sikukuu moja ya Pasaka kwa sababu alishukiwa kuwa mpenda mapinduzi ya kisiasa ([Mk 15:26](#)).

Kipindi cha pili cha hekalu kilitoa mazingira ya kuibuka na kuanguka kwa apokaliptisimu ndani ya Uyahudi. Apokaliptisimu (kutoka kwa neno la Kigiriki linalomaanisha “Ufunuo”) ilikuwa aina ya eskatolojia (“maelezo ya matukio ya mwisho”) ambayo iliamini kuwa hali bora haziwezi kurejeshwa duniani isipokuwa Mungu aingilie kati kwa nguvu kuharibu uovu (hasa wanyanyasaji wa

kigeni) na kuwatetea wenye haki (Waisraeli). Waonaji wa apokaliptiki waliandika nyaraka nyingi, zinazoitwa apokalipsi, ambapo walijaribu kusoma ishara za nyakati na kutabiri ujio wa Mungu. Kwa kuwa kulikuwa na ufahamu mpana kwamba enzi ya unabii ilikuwa imekwisha, waandishi hawa wa apokaliptiki waliandika si kwa majina yao wenyewe bali kwa majina ya watu mashuhuri wa Israeli wa kale, kama vile Musa, Abrahamu, Henoko, na Ezra. Miongoni mwa matarajio muhimu zaidi ya apokaliptisimu ya Kiyahudi yalikuwa (1) kuja kwa Masihi; (2) kuja kwa kipindi cha Yarebu cha dhiki, wakati mwingine kinachoitwa maumivu ya kimasiya; (3) ufufuo wa wenye haki; (4) hukumu ya waovu na thawabu ya wenye haki. Imani za apokaliptiki pengine zilitoa motisha kwa sehemu kubwa—ikiwa si yote—ya mapinduzi ya Kiyahudi dhidi ya Warumi.

Sehemu fulani za Maandiko ya Kiebrania zilikuwa bado zinaandikwa mwanzoni mwa kipindi cha hekalu la pili. Vitabu vitatu vya mwisho vya unabii—Hagai, Zekaria, na Malaki—viliandikwa kuanzia mwishoni mwa karne ya sita hadi katikati ya karne ya tano KK. Baadaye, marabi walieleza maoni kwamba Roho wa Mungu alikuwa ameondoka kutoka Israeli wakati manabii hawa walipoacha kazi zao. Mwandishi wa Mambo ya Nyakati anamalizia kazi yake kwa kurejelea amri ya Koreshi (538 KK), na vitabu vya Ezra-Nehemia na Esta vinaonekana kuandikwa katika karne ya tano KK.

Kipindi cha pili cha hekalu kilishuhudia si tu kukamilika kwa maandiko hayo ambayo baadaye yalitambuliwa kuwa yameongozwa na yenye mamlaka katika Uyahudi, bali pia kutambuliwa kikamilifu kwa vitabu vyote 24 vitakatifu. Kabla ya uharibifu wa Yerusalemu mnamo 586 KK, sheria ya Musa haikufuatwa kwa uthabiti wowote (kulingana na [2 Fal 22](#) ilikuwa imepotea kwa kipindi kisichojulikana), na manabii wa jadi hawakupokea utambuzi unaofaa kila wakati. Hata hivyo, baada ya 586 KK, Torati ilichukua nafasi ya utakatifu usio na shaka katika maisha na mawazo ya watu wa Kiyahudi, ikibadilisha kwa njia nyingi ibada ya hekalu hata kabla ya kufutwa kwake kabisa mnamo BK 70.

Maandiko ya Kiyahudi yamegawanywa katika sehemu tatu, zinazojulikana na Wayahudi kwa kifupi kama “Tanak”: (1) Torati (“Sheria” au “Ufunuo”), (2) Nebi'im (“Manabii”), na (3) Kethubim (“Maandishi”). Inasemekana kwa ujumla kwamba ingawa Sheria na Manabii vilikuwa na hadhi ya kikanoni kabla ya karne ya pili KK,

Maandishi hatimaye yalitangazwa kuwa ya kikanoni katika baraza la marabi la Jamnia (karibu BK 90), ingawa ukweli wa kihistoria wa hili unapingwa. Marabi wanadhaniwa kujadili kama vitabu fulani vya Biblia vinapaswa kuendelea kuwa sehemu ya Maandiko. Kwa kweli, kanuni ya Kiyahudi ya Maandiko ilifafanuliwa kikamilifu kutokana na matumizi ya jadi na karne ya kwanza KK. Sheria ilijumuisha vitabu vitano: Mwanzo, Kutoka, Mambo ya Walawi, Hesabu, na Kumbukumbu la Torati. Manabii walijumuisha sehemu mbili, Manabii wa Zamani (Yoshua, Waamuzi, Samweli, na Wafalme) na Manabii wa Mwisho (Isaya, Yeremia, Ezeieli, na Manabii Wadogo 12). Maandishi yalijumuisha Mambo ya Nyakati, Ezra-Nehemia, Esta, Ayubu, Zaburi, Mithali, Mhubiri, Wimbo Ulio Bora, Maombolezo, Ruthu, na Danieli. Jumla ya vitabu katika kanuni hii ni 24, sawa na kanuni ya Kiprotestanti ya vitabu 39, kwa kuwa Samweli, Wafalme, Mambo ya Nyakati, Ezra-Nehemia, na wale 12 kila moja huhesabiwa kama kitabu kimoja tu. Kanuni ya Aleksandria ya Uyahudi wa Kiheleni ilikuwa pana zaidi, na vitabu vya ziada (vinavyoitwa Apokrifa na Waprotestanti) vyote vinapatikana katika kanuni ya Agano la Kale ya Kanisa Katoliki la Roma ya vitabu 46.

Kipindi cha Talmudic (BK 73–425)

Uchunguzi wa Historia

Kulingana na hadithi za Kiyahudi, wakati Warumi walipokaribia kushinda Yerusalemu katika uasi wa BK 66–73, Farisayo maarufu, Rabi Yohanani Zakkai, alijifanya kuwa amekufa, na wanafunzi wake waliruhusiwa kumtoa nje ya mji uliokuwa umezingirwa ndani ya jeneza. Hali inayowezekana zaidi ni kwamba alipata ruhusa kutoka kwa Warumi kuhamisha shule yake kutoka Yerusalemu hadi Jamnia, kwenye pwani ya Palestina. Ibada ya hekalu na mfumo wa kikuhani ulikuwa umepotea, na vyuo vya marabi kama kile cha Rabi Yohanani vilijitolea kwa kazi kubwa ya kujenga upya Uyahudi. Baraza la zamani lilianzishwa tena kama Beth Din ("Mahakama ya Sheria"), na Gamalieli II, mjukuu wa Hileli, ambaye alikuwa ameongoza Baraza la zamani, akawa kiongozi wake na cheo cha Nasi ("mkuu"), au Patriarki. Uongozi wa patriarki uliendelea hadi BK 425, wakati Mfalme Theodosius II alipofuta ofisi hiyo baada ya kifo cha patriarki wa mwisho, Gamalieli VI. Katika Mesopotamia, Uyahudi wa Babeli ulipata uamsho uliodumu hadi mwisho wa karne ya tano BK. Kipindi hiki kiliitwa Enzi ya Gaonim ("wazuri") baada ya viongozi wa vyuo viwili vya marabi vya Yarebu huko Sura na

Pumpeditha. Hapo ndipo Talmud ya Babeli ya Yarebu ilikusanywa katika karne ya tano BK.

Mnamo BK 115, jamii mbalimbali za Kiyahudi katika Mashariki ya Mediterania, zikiwemo Misri, Kipro, na Mkirene, ziliasi dhidi ya mfalme wa Kirumi, Trajan. Bila ubaguzi, maasi haya yote yalizimwa na majeshi ya Kirumi. Hatimaye, wakati mfalme Hadrian alipokuwa karibu kuanzisha mji mpya wa Aelia Capitolina kwenye eneo la Yerusalemu ya zamani, Wayahudi waliasi tena mnamo BK132, wakiongozwa na mtu aliyejitangaza kuwa Masihi, Simeoni Bar Koziba, ambaye aliitwa Bar-Kochba ("Mwana wa Nyota") na wafuasi wake kama kumbukumbu ya kifungu cha kimasiya katika [Hesabu 24:17](#). Bar-Kochba alisaidiwa na msomi maarufu wa rabbinic, Akiba. Maasi haya, ingawa yalifanikiwa mwanzoni, yalizimwa na Warumi chini ya Yulio Severus mnamo 135. Mara tu baada ya hapo, Hadrian alitoa amri ya kuwakataza Wayahudi wote kuingia Aelia Capitolina mpya.

Maendeleo ya Jamii na Dini

Katika kipindi hiki, matokeo ya vizazi vya usomi wa marabi yalizaa mkusanyiko wa Talmudi za Babiloni na Yerusalemu. Wataalamu wa marabi walijiona kwa makusudi kama warithi wa manabii wa kale wa Israeli, ambao kwa upande wao walikuwa warithi wa sheria ya Musa. Walitofautisha kwa makusudi kati ya tafsiri zao za kisheria za sheria ya Musa (walizozita Halakah, au "kuteembea," yaani, mwongozo wa maisha), na amri katika Torati yenyewe (zilizoitwa Mitvah, au "amri"). Sheria ya mdomo, iliyotengenezwa kupitia vizazi vya majadiliano ya marabi, hatimaye ilikusanywa na kuandikwa kupitia juhudi za mzee Judah ha-Nasi (karibu BK 135–220) katika robo ya mwisho ya karne ya pili BK na ikajulikana kama Mishnah ("mafunzo"). Hii ni mpangilio wa mada wa majadiliano ya marabi juu ya mada kama sabato, matunda ya kwanza, dhabihu, na wanawake. Mishnah ikawa msingi wa majadiliano zaidi ya marabi katika Palestina na Babiloni. Maamuzi ya wataalamu waliostawi baada ya kuandikwa kwa Mishnah yalikusanywa karibu BK 450 huko Palestina na karibu 500 huko Babiloni. Hatua hii ya pili baada ya Mishnah iliitwa Gemara (ikimaanisha ama "kukamilisha" au "kurudia"). Mishnah na Gemara ya Babiloni zinaunda Talmudi ya Babiloni, wakati Mishnah hiyo hiyo na Gemara ya Yerusalemu au Palestina inajumuisha Talmudi ya Yerusalemu. Aina nyingine ya fasihi ya marabi ni Midrashim ("tafsiri"), ambazo ama zinafuata mpangilio wa kitabu fulani cha Biblia au

zinajumuisha mahubiri juu ya maandiko fulani ya Biblia. Targums, tafsiri za maandiko kwa lugha ya Kiaramu, hatimaye zilianza kuandikwa mwanzoni mwa karne ya pili BK.

Baada ya uharibifu wa hekalu, Uyahudi wa kirabbi ulijikita katika umuhimu wa kidini wa Torati na kuipa elimu nafasi kuu ambayo bado inaendelea kuwa nayo katika Uyahudi. Uyahudi wa kirabbi ulianza kuathiri Uyahudi wa diaspora chini ya uongozi wa awali wa Rabbi Yohanani hadi aina fulani ya imani ya kirabbi ilipoibuka wakati wa karne ya Pili. Ukristo ulikuwa mmoja wa wapinzani wakuu wa kiitikadi wa Uyahudi wa kirabbi. Ili kuwaondoa Wakristo wa Kiyahudi kutoka kwao, marabbi waliongeza baraka ya ziada kwenye baraka kumi na nane zinazotamkwa kawaida katika ibada za sinagogi. Baraka hii ya 19 ilikuwa laana juu ya *minim* (Wakristo na wazushi wengine), ambayo Wakristo wa Kiyahudi waliokuwa wakihudhuria ibada za sinagogi waliona haiwezekani kuitamka. Mstari ulitenganishwa wazi kati ya Uyahudi na Ukristo kwa njia hii, ambayo ilitumika mwishoni mwa karne ya kwanza.

Tazama pia Hatikunjo za bahari ya Chumvi; Waiseni; Ughibuni wa Wayahudi; Mapinduzi ya Kwanza ya Wayahudi; Historia ya Israeli; Myahudi; Kabila la Yuda; Uyahudi; Mafarisayo; Philo, Myahudi; Kipindi cha Baada ya Uhamisho; Baraza; Talmud; Torati; Mapokeo; Mapokeo ya Mdomo.

Uzali (Mtu)

Mwana wa Yuktani, mzao wa Eberi kupitia ukoo wa Shemu ([Mwa 10:27](#); [1 Nya 1:21](#)).

Uzima

Kulingana na Biblia, uzima wote unatoka kwa Mungu Baba. Mungu anatoa uzima kupitia Mwana wake Yesu, ambaye alishiriki katika uumbaji wa kila kitu na kuwaokoa watu. Yesu anatoa uzima wa kweli kwa watu wote ([Yohana 6:57](#)).

Baba Anayeishi

Mungu Baba yuko juu ya yote kama "Mungu aliye hai" ([Yeremia 10:10](#); [Yohana 5:26](#)). Mungu yuko hai na anafanya kazi. Mungu ni chanzo cha uzima wote ([1 Timotheo 6:13](#)). Mungu ndiye aliyepuliza pumzi ya uhai kwa wanadamu wakati wa uumbaji na anaendelea kuwahifadhi ([Ayubu 34:14-15](#)). Mungu anatoa uhai ([Mwanzo 17:16](#)). Ni Mungu

pekee anayeweza kuchukua uhai ([Mwanzo 3:22-24](#); [6:3](#); [Zaburi 104:29](#); [Luka 12:20](#)).

Harakati ni ishara ya maisha. Biblia inatuambia kwamba wanadamu na wanyama wana pumzi ya uhai kutoka kwa Mungu. Yesu aliporudisha uhai kwa mtu aliyekufa, mtu huyo alianza kupumua na kuhamasika tena ([Luka 8:55](#)). Katika lugha ya Kiebrania ya asili ya Biblia, [Mwanzo 1:24](#) na [6:17](#) inatuambia kwamba Mungu alitoa pumzi hii ya uhai kwa wanyama pia. Kwa hivyo, asili yote ina uhai unaotoka kwa Mungu ([Matendo 17:24-28](#)).

Kutokana na hili, maisha ni matakatifu. Hata hivyo, maisha ni mafupi kama nyasi, mawingu, umande, na kivuli ([1 Mambo ya Nyakati 29:15](#); [Ayubu 7:6-9](#); [Yakobo 4:13-16](#); [1 Petro 1:24](#)). Maisha marefu yanavutia ([Mwanzo 35:29](#)). Maisha yoyote ni bora kuliko kifo na yana thamani isiyo na kipimo ([Mhubiri 9:4-6](#); [Mathayo 6:25](#); [16:26](#)).

Waisraeli wa kale waliamini kwamba baada ya kifo, watu walikwenda mahali paitwapo Sheol. Walifikiri kwamba huko Sheol, watu waliishi bila kuhisi chochote, bila matumaini, na bila msaada wa Mungu ([Zaburi 88:3-12](#)).

Maisha yanakuwa bora wakati:

- watu wanampenda na kumtii Mungu ([Kumbukumbu la Torati 30:15-20](#); [1 Petro 3:8-12](#)),
- mungu huwasaidia watu katika nyakati ngumu ([Isaya 38:16](#)), na
- Mungu huwabariki watu wake ([Mathayo 5:3-12](#)).

Kristo kama Uzima

Neno la Kigiriki kwa "uzima" ni *zoe*. Katika Kigiriki cha jadi, linamaanisha uhai kwa ujumla. Maana hii hutumika mara chache katika Agano Jipya ([Matendo 17:25](#); [Yakobo 4:14](#); [Ufunuo 16:3](#)). Katika hali nyingi, *zoe* inarejelea uzima wa milele wa kimungu—maisha ya Mungu ([Waefeso 4:18](#)). Maisha haya yako ndani ya Kristo, na aliifanya ipatikane kwa wote wanaoamini.

Binadamu huzaliwa na maisha ya asili—yanayoitwa *psuche* kwa Kiyunani. *Psuche* inaweza kutafsiriwa kama "nafsi," "utu," au "maisha." Binadamu hawazaliwi na uzima wa milele. Maisha haya yanaweza kupatikana tu kwa kumwamini Yesu Kristo, ambaye ana uzima wa milele (*zoe*).

Yesu alionyesha uwezo wake wa kutoa uzima kwa njia nyingi. Watu waliona nguvu hii alipoongea kwa

mamlaka na alipowagusa watu ili kuwaponya ([Mathayo 9:18](#); [Marko 1:27, 41-42](#); [5:27-29](#)). Yeye ni “Mwandishi wa uzima” ([Matendo 3:15](#)). Anaonyesha watu jinsi ya kupata uzima wa kweli ([Mathayo 7:14](#); [25:46](#); [Marko 8:35-37](#); [9:42-47](#)).

Yesu alionyesha uwezo wake kwa kuwarudisha watu waliokufa kwenye uzima. Baada ya kufufuka kutoka kwa wafu, alikuwa “Roho anayetoa uzima,” akiwa na nguvu za “uzima usioweza kuharibiwa” ([Warumi 8:2](#); [1 Wakorintho 15:45](#); [Waebrania 7:16](#)). Kwa hivyo, Yesu ni uzima wetu ([Wakolosai 3:4](#)). Pamoja naye tunapata “upya wa uzima” ([Warumi 6:4](#)). Sisi ni viumbe vipya na sasa tunaishi kwa ajili yake na si kwa ajili yetu wenyewe ([2 Wakorintho 5:15-17](#)).

Yohana anasisitiza kwamba Kristo ndiye chanzo cha maisha haya mapya ([Yohana 3:14-16](#); [5:21](#)). Watu wanaomwamini Yesu wanakuwa watoto wa Mungu ([1:12](#); [3:3, 5](#)). Wakati watu wanapomjua Mungu na Yesu, wanaanza kuishi maisha haya mapya sasa hivi ([Yohana 5:24](#); [17:3](#); [1 Yohana 5:11-12](#)). Tayari wamepokea maisha ya milele ([Yohana 10:28](#); [11:26](#)).

Maisha haya mapya huleta mambo mengi mazuri:

- Imejaa utajiri ([Yohana 10:10](#))
- Inaleta ufahamu ([Yohana 8:12](#))
- Inaleta uhuru na kuridhika ([Yohana 10:9](#))
- Inasaidia watu kushinda dhambi ([Warumi 6:6-14](#))
- Inaleta amani na furaha ([Warumi 5:1-11](#))
- Ni kama kuwa na akiba isiyokauka ya maji safi ([Yohana 4:13-14](#); [7:37-38](#))
- Haikomi kamwe ([Yohana 5:24](#); [1 Wakorintho 15:51-57](#)).

Haya yote yanawezekana kwa sababu tangu mwanzo, kila kilichokuja kuwa kilikuwa hai na uzima wake ([Yohana 1:4](#)). Mungu Baba anatoa uzima kwa ulimwengu kupitia Yesu, ambaye pia ni chanzo cha uzima na anaweza kuutoa kwa yeyote anayemchagua ([Yohana 5:26](#)). Yeye ni “ufufuo na uzima” ([Yohana 11:25](#); [14:6](#)). Yesu anaonyesha hili kwa kurejesha uzima kwa viungo vilivyopooza, kufufua wafu, na kushinda kifo kwa kufufuka ([Yohana 5:5-9](#); [11:43](#); [20](#)). Watu hubaki katika kifo

tu ikiwa wanakataa “kuja” kwa Yesu na “kuwa na uzima” ([Yohana 5:40](#); linganisha [1 Yohana 3:14](#)).

Tazama pia Uzima wa Milele.

Uzima wa Milele

Njia ya kuwepo inayorejelewa katika Maandiko inaelezewa kama isiyo na wakati au isiyokufa. Ni aina ya maisha yanayohusishwa na Mungu na yanayotolewa kwa waumini. Waandishi wa Biblia walielewa kwamba kulikuwa na Mungu aliye hai ambaye alikuwepo kabla ya uumbaji wa dunia na ambaye ataendelea kuwepo hadi mwisho wa wakati. Zawadi ya Mungu kwa wale ambao ni watiifu na wanaowajibika kwake inaitwa “uzima wa milele” au kisawe kingine kama hicho. Injili ya Yohana inatoa maelezo ya kina zaidi kuhusu uzima wa milele.

Kifungu “uzima wa milele” kinapatikana mara moja tu katika toleo la Kigiriki la OT ([Danieli 12:2](#), likiwa na maana ya msingi ya “uzima wa enzi,” likimaanisha uzima wa milele baada ya ufufuo kutoka kwa wafu). Hata hivyo, maana ya msingi ya “uzima” katika OT ni ubora wa ustawi katika maisha ya duniani.

Katika kipindi baina ya maagano, marabi walitofautisha wazi kati ya “enzi hii” na “enzi ijayo”. Walisisitiza kwamba maisha katika enzi mpya yatakuwa na ubora tofauti na enzi ya sasa, badala ya kuwa na tofauti ya kiasi tu.

Neno la Kigiriki linalotafsiriwa kama “milele” limetokana na neno la “umri” au “eon.” Kuweka Agano Jipya katika muktadha wa Uyahudi, pamoja na dhana yake ya Mungu anayeishi na ahadi ya “umri ujao,” kunatoa kina na rangi kwa maana ya kivumishi “milele.” Kuja kwa Yesu Kristo kama Ufunuo wa mwisho wa Mungu kunafanya sifa za maisha katika umri wa mesiya ujao zipatikane katika hali halisi ya sasa.

Tajiri kiongozi mchanga alimjia Yesu na kumuuliza maelekezo kuhusu jinsi ya kurithi uzima wa milele ([Marko 10:17](#)). Alikuwa wazi akifikiria kuhusu ufufuo katika enzi ijayo. Yesu alijibu kwa maneno yale yale (v [30](#)).

Kwenye jibu lake kwa tajiri kiongozi mchanga, Yesu alilinganisha kupokea uzima wa milele na kuingia katika ufalme wa Mungu ([Marko 10:23-25](#)). Ufalme wa Mungu si tukio la baadaye tu, bali tayari umeanzishwa katika maisha, huduma, na mafundisho ya Yesu. Ufalme ni zawadi ya maisha

inayopatikana wakati mfuasi bado anaishi katika enzi ya sasa. Mithali nyingi za Yesu zinasisitiza hoja hii (kwa mfano, zile katika [Mathayo 13](#)). Heri katika Mahubiri ya Mlimani ([5:3-12](#)) zinathibitisha dhana ya baraka ya sasa inayojumuisha wokovu, msamaha, na uadilifu. Kwa hiyo, uzima wa milele ni baraka ya sasa kwa wale wanaojisalimisha kwa utawala wa Mungu na kufurahia baraka za enzi hii mpya ya wokovu kabla ya mwisho wa enzi ya sasa.

Majadiliano ya kina zaidi kuhusu uzima wa milele yanapatikana katika injili ya Yohana. Kusudi la Yohana linaangazia umuhimu mkubwa wa dhana hii: “Lakini haya yameandikwa ili mpate kuamini kwamba Yesu ndiye Kristo, Mwana wa Mungu, na kwa kuamini mpate kuwa na uzima kwa jina lake” ([Yohana 20:31](#), Toleo la Kawaida Lililorekebisha). Rejeo la kwanza la Yohana kuhusu uzima wa milele linapatikana katika [Yohana 3:15](#).

Yohana alishiriki wazi katika matarajio ya Kiyahudi kuhusu enzi ijayo na baraka zake zinazotarajiwa (mfano, [Yohana 3:36](#); [4:14](#); [5:29, 39](#); [6:27](#); [12:25](#)). Uzima wa milele unafanuliwa na zawadi maalum za enzi ya masihi itakapofikia ukamilifu. Ufufuo wa Lazaro (ch [11](#)) ulikuwa mfano hai unaoonyesha maisha ya baadaye yanayopatikana kwa wale wanaomwamini Kristo. Martha, kabla ya ufufuo halisi wa kaka yake, alithibitisha imani yake kwamba Lazaro angefufuliwa siku ya mwisho (v [24](#)). Yesu alijibu kwamba yeye mwenyewe ndiye ufufuo na uzima, na kwamba wale wanaomwamini hawatakufa kamwe, hata wakifa kimwili (vv [25-26](#)).

Lengo kuu la injili ya Yohana, hata hivyo, si kuhusu siku zijazo zinazotarajiwa bali ni juu ya uzoefu wa sasa wa maisha hayo ya baadaye. Maisha ya enzi ijayo tayari yanapatikana katika Kristo kwa muumini. Mifano ambayo Yesu alitumia kufafanua utume wake mwenyewe inasisitiza maisha mapya ya sasa: maji ya uzima ambayo ni chemchemi ya maji yanayochipuka hadi uzima wa milele ([Yohana 4:10-14](#)); mkate wa uzima unaotosheleza njaa ya kiroho ya ulimwengu ([6:35-40](#)); nuru ya ulimwengu inayowaongoza wafuasi wake kwenye nuru ya uzima ([8:12](#)); mchungaji mwema anayetoa maisha tele ([10:10](#)); mtoaji wa uzima anayefufua wafu ([11:25](#)); njia, ukweli, na uzima ([14:6](#)); na mzabibu wa kweli anayewaendeleza wale wanaokaa ndani yake ([15:5](#)).

Yesu alitambua kwa umakini kwamba utimilifu wa misheni yake haukutegemea asili na uwezo wake mwenyewe, bali kwa Baba aliyemtuma. Utiifu wa Yesu kwa Baba unaonyesha ukweli kwamba

maisha ni zawadi kutoka kwa Mungu. Wale wanaoamini katika Mwana wa Mungu wanapokea maisha ambayo Mungu pekee anatoa—uzima wa milele. Kwa hiyo, ahadi ya ufufuo kwa waumini wote ni matokeo ya kawaida ya zawadi ya Mungu ([Yohana 5:26-29](#)). Hii imefanywa wazi katika ufufuo wa Lazaro na kuthibitishwa katika ufufuo wa Kristo kama “matunda ya kwanza” (katika istilahi ya Pauline, Toleo la Mfalme Yakobo [1 Wakorintho 15:23](#)).

Yesu aliongeza maudhui zaidi kwenye dhana ya uzima wa milele kwa kuihusisha na kumjua Mungu wa kweli ([Yohana 17:3](#)). Katika mawazo ya Kigiriki, maarifa yalikusisha matokeo ya kutafakari au furaha ya kiroho. Hata hivyo, OT, maarifa yalirejelea uzoefu, uhusiano, ushirika, na kujali (rej. [Yeremia 31:34](#)). Maana hii ya maarifa kama uhusiano wa karibu inasisitizwa na matumizi ya kitenzi kuashiria mahusiano ya kimapenzi kati ya mwanamume na mwanamke (rej. [Mwanzo 4:1](#)). Yesu alisema, “Mimi ndimi mchungaji mwema; nawajua wangu na wangu wanijua, kama vile Baba anijua nami namjua Baba” ([Yohana 10:14-15](#), Toleo la Kawaida). Uhusiano wa karibu na wa pande zote wa Baba na Mwana ni mfano wa uhusiano wa Mwana na wanafunzi wake. Maarifa haya hayaji kwa elimu au udanganyifu wa akili bali kwa Ufunuo kupitia Mwana ([1:18](#); rej. [14:7](#)).

Uchunguzi mfupi wa vipengele vya msingi katika dhana ya uzima wa milele unaonyesha wazi kwamba si tu maisha yasiyo na mwisho au ya milele. Ingawa hakuna mipaka ya mwisho kwa uzima wa milele, msisitizo mkuu wa Biblia ni juu ya ubora wa maisha, hasa vipengele vyake vya kiungu. Uzima wa milele ni uingizaji wa sifa za enzi ijayo katika sasa kupitia Ufunuo wa Mungu Mwaminifu katika Kristo, na huleta maarifa ya uhusiano wa Mungu naye.

Tazama pia Maisha; Uumbaji Mpya, Kiumbe Kipya; Kuzaliwa Upya.

Uzuri

Mchanganyiko wa sifa unaoleta furaha kuangalia. Nyenzo za akiolojia (vitu au mabaki kutoka zamani) vinaonyesha kwamba Waebrania wa kale walijali zaidi matumizi kuliko uzuri. Vyombo vya udongo vya Kiebrania, kwa mfano, vilikuwa na ukubwa zaidi kuliko vyombo vya udongo vya Kikanaani. Hata hivyo, vitu kama hivyo (vitu vilivyotumiwa zamani) havimaanishi kwamba Waebrania hawakuwa na uthamini wa uzuri.

Agano la Kale linazungumzia uumbaji wa Mungu kama mzuri ([Mwanzo 2:9](#); [Yobu 26:13](#); [Zaburi 19:1-6](#); [Wimbo wa Solomon 6:10](#)). Nchi ya Kanaani ni "nchi inayotamanika" ([Yeremia 3:19](#)). Yerusalemu inaitwa "mzuri" ([Isaya 52:1](#); [Maombolezo 2:15](#)), kama ilivyo moja ya milango yake ya hekalu ([Matendo 3:2, 10](#)). Watu wa Kiebrania walipenda uzuri wa pori wa safu ya milima ya Lebanoni ([Zaburi 104:16](#); [Isaya 60:13](#)). Mji wa Kanaani wa Tirza, mji mkuu wa Mfalme Baasha katika ufalme wa kaskazini ([1 Wafalme 15:33](#)), ulipewa jina hilo kwa sababu ya eneo lake lenye kuvutia. Jina "Tirza" linatoka katika neno la Kiebrania la "uzuri."

Ingawa Waebrania hawakuinua umbo la kibinadamu kama Wagiriki wa kale, Agano la Kale linaonyesha uzuri wa kimwili. Uzuri wa bibi arusi unaelezewa kwa hisia na bwana arusi katika nyimbo za mapenzi katika [Wimbo wa Solomon 4:1-15](#); [6:4](#). Sifa kama hizo za bibi arusi huenda zilikuwa sehemu ya jadi ya harusi za Waisraeli. Wanawake kadhaa maarufu katika Agano la Kale wanaelezwa kuwa wazuri ([Mwanzo 29:17](#); [2 Samweli 11:2](#); [Esta 2:7](#)). Lakini uzuri wa kimwili ulikuwa wa pili kwa kazi ngumu, ujanja, na uchaji wa jadi kwa mwanamke ([Mithali 31:10-31](#)). Wanaume kadhaa pia walijulikana kwa mvuto wao wa kimwili—kwa mfano, Daudi ([1 Samweli 16:12](#)) na Absalomu ([2 Samweli 14:25](#)). Vipodozi, vito, na vifaa vingine vilitumika kuongeza uzuri wa wanawake katika nyakati za Agano la Kale. Nabii Isaya aliorodhesha vitu kama hivyo ([Isaya 3:18-24](#)), na Ezekieli alitaja mazoea ya vipodozi yaliyokuwepo katika siku zake ([Ezekieli 16:10-13](#)). Ibada ya Waisraeli pia ilikuwa nzuri, na mavazi ya kifahari ya kuhani mkuu yalibuniwa kwa ajili ya utukufu na uzuri ([Kutoka 28:2, 40](#)).

Dhana ya uzuri inatumika pia kwa Mungu katika Agano la Kale. Kibali cha Bwana kinaitwa "uzuri" wake ([Zaburi 90:17](#)). Isaya alirekodi ahadi ya Mungu ya kuwapa watu wake "uzuri badala ya majivu" ([Isaya 61:3](#)). Mwandishi wa zaburi alionyesha tamaa ya kutumia muda hekaluni kufurahia uzuri wa Bwana, "ukamilifu wake usiolinganishwa" ([Zaburi 27:4](#), [Tafsiri Mpya ya Maisha](#)). Isaya alimweleza Mungu kama "taji la utukufu" kwa mabaki ya Waisraeli ([Isaya 28:5](#)), wale ambao wangekuwa waaminifu kwa Mungu. Masihi (mpakwa mafuta wa Mungu) alizungumziwa kama mfalme mzuri ([33:17](#)). Hivyo basi katika Agano la Kale, dhana ya uzuri ilikuwa na maana ya kina zaidi kuliko mvuto wa kimwili pekee. Ilikuwa dhana ya kiteolojia inayothibitisha utukufu wa msingi wa Mungu.

Agano Jipya linawahimiza wafuasi wa Kristo kuishi maisha ambayo yata "pamba" mafundisho ya Mwokozi, na kuyafanya ya kuvutia kwa wasioamini ([Tito 2:10](#)). Wale wanaohubiri injili ya Kristo wanazungumziwa kama wazuri ([Warumi 10:15](#)). Mitume Paulo na Petro waliwaonya wanawake dhidi ya kuridhika na uzuri wa nje ([1 Timotheo 2:9-10](#)), wakiwakumbusha kwamba tabia nzuri ni mapambo ya kweli ya utauwa ([1 Petro 3:3-5](#)). Uzuri wa makao ya mwisho ya muumini mbinguni unaonyeshwa katika maelezo ya "Yerusalemu mpya" kama bibi arusi na katika alama za mawe ya thamani ya nyakati za kale (tazama [Ufunuo 21-22](#)).

Uzushi

Kikundi cha kidini au mafundisho yanayopotoka kutoka kwa kawaida. Neno la Kigiriki (hairesis), linalomaanisha "chaguo," linaashiria kikundi au kundi. Kwa mfano, Masadukayo walikuwa kikundi ndani ya Uyahudi ([Matendo 5:17](#)), kama vile Mafarisayo ([15:5](#)). Wakati Wayahudi wengi walipoanza kuamini kwamba Yesu wa Nazareti alikuwa Masihi, walijulikana kama "kikundi cha Wanazareti" ([24:5](#)). Katika kila moja ya mistari hii, neno hairesis linaashiria tu kikundi. Baada ya kanisa kukua na kuendelea, kikundi chochote chenye mgawanyiko ndani ya kanisa la eneo lililoitwa hairesis—yaani, kilikuwa kikundi kilichoshikilia maoni fulani kinyume na ukweli uliowekwa na mitume. Kwa kuzingatia hili, Paulo aliambia kanisa la Korintho kwamba vikundi vyenye mgawanyiko vingejitokeza miongoni mwao kama njia ya kutenganisha uongo kutoka kwa ukweli ([1 Kor 11:19](#)). Hatimaye, neno "uzushi" lilikuja kumaanisha mafundisho maalum yaliyosababisha baadhi ya watu kujitenga na imani ya kawaida. Hivyo, Petro aliwaonya Wakristo kuhusu walimu wa uongo mbalimbali ambao wangejaribu kuwadanganya waumini kwa mafundisho yao ya uzushi ([2 Pt 2:1](#)). Katika enzi ya kisasa, hivi ndivyo neno "uzushi" linavyoeleweka kwa kawaida; ni mafundisho yasiyo ya kawaida na/au ya uongo yanayoharibu Imani ya waumini fulani na pia husababisha migawanyiko ndani ya kanisa.